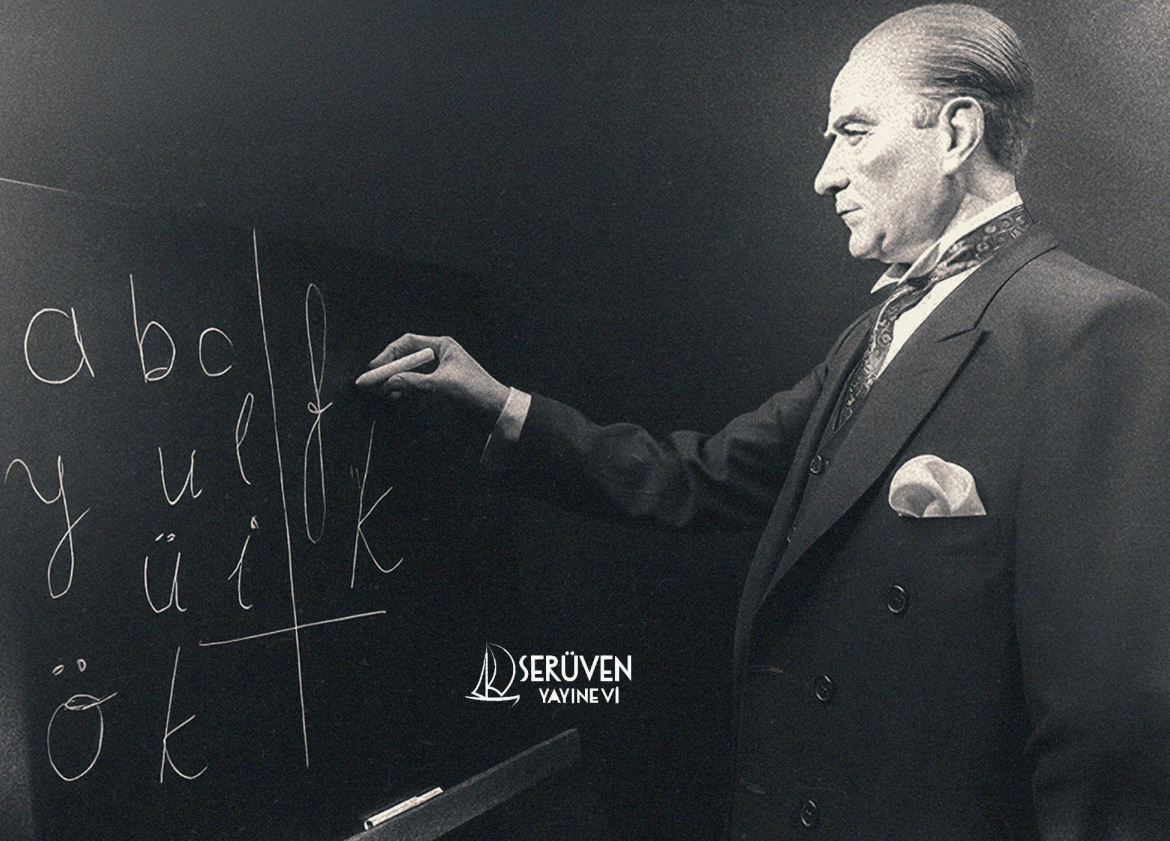

Aralık '25

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

Alanında Uluslararası Derleme, Araştırma ve Çalışmalar

EDİTÖR
DOÇ. DR. ÖZLEM YILDIRIM KIRIŞ

SERÜVEN
YAYINEVİ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN • 978-625-8559-84-2

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz. The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

ATATÜRK İLKELERİ VE CUMHURİYET TARİHİ

ALANINDA ULUSLARARASI DERLEME, ARAŞTIRMA VE ÇALIŞMALAR

Editör **Doç. Dr. Özlem YILDIRIM KIRIŞ**

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ VE İRAN TÜRKMENLERİNİN TARİHSEL SEYRİ.....	7
---	---

Özlem YILDIRIM KIRIŞ

BÖLÜM 2

OSMANLIDAN ULUS DEVLETLERE: MANAKİ KARDEŞLERİN KADRAJINDAN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK, GÖÇ VE KİMLİĞİN MEKÂNSAL TEMSİLİ.....	23
--	----

Mustafa GÜLSÜN, Özlem KARAPINAR GÖK

BÖLÜM 3

ATATÜRK'ÜN MİLLİ İRADEYE VE MİLLİ EGEMENLİĞE VERDİĞİ ÖNEM	39
---	----

Melek YENİSU

BÖLÜM 4

MONDROS ATEŞKESİ'NİN MERSİN'İN İŞGALİNE ETKİLERİ VE İŞGAL DÖNEMİNDE MERSİN'DE YAŞANANLAR.....	63
---	----

Özkan DEMİR

BÖLÜM 5

AMERİKAN MİSYONER YILLIK RAPORLARI/BELGELERİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME (MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ)	77
---	----

Ebru Güher

BÖLÜM 6

FRANSA CUMHURBAŞKANI DE GAULLE’NİN TÜRKİYE ZİYARETİ (1968)	89
---	----

Bahattin Demirtaş

BÖLÜM 7

BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ’NÜN SSCB ZİYARETİ (1932)	103
---	-----

Bahattin Demirtaş

TÜRK-İRAN İLİŞKİLERİ VE İRAN TÜRKMENLERİNİN TARİHSEL SEYRİ

“ ”

Özlem YILDIRIM KIRIŞ¹

¹ Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0001-8901-4190.

Giriş

Ortadoğu, eski Sovyetler Birliği'nin güneyinden başlayarak Pakistan'ın batısına ve Akdeniz kıyılarında Mısır'a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kapsayan bir bölge olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca en büyük ve en parlak medeniyetlerin, kültürlerin, dinlerin ve insan topluluklarının doğduğu Ortadoğu, bu niteliğiyle dünya tarihinin şekillenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Bunun yanı sıra, üç büyük kıtanın kesişim noktasında yer alan bölgenin özel coğrafi konumu, Avrupa, Afrika ve Doğu Asya medeniyetlerinin kaçınılmaz biçimde Ortadoğu ile temas kurmasına, bu bölgenin halklarıyla siyasi, ekonomik ve kültürel alışverişlerde bulunmasına olanak sağlamıştır (Vekili, 2003: 87). Türkiye, Avrupa kıtasında toprak sahibi olup Akdeniz'e en uzun kıyıya sahip olan tek Ortadoğu ülkesi olarak dikkat çeker. Bu özel coğrafi konum, Türkiye'yi üç farklı kimliğin kesişim noktasına dönüştürür: Asyalı, Ortadoğulu ve Avrupalı. Bu kimlikler, Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli etkiler yaratmaktadır. Avrupalı kimlik bir kenara bırakıldığında dahi, Türkiye'deki nüfusun büyük kısmının kendini Müslüman olarak tanımlaması, dinî aidiyetin iç siyaset üzerinde olduğu kadar dış politika tercihleri üzerinde de belirleyici bir faktör hâline gelmesine yol açmaktadır (Sander, 2000: 223).

Tarih boyunca millî ve manevi değerleri temel alarak özgün bir kültür ve medeniyet inşa eden Türkler, doğudan batıya doğru ilerlerken ilmi, adaleti, insanlığı ve hakkaniyeti rehber edinmişlerdir. Bu ilerleyiş, yalnızca coğrafi ve beşerî şartların doğal bir sonucu değil, aynı zamanda zulüm altında yaşayan toplumlara adalet ve düzen götürme arzusuyla da şekillenmiştir. Türklerin hâkimiyet kurduğu bölgelerde yaşayan halkların uzun süre bu yönetim altında kalmaya istekli olmaları da, bu yaklaşımın bir yansıması olarak görülmüştür (Bıyıklı, 2007: 381). Türkler, tarih boyunca farklı topluluklara karşı hoşgörülü bir yaklaşım benimsemiş; göçmenlere vatandaşlık hakkı tanımada cömert davranmış ve azınlık kaygısı gütmekten çok kültürlü bir yapı oluşturmuştur. Devlet yönetme tecrübesi bulunmayan pek çok farklı millettten insan, Türk devletlerinde bulduğu imkânlar sayesinde dünyanın en seçkin yöneticileri arasına girebilmiştir. Bu kişiler, görev aldıkları devletlerin ömrünü uzatmış, gelişimine katkı sağlamış ve tarih sahnesinde önemli izler bırakmışlardır (Yamakoğlu, 2003: 236).

Osmanlı İmparatorluğu, özellikle gerileme ve çöküş dönemlerinde Avrupa ile daha yoğun ilişkiler geliştirmiş; 19. yüzyıldaki reformlarla birlikte yönetici elitler Batılılaşmış ve kendilerini giderek Avrupalı olarak görmeye başlamıştır. Buna rağmen Avrupa'nın büyük güçleri, Osmanlı'nın Avrupa'daki ve Arap coğrafyasındaki topraklarını birbirinden ayırmaya yönelik politikalar izlemiştir. Bu girişimlere karşı çıkan Batılılaşmış Osmanlı seçkinleri ise çok uluslu imparatorluğun yerine modern bir ulus-devlet kurma arayışına yönelmiştir. Arap toplumlarında ulusal kimliğin ortaya çıkışı uzun bir tarih-

sel sürecin ürünü olmakla birlikte, Avrupa'nın bölgeye yönelik müdahaleleri bu sürecin hızlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Sander, 2000: 224, 225). Osmanlı Devleti'nin dağılmasının ardından Ortadoğu ve Balkanlar uzun süre istikrarlı ve huzurlu bir ortamdan yoksun kalmıştır.

Türkiye, Ortadoğu'da hem tarihsel hem de jeopolitik açıdan önemli bir aktör konumundadır; ancak bölgede yalnızca Türkiye değil, pek çok farklı devlet ve toplum bulunmaktadır (Yamakoğlu, 2003: 235). Türkiye, çevresindeki kıtaların coğrafi özellikleri ile bu bölgelerde yaşayan farklı milletlerin politik, kültürel, ideolojik, askerî, ekonomik ve stratejik etkileri nedeniyle, tarih boyunca hem olumlu hem de olumsuz gelişmelerden etkilenen önemli bir konumda yer almaktadır. Ayrıca iletişim ve ulaşım araçlarının zaman içinde gelişmesi, bu etkilerin Türkiye üzerindeki yansımalarını daha da belirgin hâle getirmiştir (Bıyıklı, 2007: 62). Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, özellikle dış politika açıklamalarında, Türkiye'nin yalnızca Ortadoğu ya da Asya'nın bir parçası olmadığını; aynı zamanda Avrupa ve Akdeniz'e ait bir ülke olduğunu sık sık dile getirmektedir. Türkiye, tarihsel olarak Batı ile yakın ilişkiler kurmuş ve Avrupa merkezli birçok uluslararası örgüte üye olmuştur. Buna karşın Türk halkının kökeni Orta Asya'ya dayanır. Ural-Altay dil ve kültür ailesine mensup olan Türkler, tarih boyunca edindikleri göçebe ve Asyalı bazı özellikleri günümüz toplum ve siyasetinde de belirli ölçüde taşımayı sürdürmektedir. Ayrıca, Ortadoğu toplumlarının çoğunda olduğu gibi Türkler Müslümandır ve Asya kıtasının en batı ucundaki bir yarımadada yaşamaktadır (Sander, 2000: 222).

1. Türk-İran İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri

İran, Asya'nın güneybatısında yer alır. Kuzeyde Rusya ve Hazar Denizi, doğuda Afganistan ve Pakistan, güneyde Umman Denizi ve Basra Körfezi, batıda ise Irak ve Türkiye ile kara sınırları vardır. İran'da başkent Tahran olmak üzere, Tebriz, İsfahan, Meşhed, Abadan, Şiraz, Kirmanşah, Ahvaz, Reşt, Hemedan ve Kum gibi önemli büyük şehirler bulunur (Koçak, 1976: 1). İran'ın yüzölçümü, Fransa'dan üç kat, Birleşik Krallıktan ise altı kat daha büyüktür. İran'ın güneyinde Basra Körfezi, doğusunda çöller ve Horasan Dağları ile Sistan ve Belucistan, batısında ise Irak bozkırları, Şattül-arap ve Kürt Dağları yer alır. Kuzeyinde ise Ağrı Dağı'ndan Hazar Denizi'ne akan Aras Nehri ve Hazar Denizi'nden Orta Asya'ya uzanan Atrek Nehri bulunur (Abrahamian, 2014: 2). İran'da dinî ve mezhepsel çeşitlilik, etnik yapısındaki farklılıklar kadar belirgin bir özellik taşır. Blaga'nın da ifade ettiği üzere, nüfusun büyük bölümünü oluşturan Müslümanlar içinde Sünniler önemli bir yer tutmakla birlikte, ülkede Şiilik açık biçimde hâkim konumdadır. Bunun yanında, İran'da Müslüman nüfusun dışında Hristiyan, Zerdüş, Yezidi ve Musevi toplulukları da tarihsel varlıklarını sürdürmekte ve ülkenin çok dinli yapısına katkı sunmaktadır (Metin, 2012: 6). İlkçağlarda İran'da birçok medeniyet ortaya çıkmış; bunların en önemlileri Medler, Persler ve Sasaniler olmuştur.

Bu dönemlerde İran, güçlü idari ve askerî yapısı sayesinde bölgenin önemli bir güç merkezi haline gelmiştir. İran, 7. yüzyılda Müslümanlar tarafından fethedilmiş, 10. yüzyıldan itibaren ise Türklerin hâkimiyetine geçmiştir. 13. yüzyılda Moğol istilasına uğrayan İran, yaklaşık bir yüzyıl boyunca Moğol egemenliğinde kalmış, ardından bölge sırasıyla Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinin kontrolüne girmiştir (Cin, 2007: 15).

Türk-İran ilişkilerinin geçmişi, Safevi hanedanının ortaya çıkmasından çok daha öncesine dayanır. O yıllarda Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri, Azerbaycan merkezli olarak İran'dan Doğu Anadolu'ya, oradan Irak'a kadar geniş bir bölgede devletler kurmuşlardı. Bu Türkmen topluluklarının İran kültürüyle kaynaşması da nispeten kolay olmuştur; çünkü Karakoyunlular Şii inancını benimserken, Sünni olan Akkoyunlular ise Şii Safevilerle akrabalık ilişkilerine sahipti. Bu durum, iki taraf arasında kültürel ve siyasal etkileşimi doğal olarak güçlendirmiştir. (Saray, 2006: 22). 1501'de Akkoyunlu Devleti'nin zayıf hükümdarlarından Alvand Mirza'yı mağlup eden Şah İsmail, Safevi hanedanlığının doğuşunu ilan ettiği Tebriz'e girdi (Allouche, 2001: 9). İsmail, henüz yedi yaşındayken Safevi Hanedanı'nın lideri oldu (Garthwaite, 2011: 146). Böylece devletin resmî dini olarak On İki İmam Şiiliğinin benimseneceği ve 200 yıldan uzun süre (1501-1736) İran'a hükmedecek bir dönemin temelleri atılmış oldu. Bu olay, İran ile Sünni komşuları arasında derin bir ayrışmaya neden olarak Orta Doğu'nun jeopolitik yapısını kökten değiştirdi (Allouche, 2001: 9). İran'da hâkimiyetini sağlamlaştıran ve kurduğu devleti Sasani geleneğinin devamı olarak gören Şah İsmail, ideoloji hâline getirdiği Şiiliği Anadolu ve Türkistan'da yaymak amacıyla bu bölgelere propagandacılar göndermeye başladı. Bu gelişme, hem Türkistan Türklerinin lideri Muhammed Şeybani Han'ı hem de Osmanlı yönetimini ciddi şekilde tedirgin etti (Saray, 2006: 23).

İran, kuzeybatıda Osmanlı İmparatorluğu, doğuda Özbek hanlıkları ve batıda Memlük Devleti tarafından kuşatılmış bir jeopolitik konumdaydı. Bu üç güç içerisinde özellikle Osmanlılar ve Özbekler, farklı dönemlerde Safevi Devleti'yle son derece yoğun ve sert mücadelelerin yaşandığı bir çatışma sürecine girmişti (Allouche, 2001: 11). Türk-İran çatışmaları, XV. yüzyılda Sultan II. Bayezid'in yumuşak siyasetinden faydalanan Safevîlerin Osmanlı topraklarında bazı hareketler oluşturup desteklemeye başlamasıyla çıkmıştır. Bu çatışmalar, özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yoğunlaşmış ve daha da belirginleşmiştir (Koçak, 1976: 141).

Yavuz Sultan Selim, tahta çıktıktan hemen sonra Şii propagandası yürüten unsurları ve bu faaliyetlerin önde gelen temsilcilerini etkisiz hâle getirerek idam ettirmiştir. Bu adımın ardından Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit ettiği düşünülen Safevi nüfuzunu kırmak amacıyla İran ile her türlü temas kesilmiş ve sistemli bir savaş hazırlığı sürecine girilmiştir (Saray, 2006: 125). 23 Ağustos 1514 tarihinde gerçekleşen Çaldıran Meydan Muharebesi'nde, Osmanlı ve İran orduları karşı karşıya gelmiştir. Teknik donanımı ve topçu

gücü açısından üstün olan Osmanlı ordusu, Safevi kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmıştır (Saray, 2006: 28). Çaldıran'daki yenilgi, sürekli zaferlerle ilerleyen Şah İsmail üzerinde derin bir moral ve manevi çöküntüye neden olmuştur (Sümer, 1999: 38). Bu zafer, Osmanlı Devleti'ni dış tehditlere karşı daha hazırlıklı bir konuma getirirken, Anadolu'daki Safevi etkisinin de hızla zayıflamasına yol açmıştır (Allouche, 2001: 12).

1517'de Osmanlı Devleti ile Memlük Devleti orduları arasında Ridaniye'de gerçekleşen savaş, Osmanlı'nın kesin zaferiyle sonuçlanmış ve bu zaferle birlikte halifelik makamı da Osmanlılara geçerek devletin siyasi ve dinî otoritesini önemli ölçüde güçlendirmiştir (Allouche, 2001: 138). İslam dünyasının büyük kısmının Sünni olması ve Türklerin 1517'den itibaren hilafet makamını üstlenerek lider konuma gelmeleri, İran'ı ciddi şekilde rahatsız etmiştir. Osmanlılarla tek başına mücadele edemeyeceğini gören İran, zaman zaman Hristiyan devletlerle özellikle İsviçre, Macaristan ve Almanya ile iş birliği yapmış ve Osmanlıların Avrupa'daki ilerleyişini durdurmak amacıyla bu ülkelerden silah desteği sağlamıştır (Saray, 2006: 169). Türk-İran mücadelesinde, sonraki yıllarda 11 Haziran 1534'te gerçekleşen İrakeyn Seferi, 20 Temmuz 1548'deki İkinci İran Seferi ve 1554 yılına ait Nahçıvan Seferi, önemli dönüm noktaları olmuştur (Koçak, 1976: 141).

Osmanlı Devleti, Şii propagandasına karşı kararlı bir tavır takınmış ve 1578–1590 Osmanlı–Safevi Savaşı'nın ardından imzalanan barış anlaşmasına bu konuyu kapsayan maddeler ekleyerek, İran Şii propagandacılarının faaliyetlerini belirli bir ölçüde engellemeyi başarmıştır (Saray, 2006: 45, 46). 18. yüzyılda İran, önce Avşar Hanedanı (1736–1796), ardından Zend Hanedanı (1760–1794) tarafından yönetilmiştir. 19. yüzyılda ise yönetim Kaçar İmparatorluğu'na (1796–1926) geçmiştir. Bu dört hanedanın hâkim olduğu yaklaşık dört yüz yıllık süreç, genellikle İran'ın erken modern dönemi olarak adlandırılır. Söz konusu dönemde İran, etnik köken bakımından İranlı olmayan hanedanlar tarafından yönetilmiştir (Doğan, 2014: 12, 13). Kacar Hanedanlığı'nın yerini 1925'te Pehlevî sülalesi almıştır. Bu değişim, yaklaşık 1273 yıl sonra İran'da ilk kez etnik olarak İranlı/Fars bir hanedanın iktidara gelmesi anlamına gelmiştir. 1978'de monarşinin yıkılmasıyla ülkede bir cumhuriyet ilan edilmiş, ancak ortaya çıkan bu yeni yapı demokratik bir düzen olmaktan çok, kendine özgü özellikler taşıyan bir İslâm Cumhuriyeti niteliği kazanmıştır (Karatay, 2003: 23). İran'ın 20. yüzyıl tarihine en belirgin damgayı Rıza Şah Pehlevî vurmuştur. İran ulus-devleti, onun milliyetçi, merkezîyetçi ve modernleşmeci politikaları aracılığıyla şekillenmiştir (Garthwaite, 2011: 203). Pehlevî hükümetinin toplumun geleneksel yapısını oluşturan ulema, aşiret ve esnaf gruplarıyla çatışması ve buna karşılık modern bir toplum yaratma sürecini desteklemesi, İran'da belirgin bir ikiliğin ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece geleneksel kesimle modern sınıflar karşı karşıya gelmiş ve toplum iki farklı kutup hâline dönüşmüştür (Beşirîye, 2009: 11, 12).

Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türkiye ile İran'ın yaşadığı zor deneyimler, iki tarafı da birbirleriyle iyi geçinmeye yöneltti. 1924'te kurulan Pehlevi Hanedanı'nın lideri Rıza Şah, Atatürk'ü örnek alarak ülkede bazı başarılı reformlar yaptı. Ancak İran'daki şahlık sistemi laik prensiplere dayanmadığı ve istenilen başarıyı sağlayamadığı için Şii din adamları ile yönetim arasında anlaşmazlıklar çıktı (Saray, 2006: 176, 177). Zamanla halkın desteğini kazanan din adamları yönetime hâkim oldu. Humeyni ve halefleri, kurdukları dini rejimi sürdürebilmek için komşu ülkelere rejimlerini yaymaya çalıştı ve bu tutum, birçok İslam ülkesinde rahatsızlık yarattı (Saray, 2006: 176, 177).

1926'da Türkiye ile İran arasındaki sınır sorunlarını çözmek amacıyla Tahran'da imzalanan "Güvenlik ve Dostluk Antlaşması", Türk-İran ilişkilerinde önemli bir adım olmuştur. Ancak bazı gelişmelerin ardından, bu antlaşmaya ek bir protokol imzalanması gerekti. 15 Haziran 1928'de Tahran'da yapılan toplantıyla bu protokol kabul edilmiştir. Daha sonra, 23 Ocak 1932'de yine Tahran'da imzalanan yeni bir antlaşma, Türk-İran sınır hattının kesin olarak belirlenmesi, anlaşmazlıkların çözülmesi, adli düzeltmeler ve hakemlik gibi meselelerde düzenlemeler getirmiştir (Koçak, 1976: 128, 129). 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da dört ülke arasında Sadabad Paketi imzalanmıştır. Bu pakt, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında karşılıklı saldırmazlık ve sınır güvenliğini sağlama amacı taşımakta olup, bölgedeki istikrarı ve iş birliğini pekiştirmeyi hedeflemiştir (Saray, 2006: 124). 1941 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin tahtı bırakmasının ardından yerine oğlu Muhammed Rıza Şah (1941-1979) geçmiştir. Taç giydiği andan 1953'teki Musaddık Krizi'ne kadar meşruti bir hükümdar olarak ülkeyi yönetmiş, söz konusu kriz sonrasında ise babasının otokratik yönetim anlayışını yeniden tesis ederek modernleşme ve Batılılaşma programını sürdürmüştür (Garthwaite, 2011: 203).

1955 yılında Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık tarafından kurulan ve daha sonra Merkezi Antlaşma Teşkilatı (Central Treaty Organization / CENTO) adını alan Bağdat Paketi, askeri bir ittifak olmaktan ziyade, taraflar arasında dayanışma ve ortak niyet beyanı niteliği taşımıştır. 1964'te ise Türkiye, İran ve Pakistan arasında ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda iş birliğini geliştirmek amacıyla Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (Regional Cooperation for Development/RCD) tesis edilmiştir. Bu anlaşmaların, Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin derinleşmesine önemli bir katkı sağladığını söylemek zordur. Bununla birlikte, her iki ülkenin ortak çıkar ve tehdit algıları çerçevesinde aynı iş birliği girişimlerine dâhil olmaları bakımından önem taşımaktadır (Özyılmaz, 2014: 288).

Arapça yazılmış tarihî, siyasi, stratejik, sosyal ve kültürel eserler Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti üzerine geniş bir yelpazede bilgiler sunsa da, özellikle Osmanlı döneminin Arap dünyasıyla ilişkilerinin daha ön planda işlendiği görülmektedir. Bunun temel nedeni, Osmanlı tarihinin Arap milletlerinin kendi milli tarih anlayışının ayrılmaz bir parçası olmasıdır. Nitekim Osman-

İl'nin Arap coğrafyasındaki hâkimiyeti yaklaşık 400 yıl sürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik tutum ise, Cumhuriyet'in kuruluşundan 1930–1940'lı yıllara kadar genel olarak olumlu bir seyir izlerken, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yeniden Batı eksenine yönelmesiyle 1970–1980'lere kadar olumsuz ve durağan bir döneme girmiştir. Bu dönemden sonra ise tutumların yeniden olumluya döndüğü görülmektedir (Bıyıklı, 2007: 333).

İran'ın Türkiye'ye yönelik çekinceleri, yalnızca Türkiye'nin Batı ile ilişkileri veya siyasi rejimiyle sınırlı değildir. Türkiye aynı zamanda, İran'ın kuzeyinde yaşayan geniş Azeri nüfusu için güçlü bir çekim merkezi olma potansiyeline sahiptir. Nitekim İran'daki Azeri nüfusunun, Kuzey Azerbaycan'daki nüfustan daha fazla olduğu bilinmektedir. Sovyetler Birliği'nin 1990 sonrasında dağılması, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması ve Türkiye ile yakın ilişkiler kurması ise İran'da ayrılıkçılığa yönelik kaygıları daha da artırmıştır (Şimşek, 2005: 146). Atatürk yeni Cumhuriyetin dış politikasında Pan-Türkizmi resmî bir unsur olarak terk etmiş olsa da, Türkiye'de milliyetçi düşünce siyasal alanda hâlâ etkisini sürdürmektedir. Pan-Türkist konuların gelecekte Türk–İran ilişkilerinde belirleyici bir rol oynaması beklenmese de, Türkiye bu konuları ikili ilişkilerin bozulması ihtimaline karşı potansiyel olarak kullanılabilir bir unsur olarak gündemde tutmaktadır (Fuller, 2008: 206).

İlişkilerin tarihsel ve siyasi arka planı incelendiğinde, İran'ın Türkiye'ye yönelik samimiyetinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bunun birkaç temel nedeni vardır: Türkiye'nin Batı Bloku içinde yer alması, Türkiye'ye sığınan İranlı Kürtçü ya da rejim karşıtı kişilerin iadesinin istenmesi, Türkiye'nin İran–Irak Savaşı boyunca izlediği “tarafsızlık” politikasının İran tarafından hoş karşılanmaması, İran'ın Türkiye'yi, kendi “devrim ihracı” politikasının hedeflerinden biri olarak görmesi. Dini esaslara dayalı bir rejimin kurulduğu İran'da Şiilik, devlet ideolojisinin temel unsuru hâline gelmiştir. Humeyni liderliğindeki yönetim, Müslüman toplulukları kendi etrafında birleştirmeyi hedeflerken, bu doğrultuda Türkiye'yi de kapsayan bir devrim ihracı çabası yürütülmüştür (Ergene, 1993: 104).

Türkiye ile İran arasında yaklaşık 450 kilometrelik bir kara sınırı ise Kasr-ı Şirin Antlaşması'ndan bu yana, sadece kısa süreli bazı istisnalar büyük ölçüde değişmeden kalmıştır. Jeopolitik konumları ve nüfus büyüklükleri itibarıyla bölgenin en etkili iki ülkesi olan Türkiye ve İran, tarih boyunca farklı rejim yapıları ve kimlikleri nedeniyle çoğu zaman karşılıklı güvensizlik ve rekabet içinde olmuştur. Modern dönemde İran, siyasi ve toplumsal düzenini ağırlıklı olarak Şiilik ekseninde şekillendirirken; Türkiye laikliği devlet sisteminin temel unsuru olarak benimsemiştir (Batu: 2006: 181). İran ile ilişkilerin dikkatli ve kontrollü bir biçimde yürütülmesi, Türkiye'nin uzun vadeli çıkarlarına önemli katkılar sağlamıştır. Türkiye'nin İran kaynaklı kaygılarını azaltması da iki ülke ilişkilerinin daha sağlam ve sürdürülebilir bir zemine

oturmasına imkân tanımıştır. Karşılıklı güç dengeleri değerlendirildiğinde, Türkiye'nin İran'daki Türk nüfusu dolayısıyla bölgede hatırı sayılır bir etkiye sahip olduğu görülmektedir (Kekevi, 2004: 349).

1. İran Coğrafyasında İran Türkmenlerinin Tarihi Seyri

Tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar İran coğrafyasında hüküm sürmüş devletler genel bir kronolojik çizgi içinde şöyle sıralanabilir: Elam, Manna, Med, Saka, Pers (Ahemeniş), Atropatene, Seleukos, Part (Arsak), Sasani, Emevi, Abbasi, Gazneli, Büyük Selçuklu, Harzemşah, Moğol-İlhanlı, Celayirli, Timur, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi, Avşar, Kaçar, Pehlevi ve İslam Cumhuriyeti (Ören, 1980: 3). Türkiye'den sonra dünyadaki en büyük Türk topluluğu İran'da yaşamaktadır. Bu nüfus, özellikle Azerbaycan'da yoğunlaşsa da, ülkenin farklı bölgelerinde ve şehirlerinde de sıkça görülmektedir. Türkler, ağırlıklı olarak Azerbaycan, Gilan, Türkmen Yayılası, Kirman, Şiraz, İsfahan, Hamedan, Hamsenin ve Şavenin güneyi ile Tahran'da ikamet etmektedir (Yenisey, 2008: 190).

İran coğrafyasında Türklerin yoğun olarak yaşadığı birçok bölge bulunmaktadır. Ülkenin kuzeybatısındaki "Güney Azerbaycan" ya da "İran Azerbaycanı" olarak bilinen bölge, Türk nüfusunun en yoğun olduğu alanların başında gelir. Bunun dışında Hazar Denizi kıyısındaki Gilan ve Mazenderan vilayetleri ile Horasan bölgesinde de önemli bir Türk nüfusu vardır. Güney İran'da ise Buşehr ve Şiraz çevresi, Türk topluluklarının dikkat çektiği diğer yerleşim alanlarıdır. Larşer'e göre 1941 yılı itibarıyla İran genelinde yaklaşık iki milyon Türk yaşamaktadır. Bu da Türk boylarının ülke genelinde geniş bir coğrafyaya yayıldığını göstermektedir. İran'da farklı Türk boyları çeşitli bölgelerde yerleşmiş durumdadır. Karagözlü kabilesi Hamedan çevresinde, Avşar ve Kızılayak kolları Esad Abâd'da, Kaşkaylar ise daha çok Şiraz vilayetinde yaşamaktadır. Bayat ve Kaçar boyları Sultanabad çevresinde, Yamut Türkmenleri ise Gümüştepe ve Hazar sahillerinde yoğunlaşmıştır. Avşar topluluklarına Urmiye Gölü çevresi, Savuçbulak ve Kirmanşah gibi bölgelerde rastlanırken, Nankli boyu Kirmanşah bölgesinde bulunmaktadır. Bunlara ek olarak Kuzey İran'da Karakoyunlu, Akkoyunlu, İlhanlı, Kızılayak, Baş Ooğuz, Uğurlu, Kovanlı, Karasanlı, Kara dolaklı, Tahta kapılı, Karababalı, Kalaçlı, Muganlı, Hıtaylı, Avkanlı, Kızılkeçili, Şahsevenli, Karadağlı, Karanikli, Karaçaylı, Osanlı, Umanlı, Karaçorlu, Kiyameddinli, İlbeyli, Çarıklı, Porsunlu ve Develi gibi çok sayıda Türk boyu yaşamaktadır. Bu geniş dağılım, İran'daki Türk varlığının hem tarihsel hem de coğrafi olarak köklü bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir (Metin, 2012: 6).

Leon T. Hadar ve Andrey Alstadt, İran'da 20 milyondan fazla Azeri'nin yaşadığını belirtmişlerdir. A. Whitley ise, İran'daki nüfusun en az yüzde 40'ının Türk olduğunu ifade etmektedir. Azerbaycanlıların yoğun olarak yaşadığı Güney Azerbaycan, 107.000 km²'lik bir alanı kapsar ve bu bölge, Teb-

riz, Erdebil, Hoy, Urmiye, Selmas, Meraga, Astara, Culfa, Merent, Halhal ve Soğukbulak gibi şehir ve kasabaları içerir (Yenisey, 2008: 190, 191). İran'daki Türkmenlerin önemli bir kısmı Şii mezhebine mensuptur ve geçmişte Türkiye ile yaşanan bazı kırılmalar nedeniyle Ankara'ya mesafeli bir tutum sergilemektedir. Bu topluluk, yaşadığı imkân kısıtlılıkları ve çaresizlikler sebebiyle çoğu zaman İran'daki Şii örgütlerde yer bulmuştur. Bununla birlikte, Türkmen İslam Cemiyeti çatısı altında milliyetçi çizgide faaliyet gösteren geniş bir Türkmen kitlesi de vardır. Ancak bu yapının belirgin milliyetçi duruşu, İran makamlarının faaliyetleri yakından izlemesine yol açmakta; bu da örgütün çalışmalarını ciddi ölçüde zorlaştırmaktadır (Demirci, 1996: 125).

İran'daki Türkçe konuşan topluluklar, günümüz Türk-İran ilişkilerinde doğrudan bir sorun oluşturmamakla birlikte, Türkiye açısından gerektiğinde etkili olabilecek potansiyel bir baskı aracı niteliği taşımaktadır. İran nüfusunun yaklaşık yüzde 26'sı Türkçe konuşmakta olup, bu grubun büyük çoğunluğunu Azeriler oluşturmaktadır. Bu topluluklar, kültürel ve dilsel bakımdan Azerbaycan'daki Azerilerle oldukça yakın bir ilişki içindedir (Fuller, 2008: 205). Dünyadaki Türkçe konuşan topluluklar içinde Türklük bilinci en yüksek olan gruplardan biri İran Azerileridir. Buna karşın İran Azerileri, kültürel ve ekonomik açıdan İran'a büyük ölçüde entegre olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin Pan-Türkizmi teşvik etme süreci ise çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bunun en belirgin dönemi, 1908-1918 arasında Jön Türkler döneminde, Enver Paşa'nın etkisiyle ortaya çıkmıştır. Daha sonra Rus Devrimi'nden sonra Enver Paşa, Azerbaycan ve Orta Asya'daki Rusya yönetimi altındaki Türk toplulukları arasında Pan-Türk bir isyan başlatmayı da amaçlamıştır (Fuller, 2008: 205).

Türkler; Azeriler, Türkmenler, Kaşgariler, Hamseler, Kazaklar ve Avşarlar gibi farklı etnik gruplardan oluşan geniş bir topluluktur (Ergene, 1993: 100). İran'da yaklaşık son elli yıldır fiilî olarak resmî dil Farsçadır. 1934 yılına kadar ülkede Türk ve Fars dil ve kültürleri nispeten eşit koşullarda gelişme imkânı bulurken, Pehlevi hanedanının iktidara gelmesiyle birlikte 1934'te Türkçe resmen yasaklanmış ve devletin tek resmî dili Farsça ilan edilmiştir. Bu dönem boyunca yönetim, Türkçe ve Türk kültürünün gelişmesini engellemek için çeşitli yasaklar uygularken, Farsçanın yaygınlaşması için de her türlü destek ve teşviği sağlamıştır. Buna karşın, tüm baskılara rağmen bugün İran'daki Türklerin yaklaşık yüzde 85'i hâlâ kendi öz Türkçesini konuşmayı sürdürmektedir (Ören, 1980: 4).

X. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın başlarına kadar yaklaşık 950 yıl boyunca İran, ya Türk devletlerinin yönetimi altında ya da Türk kökenli hanedanlar tarafından idare edilmiştir. Bu nedenle İran, tarih boyunca Türk nüfusunun ve Türk kültürel etkisinin en belirgin biçimde hissedildiği coğrafyaların başında yer almıştır (Saray, 2006: 263). İran'da nüfusun neredeyse yarısını oluşturan Türklere kendi dillerinde eğitim hakkı tanınmamakta, bu

durum ise hem insani değerlere hem de uluslararası hukuka aykırı bir uygulama olarak görülmektedir. İran'daki Türk nüfusunun önemli bir bölümünü ise Azeriler oluşturmaktadır (Saray, 2006: 263). XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Azerbaycan'ın kuzey bölgesi Rusya tarafından işgal edilmiştir. Günümüzde yaklaşık 8 milyon Azeri Türkü, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içinde yaşamaktadır. Güney Azerbaycan ise İran'ın idaresi altında bulunmakta olup Türk nüfusunun yoğunlaştığı başlıca şehirler Tebriz, Hoy, Urmiye, Selmas, Maku, Meraga, Astara, Culfa, Merendi, Halhal ve Soğukbulak'tır (Saray, 2006: 263). Azeri Türkleri üzerindeki baskı ise 1930'lara kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. Azeri petrollerinden pay elde etmek isteyen Rusya ve İngiltere, Azeri Türklerinin bağımsızlık mücadelesine açık destek vermeye başlamışlardır. Bu gelişmelerden yararlanan Güney Azerbaycan Türkleri, İran hükümetinden iki temel talebin yerine getirilmesini istemişlerdir: Azerbaycan'da Türkçe eğitim veren okulların açılmasına izin verilmesi ve Azerbaycan'a özerk bir statü tanınması. İran hükümeti bu talepleri reddedince, Azeri Türkleri haklarını silah zoruyla aramaya yönelmişlerdir (Saray, 2006: 267, 268). Türkmen kabileleri için, İran hükümeti tarafından bazı okullar açılmıştır. Bu okulların amacı, göçebe Türkmen kabilelerini yerleşik hayata yönlendirmek ve onlara eğitim imkânı sağlamak olmuştur. Okulların dokuz yıllık eğitim verdiği ve ders programında özellikle beden terbiyesine büyük önem verildiği belirtilmiştir (Kurun, 31 Ağustos 1935: 8).

Türklerin Azerbaycan'a kitlesel olarak yerleşmeleri Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. Kısa bir süre Moğol yönetimi altında kalan Azerbaycan, daha sonra uzun yıllar boyunca Türk hanedanları tarafından idare edilmiştir. Timur döneminin yanı sıra Akkoyunlu ve Karakoyunlu yönetimleri, Türk kültürünün bölgede kökleşmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu süreç sonunda Azerbaycan bütünüyle bir Türk yurdu hâline gelmiştir (Saray, 2006: 263, 264).

Azerbaycan Türklerinden sonra İran'ın kaderine yön veren iki önemli Türk boyu Afşar Türkmenleri ve Kaçar Türkleri olmuştur. Oğuz boylarından birine mensup olan Afşarlar, İran'da etkili hanedanlar kurmuşlardır (Saray, 2006: 264, 265). Afşarlar, Moğol hareketinden sonra İran'a göç etmiş ve bir kısmı da Türkiye'ye geçmiştir. Şah İsmail tarafından, sınır bölgelerinde görevlendirilen bir kuvvet olarak Horasan ve hudut boylarına yerleştirilmişlerdir. Bu gruplardan, Kırklı adlı Afşar boyuna mensup İmamkulioglu Nadir Şah, 1735 yılında Safevi hanedanlığını sona erdirerek kendisini İran hükümdarı ilan etmiştir. Nadir Şah'ın vefatının ardından İran tahtı, Kaçar Türklerinin eline geçmiştir (Ören, 1980: 8).

Afşarların yerleşim alanları, İran'ın güney bölgelerinde, batıdan doğuya uzanan bir şerit halinde konumlanmıştı. En yoğun nüfusla yaşadıkları yer ise Küh-Gilüye'di (Sümer, 1999: 145, 146). Afşar Türklerinin yayıldığı alan oldukça geniştir. Adacıklar hâlinde dağılmış oldukları belli başlı bölgeler

şunlardır: Urmiye Gölü'nün kuzeybatı kıyıları, Hamse eyaletinin güney kısımları, Hemedan ve Kirmanşah eyaletlerinin dağlık sınır bölgeleri, Bojnurd, Keşan'ın güney çevresi ile Sebzevar ve Nişabur arası, Cumeyn'in kuzeyi ve Kirman'ın güneyi. Bugün hâlâ bu bölgelerde Türk kimliklerini korumalarına rağmen, dağınık yerleşim biçimleri nedeniyle topluca siyasal bir nüfus oluşturma imkânını kaybetmişlerdir. Afşarlar çoğunlukla göçebe bir yaşam tarzını sürdürmüş ve yerleşim için daha çok dağlık bölgeleri tercih etmişlerdir (Ören, 1980: 8).

İran İslam Cumhuriyeti, Pehlevi döneminde etnik ve kültürel asimilasyona maruz kalan başta Türkler olmak üzere Fars olmayan toplulukların talepleriyle karşılaşmış ve başlangıçta bazı idari ve kültürel hakların tanınacağı yönünde vaatlerde bulunmuştur. Bu çerçevede 1979'da Tahran Üniversitesinde "İran Kavimlerinin Kültürel Sorunları ve İran İslam Cumhuriyeti Anayasası" başlıklı bir toplantı düzenlenmiş ve hazırlanan anayasa tartışmaya açılmıştır. Pehlevi hanedanlığının yıkılmasında Tebriz ayaklanmasının etkisi nedeniyle, devrimin ilk yıllarında Türklere nispi özgürlükler tanınmış; bu dönemde siyasi ve kültürel faaliyetler artmış, Azerbaycan Demokrat Partisi yeniden faaliyete geçmiş, Türkçe gazete ve dergilerin yayınlandığı bir ortam oluşmuştur. Ancak bu yayınların büyük bölümü maddi imkânsızlıklar veya rejimin müdahaleleri nedeniyle kısa sürede kapanmış; bunlar arasında yalnızca Varlık Dergisi yayın hayatını sürdürebilmiştir. Azerbaycan Demokrat Partisi'nin faaliyetleri ise 1980'de sonlandırılmıştır (Yavuz, 2014: 94, 95).

Safevilerden sonra ülkeyi uzun süre yöneten ikinci büyük hanedan ise Kaçar Türkleridir. Kaçarlar, Timurlular döneminde Türkistan'dan İran'a göç ederek bölgeye yerleşmişlerdir (Saray, 2006: 264, 265). Bugün İran'da Kaçarlar, coğrafi olarak en yoğun biçimde Mazenderan eyaletindeki Hezar-Cebir ve Gürgah'ın Sovar-Şaku bölgelerinde yarı yerleşik bir yaşam sürmektedir. Bu yoğun yerleşim alanlarının dışında ise ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmış durumdadırlar. Kaçarların kökeni hakkında iki temel görüş vardır. İlk görüşe göre Kaçarlar, Selçuklular döneminde Suriye sınırları içine yerleştirilmiş, daha sonra çeşitli nedenlerle İran içlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu grubun bir kısmının daha sonra Türkistan'dan Mazenderan'a geldiği ve esas menşelerinin Türkistan olduğu kabul edilir. İkinci görüşe göre ise Kaçarlar; Türk, Bulgar ve Kıpçak unsurlarının yanı sıra, bir dönem Karadeniz ile Hazar Denizi arasında yaşayan Peçenek topluluklarının karışımından oluşmuş bir boy olarak değerlendirilmektedir (Ören, 1980: 9, 10).

İran'da yaşayan Türkler arasında, Azerilerden sonra en kalabalık ve en etkili topluluğu Horasan'da yaşayan Türkmenler oluşturmaktadır. Türkistan'ın bir uzantısı niteliğindeki Horasan, yüzyıllardır Türk topluluklarına vatanlık eden verimli bir bölge olmuştur (Saray, 2006: 265). Türkmenler, İran'ın kuzeydoğusunda yaşamaktadır. Çürüksu, Gürgan ve Atrek ırmakları

arasındaki bölge ile Horasan eyaletinin sınırları içinde yerleşmiş durumdadırlar (Ören, 1980: 9, 14).

İran'da Azerbaycan Türkleri ve Türkmenlerden sonra, hem nüfus hem de siyasi etki açısından üçüncü önemli Türk topluluğunu Kaşkaylar oluşturmaktadır (Saray, 2006: 266). Kaşgayiler, İran'ın İsfahan, Fars, Köhlükiye, Boyurahmet, Buşehir ve Huzistan bölgelerinde yaşayan, kısmen göçebe hayatını sürdüren oldukça büyük ve kalabalık bir Türk boyudur. Bu topluluk, İran'daki en önemli Türk unsurlarından biri olarak kabul edilir (Kalafat, 2005: 28). Moğol dönemi sırasında Doğu Türkistan'dan göç ederek İran'a yerleşen Kaşkay Türkleri, geleneklerine ve törelerine bağlılıklarıyla tanınırlar. Güney İran'daki Fars eyaleti ise büyük ölçüde Kaşkayların nüfuz alanı içindedir (Saray, 2006: 266). Kaşkay Türkleri elliden fazla farklı boy ve soya ayrılmaktadır. Nüfusu daha kalabalık olan gruplar arasında Kaşkuli, Dereşuli, Safıhanlu, Muslu, Şeşbölüklü, Leşni, Cafer Bağleri, Farismaden, Amele ve Liravi sayılabilir. Zorunlu yerleşime tabi tutulanlar ise Hallaç, Bayat, Alibeklu, Şeyhvand, Feyli, Farband ve Kalband olarak sıralanabilir (Ören, 1980: 7, 8).

Kaşgay ilinde en önemli geçim kaynağı hayvancılıktır. Bunun yanında el dokumacılığı da Kaşgaylar için büyük bir öneme sahiptir ve kültürlerinin önemli bir parçası olarak görülür (Kalafat, 2005: 34). Birinci Dünya Savaşı sonrasında Kaşkaylar'ın İlhanı olarak Savletü'd-Devle görev yapmış; onun vefatının ardından topluluğun yönetimi oğlu Nasır Han tarafından devralınmıştır (Ören, 1980: 7).

1943 yılında İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Kaşgayları ortadan kaldırmak amacıyla onlara karşı savaş başlatmıştır. Bu süreçte Kaşgaylar, Somirom, Kazerun ve Firozabad kentlerine saldırmak zorunda kalmış ve hükümet güçlerini ağır yenilgilere uğratmışlardır. Yaşanan tüm çatışmalardan Kaşgaylar üstün çıkarak bölgedeki direnişlerini sürdürmeyi başarmışlardır. 1967 yılında Muhammed Rıza Şah'ın giderek artan baskıları ve zulmü halkı dayanmayacak hâle getirince, Kaşgaylar Bahman Han'ın öncülüğünde devlete karşı ayaklandılar. Her ne kadar merkezi hükümet bazı sözler vererek isyanı yatıştırmış olsa da, Şah'ın güçleri bu güvenceye rağmen halka yönelik saldırılarını durdurmadı. Bunun üzerine çatışmalar yeniden başladı ve yaklaşık üç yıl boyunca devam etti (Kalafat, 2005: 32). Kaşkayların bazıları zorla Hamse kabilesinin yaşadığı bölgelere, bazıları ise Bahtiyari kabilesinin yaşadığı yerlere yerleştirilmişti (Ören, 1980: 7). Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, Kaşkaylar da İran hükümetinin ilgisizliği nedeniyle ekonomik ve kültürel açıdan oldukça geri kalmışlardır (Saray, 2006: 267, 268).

Azeri, Türkmen ve Kaşkaylardan sonra, İran'da yaşayan önemli bir Türk topluluğu da Şahsevenlerdir. Şahsevenler, aslında bir boy adı olmaktan ziyade, İran devlet yönetimi tarafından siyasi bir terim olarak kullanılmıştır (Saray, 2006: 269). Şahseven Türkmenlerinin yaşadığı Mugan bölgesinde Parsabad,

Bilsuar ve Germi şehirleri bulunmaktadır. Bu bölge, İran'ın Azerbaycan eyaletinin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Mugan'ın kuzeyinde ve doğusunda Güney Kafkasya'da yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti (Kuzey Azerbaycan/ Kuzey Mugan) bulunur. Bölgenin batısında Keleyber ve Eher, güneyinde ise Miskin şehri yer almaktadır. Şahsevenler, köken itibarıyla Oğuz Türklerine mensuptur. Şahsevenler, 11. yüzyıldan beri bölgede meskûndurlar (Kalafat, 2005: 95). Afşar Türklerinin yerleşim ve yaşam alanı, güneyde Savalan Dağları eteklerinden başlayıp batıda Karasu Irmağı boylarına kadar uzanan, İran Azerbaycanı'nın kuzeydoğu bölgesini kapsamaktadır. Geçimlerini genellikle sürü yetiştiriciliğine dayandırdıkları için kış aylarında Mugan Bozkırına iner, yaz aylarında ise Savalan, Karadağ ve Taliş Dağları eteklerine çıkarlar. Konuşmalarında Azerbaycan Türkçesinin yöresel ağızlarını kullanırlar (Ören, 1980: 9).

“Şahseven” adı onlara Şah Abbas tarafından verilmiştir. Rivayete göre Şah Abbas, Türkmenleri kendi sancağı altında toplamaya çağırırken “Şah'ı seven gelsin” demiş ve bu ifade zamanla topluluğun adı hâline gelmiştir. Şahseven Türkmenleri, Osmanlı sınırını korumak amacıyla bölgeye yerleştirilmişlerdir. İran'da Safevî Türk yönetimi döneminde ise iktidar önemli ölçüde Şahseven Türkmenlerinin etkisi altındaydı (Kalafat, 2005: 95). 1900'lü yıllarda Şahsevenlere bağlı başlıca Türkmen boyları arasında Hacıhacelu, Giyiklu, Gacabeylu, İsabeylu, Alorlu, Polatlu ve Yurtcu yer almaktaydı. Bu boylar, Şahseven topluluğunun en önemli unsurlarını oluşturmaktaydı (Kalafat, 2005: 96).

Zikredilen Türk gruplarının yanı sıra, İran'da yaşayan pek çok başka Türk boyu da mevcuttur. Güney Azerbaycan'da Hamse Türkleri, Karapapaklar, Kardadağlılar, Miskinler, Şatranlılar, Geyimliler, Delikanlılar ve Beybağlılar yaşamaktadır. Tahran'ın doğusunda Kengerlüler, Kirman ve Belucistan bölgelerinde Horosani ve Boçaçi Türkleri bulunur. Horasan'da Karailer, Nişapur'da Bayetler, Gürgen eyaletinde Timurtaşlar ve Goudanlar, Kazvin ve Hamedan'da ise çeşitli Türk grupları ikamet etmektedir (Saray, 2006: 269, 270). Kengerlüler, İran'daki Türk boylarından biridir ve özellikle Tahran çevresindeki Veramin ile Kum bölgelerinde yaşamaktadırlar. Karadağlılar ise kültür ve gelenek bakımından Şahsevenlerle yakın benzerlik gösteren bir topluluktur. Onların asıl yurdu, adlarını da taşıyan Karadağ bölgesidir (Ören, 1980: 12).

Kuzey Azerbaycan ve Gürcistan'da yaşayan Karapapaklar, Kafkasya bütünüyle Sovyet Rusya'nın kontrolü altına girdiğinde bölgeden ayrılarak Türkiye'ye göç etmişlerdir. Türkiye'de özellikle Kars ve Muş çevresine yerleşmişlerdir. Oğuz Türkleri içinde değerlendirilen Karapapaklar, bugün de Azerbaycan Türkçesinin yerel ağızıyla konuşmayı sürdürmektedir (Ören, 1980: 11).

Karapapaklar, Türkiye’de özellikle Kars, Muş ve Amasya çevresinde; Kuzey Kafkasya’da Derbent’te; Gürcistan’da Borçalı ve Karçöp bölgelerinde; Azerbaycan’da Kazak ve çevresinde; ayrıca İran’ın Sulduz yöresinde yaşamaktadırlar (Kalafat, 2005: 59). Karapapak Türkleri, İran’da yerleşik oldukları bölgeye 1810-1825 yılları arasında gelmişlerdir. Karapapakların bu bölgeye yerleşmesi, Fethalı Şah’ın oğlu Abbas Mirza tarafından çıkarılan bir ferman ile gerçekleşmiştir. Sulduz ve çevresinde, Karapapaklardan önce Akkoyunlular, Afşarlar ve Mukaddemler (Beydili) bazı köyler kurmuşlardır. Karapapaklar yerleşik hayata geçtikten sonra hayvancılıkla birlikte tarım faaliyetlerine de başlamışlardır (Kalafat, 2005: 64, 65). Tarihsel olarak görüldüğü gibi İran, eski Pers ve Sasani kültüründen koparak İslam dünyasının içinde erimek istemediği için başlangıçta İslam’a karşı ciddi bir direnç göstermiştir. Buna rağmen İran, Şiiliği merkez alan bir yapı sayesinde kendine özgü, güçlü bir merkezi idare kurmayı başarmıştır. Üstelik bunu, nüfusunun yaklaşık yüzde 40’ının Türk kökenli olmasına rağmen gerçekleştirmiştir (Saray, 2006: 169, 170).

Sonuç

İran, tarih boyunca farklı kültürlerin bir arada bulunduğu dinamik bir coğrafya olmuş; bu yapı içinde Türk toplulukları özellikle önemli bir rol oynamıştır. X. yüzyıldan itibaren İran’ın büyük bölümünün Türk devletleri ve hanedanları tarafından yönetilmesi, Türk varlığını ülkenin siyasi ve toplumsal yapısını şekillendiren temel bir unsur hâline getirmiştir. Günümüzde de Azeriler başta olmak üzere çeşitli Türk toplulukları, İran’ın etnik yapısının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Safevi, Kaçar ve Afşar gibi Türk hanedanları İran’ın siyasal yapılanmasına büyük etkiler bırakmıştır. Ancak 20. yüzyılda güçlenen merkezîyetçi ve Fars milliyetçiliği politikaları, Türk kimliği ve Türkçe üzerinde baskıların ortaya çıkmasına yol açmıştır. İran İslam Cumhuriyeti döneminde kısa süreli bazı açılımlar olsa da bu özgürlükler sürdürülememiştir. İran’daki Türk nüfusu, Türkiye–İran ilişkilerinin seyrini de etkilemektedir. Bu topluluklar Türkiye için kültürel bir bağ ve stratejik bir unsur niteliğindeyken, İran açısından bazı hassasiyetlere neden olabilmektedir. Sonuç olarak İran’daki Türk toplulukları, ülkenin tarihsel gelişimi ve güncel sosyopolitik yapısında belirleyici bir yere sahiptir. Bu toplulukların kültürel haklara erişimi ve kimliklerini özgürce ifade edebilmesi hem İran’ın iç barışı hem de bölgesel istikrar açısından önem taşımaktadır.

Kaynakça

1. Kitaplar ve Makaleler

- ABRAHAMIAN, Ervand. (2014) *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ALLOUCHE, Adel. (2001). *Osmanlı-Safevi İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul: Anka Yayınları.
- BATU, İnal. (2006). *Dış Politika Kısacasında Türkiye*, İstanbul: Pegasus Yayınları.
- BEŞİRİYE, Hüseyin. (2009). *İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset*, Çev. Mehmet Koç, 1. Baskı, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.
- BIYIKLI, Mustafa. (2007). *Batı İşgalleri Karşısında Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları-Atatürk Dönemi*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- CİN, Barış (2007). *Türkiye- İran Siyasi İlişkileri (1923-1938)*, I. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- DEMİRCİ, Fazıl. (1996). *Bir Dramın Öyküsü, (Irak Türkleri, Kuzey Irak ve Türkiye)*, Ankara: Yeni Aydoğdu Ofset Yay.
- DOĞAN, Hatice. (2014). *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri*, Edt. TAMÇELİK, Soyalp. "İran Siyasi Tarihi", Ankara: Gazi Kitabevi.
- ERGENE, H. Halil. (1993). *Neden Hedef Türkiye?*, I. Baskı, Ankara: Kiyap Yayın Dağıtım.
- FULLER, Graham E. (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti: Yükselen Bölgesel Aktör*, Çev: Mustafa Acar, İstanbul: Timaş Yay.
- GARTHWAITE, Gene R. (2011). *İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, Çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- KALAFAT, Yaşar. (2005). *İran Türklüğü*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı.
- KARATAY, Osman. (2003). *İran ile Turan*, Ankara: Karam Yayınları.
- KEKEVİ, Serkan. (2004). *Batı'nın Çöküşü ve Türk Dış Politikası*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- KOÇAK, Arif. (1976). *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Gnkur. Basımevi.
- METİN, Barış. (2012). *Birinci Dünya Savaşında İran Coğrafyasında, Etnik, Dini ve Siyasi Nüfuz Mücadeleleri*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- SANDER, Oral. (2000). *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.
- SARAY, Mehmet. (2006). *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- SÜMER, Faruk. (1999). *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı.
- ŞİMŞEK, Erdal. (2005). *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, İstanbul: Kum Saati Yay.

VEKİLİ, Hadi. (2003). *Tarihten Günümüze Türk-İran İlişkileri Sempozyumu*, “1920-1940 Yıllarında Ortadoğu’daki Kültürel Söylemler”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

YAMAKOĞLU, Cihan. (2003). *Ortadoğu’da Barışla Savaşlar*, Ankara: Alp Ofset Matbaacılık.

YENİSEY, Gülara. (2008). *İran’da Etnopolitik Hareketler (1922-2004)*, İstanbul: Ötüken Yay.

2. Gazeteler

“*Türkmenler İçin Açılan Mektepler*”, Kurun, 31 Ağustos 1935.

**OSMANLIDAN ULUS DEVLETLERE: MANAKİ
KARDEŞLERİN KADRAJINDAN ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK,
GÖÇ VE KİMLİĞİN MEKÂNSAL TEMSİLİ**

“ ”

Mustafa GÜLSÜN¹
Özlem KARAPINAR GÖK²

1 * Öğr. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi – Malazgirt MYO, m.gulsun@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1202-6246.

2 ** Dr., ozlem_karapinar_89@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5183-0181.

GİRİŞ

Sinemanın XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkışı, yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda insanlığın dünyayı algılama biçiminde köklü bir dönüşümün başlangıcı olmuştur. Görsel anlatımın yeni bir formu olarak sinema, zaman ve mekân kavramlarını yeniden tanımlayarak toplumsal yaşamı, kültürel kimlikleri ve tarihsel olayları kayıt altına almanın güçlü bir aracı hâline gelmiştir. Bu bağlamda sinemanın Osmanlı İmparatorluğu'na girişi, sadece teknik bir gelişme olarak değil, aynı zamanda toplumsal modernleşme sürecinin görsel bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Osmanlı topraklarında sinema faaliyetlerinin başlaması, 1890'lı yıllarda Avrupa ve Amerika'da yaşanan gelişmelerle eşzamanlı bir biçimde gerçekleşmiştir. 1897 yılında yapılan ilk gösterimlerle birlikte sinema, kısa sürede imparatorluğun kültürel yaşamına dâhil olmuş; 1908'de Sigmund Weinberg'in öncülüğünde açılan Pathé Sineması ile kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Ancak Osmanlı sinema tarihinin en dikkat çekici ve özgün sayfalarından biri, hiç kuşkusuz Janaki ve Milton Manaki Kardeşler'in üretimleriyle açılmıştır. Onların 1905'ten itibaren gerçekleştirdikleri film çekimleri, yalnızca sinematografik açıdan değil, kültürel çeşitliliğin, kimliklerin ve toplumsal ilişkilerin görsel temsili açısından da tarihsel bir dönüm noktasıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, Manaki Kardeşler'in filmlerini göç, çokkültürlülük ve kimliğin mekânsal temsili kavramları çerçevesinde inceleyerek, Osmanlı sinemasının erken dönemine ilişkin bütüncül bir değerlendirme sunmaktır. Bu kapsamda, Manaki Kardeşler'in "Türklerin Hürriyet Üzerine Konuşmaları", "Pazar Yeri", "Köy Düğünü" ve "Vlah Halk Dansı" gibi yapımları üzerinden, dönemin toplumsal yapısı ve kültürel etkileşimleri sinematografik bir okumayla ele alınmaktadır.

Bu çalışma, Osmanlı sinemasına ilişkin tarihsel incelemelerde genellikle göz ardı edilen kültürel ve mekânsal temsil boyutuna dikkat çekmesi açısından önem taşımaktadır. Manaki Kardeşler'in filmleri, Balkan coğrafyasının çokkültürlü yapısını, farklı kimliklerin kamusal alandaki etkileşimini ve göç öncesi dönemin toplumsal dokusunu görsel bir arşiv olarak belgelemektedir. Dolayısıyla bu çalışma, sinemanın yalnızca estetik veya teknik bir sanat dalı değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı ve kimlik inşasını taşıyan bir tarihsel tanık olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Bu araştırmanın özgünlüğü, Manaki Kardeşler'in sinematografik üretimlerini sadece sinema tarihi bağlamında değil, göç, kimlik ve mekân ilişkisini bütüncül biçimde ele alan sosyo-kültürel bir perspektiften değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Daha önceki çalışmalarda Manaki Kardeşler çoğunlukla "ilk Osmanlı filmcileri" olarak anılmış, ancak filmlerinin çokkültürlü temsiller ve toplumsal bellek açısından taşıdığı anlam derinliği yeterince incelenmemiştir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı hedeflemekte

ve onların sinematografisini bir görsel tarih kaynağı olarak yeniden konumlandırmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları, öncelikle belgesel kaynakların ve arşiv materyallerinin sınırlı sayıda günümüze ulaşabilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Manaki Kardeşler’in birçok filmi ya kaybolmuş ya da yalnızca kısımları korunmuştur. Bu nedenle analiz, mevcut filmler ve belgelenmiş kayıtlar üzerinden yürütülmüştür. Ayrıca çalışmada, Manaki Kardeşler’in sineması belirli temalar çerçevesinde (göç, kimlik, çokkültürlülük, mekân) ele alınmış; dönemin genel sinema endüstrisi veya teknik detayları kapsam dışında bırakılmıştır.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımı çerçevesinde betimsel analiz tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Betimsel analiz, mevcut verilerin sistematik bir biçimde incelenmesini, yorumlanmasını ve araştırma temalarıyla ilişkilendirilmesini amaçlayan bir yöntemdir. Bu doğrultuda, çalışmada Manaki Kardeşler’in Osmanlı dönemi filmleri, içeriklerine ve tematik özelliklerine göre değerlendirilmiş; filmlerde yer alan mekân, kimlik, göç ve çokkültürlülük unsurları, tarihsel bağlam içinde ele alınmıştır.

Betimsel analiz sürecinde, her film sahnesi dönemin tarihsel, kültürel ve toplumsal koşulları göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır. Böylece filmlerdeki görsel öğelerin yalnızca estetik değil, aynı zamanda sosyolojik ve kültürel anlamları da değerlendirilmiştir. Analiz aşamasında, araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen alt temalar – çokkültürlülüğün temsili, mekân ve kimlik ilişkisi, göç öncesi dönemin tanıklığı – çerçevesinde veriler sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın amacı, Manaki Kardeşler’in Osmanlı dönemi sinemasındaki öncü konumunu, onların filmleri üzerinden göç, çokkültürlülük ve kimliğin mekânsal temsili bağlamında incelemektir. Araştırma, Manaki Kardeşler’in sinematografisini yalnızca erken dönem Osmanlı sinema tarihinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda toplumsal hafızayı, kültürel çeşitliliği ve kimlik inşasını yansıtan görsel bir belge olarak değerlendirmeyi hedeflemektedir.

ÇOKKÜLTÜRLÜLÜK

Kültür, kökenini Latince *colere* fiilinden almakta olup, “toprağı işlemek” veya “ekip biçmek” anlamına gelmektedir. Batı dillerinde *culture* terimiyle karşılanan bu kavram, Voltaire tarafından insan zekâsının gelişimi ve yüceltilmesi süreci olarak tanımlanmıştır. Kültür, temelde insanın kendisiyle, yaşadığı toplumla ve dünyayla kurduğu ilişkiyi ifade eder; dolayısıyla insanın

yarattığı değerleri, bilgi birikimini ve gelişimini anlamayı gerektirir (Çüçen, 2005, 111).

Kültür kavramı, hem kapsamı hem de içeriği bakımından farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Genel olarak iki temel yaklaşım öne çıkar: kültürü estetik bir mükemmellik göstergesi olarak ele alan anlayış ve kültürü yaşamın bütünüyle ilişkilendiren yaklaşım. İlkinde kültür; sanat, edebiyat, tiyatro ve benzeri alanlarda seçkin bir değer olarak görülürken, ikincisinde gündelik yaşamın tüm yönlerini kapsayan bir olgu olarak değerlendirilir. Bu çerçevede kültür, bir toplumun karakteristik özelliklerini, değerlerini ve yaşam biçimini yansıtan dinamik bir yapıya sahiptir. Kalıtsal değil, sonradan öğrenilen bir süreç olarak kültür, tarihsel bir sürekliliğe ve toplumsal bir temele dayanır. Aynı zamanda bireyleri bir arada tutan, uyum ve bütünleşme sağlayan bir sistem niteliği taşır (Tekinalp, 2005: 76).

Çokkültürlülük görece yeni bir terim olsa da, farklı kültürlerin bir arada var olma durumu insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca kültürler hiçbir zaman birbirinden tamamen kopuk yaşamamış, sürekli etkileşim ve karşılıklı değişim içinde olmuştur. İnsanlık tarihi, farklı toplulukların temas ettiği, etkilendiği ve dönüştüğü bir etkileşim sürecini yansıtır. Bu süreçte toplumlar arasında dostluk, çatışma ya da bu ikisinin arasında yer alan karma ilişkiler ortaya çıkmıştır (Çelik, 2008, 321).

Evrensel kültür, insanlığın ortak birikimini oluşturan bilim, sanat ve felsefe gibi alanlardaki değerleri kapsarken; ulusal kültür, bir toplumu diğerlerinden ayıran özgün bilgi, beceri ve davranış biçimlerini temsil eder. Yerel kültür ise belirli bir bölge veya topluluğa özgü yaşam biçimlerini içerir. Bu farklı kültürel düzlemlerin bir arada bulunması “çokkültürlülük” olarak adlandırılır. Çokkültürlülük, her kültürün kendi bağlamında değerli olduğu anlayışına dayanan kültürel göreceliği beraberinde getirir. Ancak aynı zamanda kültürel farklılıkların etkileşimi, çatışma ve değişim süreçlerini de doğurabilir. Özellikle kırsal kesimden kente göç eden bireylerin yaşadığı uyum sorunları bu kültürel çatışmanın örneklerinden biridir. Bu bağlamda, farklı kültürlerle saygı ve hoşgörünün geliştirilmesi, bireylerin evrensel değerler temelinde bir arada yaşayabilmeleri için gereklidir. Eğitim ve toplumsal yapı, bu barışçı ve kapsayıcı kültürel ortamın oluşmasında temel rol oynamaktadır (Çüçen, 2005, 115).

Çokkültürlülük, XX. yüzyılın ikinci yarısında tartışılmaya başlanmış ve kültürün yalnızca bireysel ya da homojen bir toplumsal olgu olmadığını, farklı topluluklarla etkileşim içinde var olduğunu vurgulamıştır. Çokkültürlülük, bir topluluğun farklılıkları içinde kendini ifade edebilmesini ifade eder; bu yönüyle kavramın tanımı genellikle belirsiz kalmaktadır. Bryson’un da belirttiği gibi, muğlaklığın temel nedeni kavramın anlamının net olmasıdır. Bununla birlikte, genel olarak çokkültürlülük, farklı kültürlerin bir

arada var olmasını tanımlar ve özellikle siyasal bir nitelik taşır (Say, 2017: 33).

Çokkültürlülüğün oluşması ve sürdürülmesi, farklı kültürel geçmişlere sahip bireylerin bir arada yaşamasını mümkün kılan göç ile doğrudan ilişkilidir.

GÖÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olayı/olgusu, birçok bilim dalının araştırma alanına girmektedir (Özkan, 2019: 127; Karpat, 2003: 3; Yıldız, 2018: 5). Göç kavramı, ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bir yerleşim yerinden başka bir yere veya bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması, yer değiştirmesi anlamında tanımlanmaktadır (Keleş, 1980: 53; Üner, 1972: 77; TDK, 2015).

Göç, insanlık tarihinin süreklilik gösteren temel bir olgusu olup, günümüzde küresel ölçekte en kritik toplumsal meselelerden biri haline gelmiştir. Bireyler bir ülke sınırını aştıklarında, yasal statülerinde meydana gelen değişimle birlikte “göçmen” kimliği kazanmaktadırlar. Çok boyutlu bir olgu olan göçün nedenleri zamanla çeşitlenmekte ve dinamik bir yapı sergilemektedir. Farklı sosyoekonomik, kültürel ve bireysel koşullar altında gerçekleşmesi, göçün sınıflandırılmasını ve analizini güçleştirmektedir. Bu nedenle, göçün nedenleri ile sonuçlarını derinlemesine kavramak; ortaya çıkan toplumsal, ekonomik ve hukuki sorunlara çözüm üretebilmek ve göçmenlerin haklarını korumaya yönelik etkili politikalar geliştirmek açısından büyük önem taşımaktadır (Taturu, 2019: 11).

Toplumsal yapılarda derin değişimlere ve kimi zaman çözümlere yol açan göç olgusu, beraberinde yeni sorun alanlarını ve fırsatları getiren sınıfsal geçişkenliği de hızlandırmaktadır. Göç eden bireyler açısından “sahip olamama” durumu, sahip olma arzusu ve toplum içinde yer edinme çabasıyla birleştiğinde, risk alma eğilimini artıran bir unsur haline gelmektedir (Ekici ve Tuncel, 2015:11).

Göç olgusu genel olarak iki ana kategori altında incelenir: gönüllü göç ve zorunlu göç. Gönüllü göç, bireyin kendi iradesiyle aldığı bir karar olup ekonomik, politik ve sosyal unsurların etkileşimiyle şekillenir. Bu süreçte “itici” (push) ve “çekici” (pull) faktörler belirleyici rol oynar. İtici faktörler, bireyleri menşe ülkelerindeki olumsuz koşullar nedeniyle göçe zorlayan unsurları; çekici faktörler ise hedef ülkedeki daha elverişli yaşam koşullarını ifade eder. Her iki faktör grubu, göç dinamiklerinin tamamlayıcı yönlerini oluşturur. Yaşam standartlarının düşüklüğü, işsizlik, çevresel kirlilik, açlık, kuraklık ve doğal afetler gibi olumsuzluklar genellikle göçü tetikleyen itici unsurlar arasında yer alır (Taturu, 2019: 14).

Göç, toplumsal yaşamın pek çok yönüyle bağlantılı olması nedeniyle sinema sanatında da önemli bir tema haline gelmiştir. Türk sineması, zamanla

yalnızca estetik bir ifade alanı olmaktan çıkarak toplumsal değişimlere duyarlı bir anlatı aracına dönüşmüştür. Bu doğrultuda, göç teması Türk sinemasında Osmanlı döneminden günümüze uzanan bir tarihsel süreklilik içinde ele alınmıştır (Ertürk, 2024:143).

Sinema, yalnızca olayları yansıtan bir araç değil, aynı zamanda toplumsal olguları sorgulayan, yorumlayan ve yönlendiren bir sanat dalı olarak değerlendirilmektedir. Güçlü bir eğitim aracı olma niteliği taşıyan sinema, değer yargılarından ve ideolojik tutumlardan tamamen bağımsız değildir. Sinema eserleri, toplumun inançlarını, değerlerini ve dönüşüm süreçlerini yansıtarak toplumsal yapının bir tür tanığı işlevini görür. Bu nedenle, sinema ile toplumsal değişim arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Gerçek yaşamla paralel ilerleyen filmler, özellikle göç olgusunu hem sosyal hem de mekânsal boyutlarıyla ele alarak bu süreçte ortaya çıkan çeşitli sorunları farklı yönleriyle ortaya koymaktadır (Ateş, 2020: 133).

OSMANLI DEVLETİNDE SİNEMA

Sinema, hareket ve mekânı ayrılmaz bir bütün olarak sunabilen bir görsel teknolojidir. Sinemanın ortaya çıkmasından önce, hareket genellikle mekanik slayt gösterileri veya Praxinoscope Tiyatrosu gibi araçlarda durağan arka planlardan bağımsız olarak gösteriliyordu. Sinema ise bu öncül teknolojilerin ötesine geçerek tüm sahneyi hareketlendirebilmiş ve mekân ile hareketi tek bir görsel deneyim içinde birleştirmiştir. Böylece sinema, hem mekân hem de hareketin eşzamanlı olarak algılanmasını sağlayan devrim niteliğinde bir teknolojik buluş olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Manovich, 2016).

Sinemanın ortaya çıkışı, 1890'lı yıllarda farklı kıtalardaki mucitler ve girişimciler arasında gerçekleşen teknik ve kültürel etkileşimlerin sonucudur. 1900 yılına gelindiğinde sinema, kısa sürede küresel bir olgu haline gelmiş; Amerika, Avrupa ve Asya'nın büyük şehirlerinde, hatta sömürge Afrika'sında dahi kendine yer bulmuştur. Bu dönemde filmler yalnızca dünyanın dört bir yanında gösterilmekle kalmamış, aynı zamanda birçok ülkede üretilmiştir (Gunning, 2014: 661).

Sinema sanatı, doğası gereği farklı sanat disiplinleriyle sürekli etkileşim içinde olan çok yönlü bir yapıya sahiptir. Kendi anlatım dilini oluştururken edebiyat, fotoğraf ve resim gibi alanlardan biçimsel ve içeriksel unsurlar ödünç almıştır. Sinema fotoğraf ve resimden aldığı kompozisyon, çerçeveleme, ışık ve renk düzeni gibi öğelerle şekillenmiştir. Bu yönüyle sinema, görsel sanatların en sentezleyici disiplini olarak öne çıkar

Sinema sanatı icadından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nde varlığını göstermiştir. İstanbul'da ilk kalıcı sinema salonu, Fransız şirketi Pathé Frères'in temsilcisi Sigmund Weinberg ve müdürü Stavros Papadopoulos tarafından 30 Ocak 1908 tarihinde Tepebaşı'nda açılmıştır. Pathé Sineması'nın

açılmasını takiben, 1910'dan itibaren şehirde yeni salonların sayısı giderek artmıştır. 1914 yılına kadar İstanbul'daki sinema salonlarının sahipliği ve işletmeciliği ağırlıklı olarak gayrimüslim Osmanlılar -özellikle Rumlar- ile Levantenler ve yabancılara aitti. Sinema etkinliğinin yoğunlaştığı bölge, nüfus yapısı gereği Galata-Pera (Beyoğlu)¹ olarak öne çıkmıştır. 1914'ün başlarından itibaren ise Türk girişimciler tarafından ardı ardına salonlar açılmaya başlanmış ve sinema, hızla şehrin Müslüman/Türk bölgelerine yayılmıştır (Odabaşı, 2019: 320).

Amerika Birleşik Devletleri'nde Thomas Edison, 1895 yılında *The Execution of Queen Mary* adlı filmi kinetoscope aracılığıyla çekmiş, aynı yıl Fransız Lumière Kardeşler de *La sortie des usines Lumière* filmiyle sinema tarihinde dönüm noktası yaratmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise ilk yerli belge filmleri daha geç tarihlerde çekilmiş ve günümüze yalnızca çok azı ulaşabilmiştir. Bilinen ilk örnek, Makedon asıllı Osmanlı vatandaşları Janaki ve Milton Manaki tarafından 1908'de çekilen, yaklaşık iki dakika uzunluğundaki *Türkler'in Hürriyet Üzerine Konumaları* adlı filmidir. Bu siyah-beyaz, sessiz film, 30 mm formatında çekilmiş olup, film adı muhtemelen sonradan verilmiştir. Manaki Kardeşler'in diğer aktüalite niteliğindeki filmleri arasında *Bitola'da Cenaze*, *Pazar Yeri ve Kasaplar*, *Türk Askerlerinin Geçit Alayı*, *Köy Düğünü*, *Vlah Halk Dansı*, *Tarım Okulunda Türk Profesör* gibi örnekler yer almaktadır. Ayrıca, Padişah Mehmet Reşad'ın 1911'de Manastır ve Selanik'i ziyaret ettiği dönemde çekilen görüntüler de Manaki Kardeşler'in arşivinde yer almaktadır (Thomen, 2010: 4).

1 Tespit edilen arşiv belgesinde Beyoğlu'ndaki sinemanın bir diğer kullanım amacı belirtilmiştir. Osmanlı ordusunun sınır dışındaki müttefiklerine destek olmak amacıyla savaştığı Galıçya ve Romanya cephelerinden getirilen gerçek harp görüntülerinin ve askeri kurumların işleyişine dair kayıtların, Beyoğlu'nun seçkin mekânlarından Sinema Pala'sta devlet protokolüne sunulmuştur. Bu durum, o dönemde sinemanın sadece bir eğlence aracı değil, aynı zamanda halkın ve bürokrasinin moralini yüksek tutmak, ordunun gücünü ve teknolojik kapasitesini kanıtlamak amacıyla kullanılan stratejik bir iletişim kanalı olduğunu kanıtlamaktadır. Özellikle "müessesat-ı askeriyemizden bazılarının ahz olunan sinemaları" ifadesiyle, ordunun kurumsallaşmış yapısının görsel bir hafızaya dönüştürülerek kamuoyuna sunulması, o günün şartlarında oldukça ileri ve modern bir halkla ilişkiler çalışmasıdır (COA, HR.SYS, Nr. 2436. Göm.18).

Görsel 1: *Sultan Reşad'ın Manaki Film Tarafından Paytondayken Çekilmiş Bir Fotoğrafı. (2.580.8.271/468). (Kaynak: COA, YB.021, Nr. 114, Göm. 17).*

Tarihi belgeler incelendiğinde, Osmanlı topraklarına sinemayı getirmek isteyen Avrupalı girişimcilerin çeşitli engellerle karşılaştıkları görülmektedir. Ancak bu engeller sinemaya yönelik bir tutumdan ziyade, dönemin elektrik kullanımına ilişkin sınırlamalarından kaynaklanmıştır. II. Abdülhamit'in elektriğin yaygın kullanımına karşı temkinli yaklaşımı, sinematograf cihazının ve onu çalıştırmak için gerekli dinamoların ülkeye girişini güçleştirmiştir. 1908'de II. Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle birlikte bu kısıtlamalar büyük ölçüde ortadan kalkmış; daha önce tiyatro salonları, kahvehaneler, birahaneler ve sirklerde gerçekleştirilen film gösterimleri, bu tarihten itibaren sinemaya özgü salonlara taşınarak daha kurumsal bir nitelik kazanmıştır (Boran, 2015: 258).

II. Abdülhamit döneminde bir Fransız tarafından Yıldız Sarayı'na getirilen sinematograf, başta padişahın çocukları olmak üzere saray çevresinde büyük bir ilgi uyandırmış ve kısa sürede saray eğlencelerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Her ne kadar sarayda ilk sinema gösterimlerinin tam olarak ne zaman başladığı kesin olarak bilinmese de, II. Abdülhamit'in kızı Ayşe Osmanoglu'nun anılarında bu gösterimlere ilişkin dikkat çekici ayrıntılar yer almaktadır. Osmanoglu, Bertrand adlı bir Fransız sanatçının her yıl Fransa'ya giderek yeni gösteri teknikleri öğrendiğini ve sinemayı saraya onun getirdiğini belirtmiştir. O dönemdeki filmler kısa, görüntü kalitesi zayıf olsa da, yenilikçiliği sayesinde saray halkı üzerinde büyük bir merak ve beğeni uyandırmıştır (Temel, 2015).

Osmanlı döneminde sinema, önce saray çevresinde tanınmış, ardından halka açık gösterimlerle yaygınlaşmaya başlamıştır. Yıldız Sarayı'nda hanedan üyelerine yönelik düzenlenen film gösterimlerinin yanı sıra, halka açık

ilk sinema gösterimi 1896 yılında Beyoğlu'nda gerçekleştirilmiş ve böylece Paris'teki ilk gösterimin hemen ardından Osmanlı'da da sinema izleyicisiyle buluşmuştur. Osmanlı topraklarında çekilen ilk film ise İstanbul'da değil, dönemin önemli Balkan kentlerinden Manastır'da Manaki Kardeşler tarafından 1905 yılında kaydedilmiştir. Kısa ve sade yapısıyla Lumière Kardeşler'in erken dönem filmlerini andıran bu çalışma, büyükanneleri Despina'nın yün eğirmesini konu edinmiştir. Manaki Kardeşler daha sonraki yıllarda çeşitli belge ve haber niteliğinde filmler üretmiş; 1908'de Jön Türklerin etkinliklerini, 1911'de ise Sultan Reşat'ın Manastır ve Selanik ziyaretlerini görüntüleyerek Osmanlı sinema tarihine önemli katkılarda bulunmuşlardır (Çelikan, 2020: 533).

Manaki Kardeşler, çektikleri fotoğraf ve filmler aracılığıyla yaşadıkları dönemin toplumsal yapısına, kültürel değerlerine ve kimlik özelliklerine önemli bir ışık tutmuşlardır. Bu çalışmada, Manaki Kardeşler'in sinematografik ve fotografik eserleri incelenmiş; elde edilen bulgular aşağıda sunulmuştur:

Osmanlı Sinemasında Manaki Kardeşlerin Öncü Rolü

Manaki Kardeşler, Osmanlı topraklarında sinema tarihinin ilk yerli uygulamalarını gerçekleştiren öncüler olarak kabul edilir. Janaki ve Milton Manaki, 1908 yılında çektiği "*Türkler'in Hürriyet Üzerine Konumaları*" adlı filmle, hem teknik hem de içerik açısından Osmanlı sinemasının temel taşlarını atmışlardır. Film, Genç Türkler'in Meşrutiyet'in ilanıyla Manastır'da yaptıkları konuşmaları üç farklı açıyla kaydederek, belge niteliği taşıyan ilk örneklerden biri olmuştur. Bu film, yalnızca siyasi bir olayı belgelemesi açısından değil, aynı zamanda sinema aracılığıyla toplumsal olayların mekânsal ve görsel temsiline dair bir öncül işlev görmesi bakımından da önemlidir. Manaki Kardeşler'in arşivinde, Bitola'da Cenaze, Pazar Yeri ve Kasaplar, Köy Düğünü, Vlah Halk Dansı, Tarım Okulunda Türk Profesör gibi aktüalite niteliği taşıyan çok sayıda kısa film bulunmaktadır. Bu filmler, Osmanlı Balakanları'nda günlük yaşamın, halk pratiklerinin ve toplumsal ritüellerin sinema aracılığıyla kaydedilmesini sağlamış; böylece yalnızca dönemin tarihine ışık tutmakla kalmamış, aynı zamanda sinemanın belgeleyici rolünü ortaya koymuştur.

Manaki Kardeşler'in Osmanlı sinemasındaki öncülüğü, teknik beceri, kültürel duyarlılık ve tarihsel farkındalık üçlüsünün bir araya gelmesiyle açıklanabilir. Kardeşler, çekim yaptıkları mekânları, toplumsal olayları ve bireyleri yalnızca kamera önünde konumlandırmakla kalmamış, aynı zamanda sinemanın bir görsel hafıza aracı olarak işlev görmesini sağlamışlardır. Bu bağlamda, Manaki Kardeşler'in çalışmaları, Osmanlı sinemasının gelişiminde bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir ve sonraki yerli yapımlar için hem teknik hem de anlatı açısından bir referans oluşturmuştur.

Görsel 2: *Manaki Kardeşlere Ait Bir Görsel*

Erişim: Kaynak (bianet.org)

Çokkültürlülüğün Görsel Temsili: Balkan Halklarının Kadrajda Buluşması

Manaki Kardeşler'in sinematografik çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Balkan coğrafyasındaki etnik, dini ve kültürel çeşitliliğin görsel olarak belgelenmesi bakımından son derece kıymetli bir kaynak niteliğindedir. Janaki ve Milton Manaki, yaşadıkları Manastır (Bitola) kentinde, bir arada yaşayan Türk, Arnavut, Rum, Sırp, Makedon, Ulah ve Yahudi topluluklarının gündelik yaşamlarını, törenlerini ve kamusal alanlardaki etkileşimlerini kadrajlarına taşımışlardır. Bu yönüyle Manaki Kardeşler'in filmleri, yalnızca sinema tarihi açısından değil, aynı zamanda Balkan çokkültürlülüğünün erken bir görsel temsili olarak da değerlendirilebilir.

Manaki Kardeşler'in filmlerinde mekân, çokkültürlü yaşamın hem sahnesi hem de tanığı olarak önemli bir rol oynar. Pazar yerleri, köy meydanları, dini tören alanları ya da askeri geçit güzergâhları, farklı kimliklerin keşiştiği ve birbirine dokunduğu ortak kamusal alanlar olarak kadraja yansır. Bu mekânsal birliktelik, sinemanın erken döneminde *birlik içinde farklılık* fikrini somutlaştıran görsel bir dil oluşturmuştur. Manaki Kardeşler'in bu yaklaşımı, sinemanın yalnızca teknolojik bir yenilik değil, aynı zamanda kültürlerarası bir anlatı aracı olduğunu ortaya koyar. Onların kadrajında Balkan halklarının birlikte görünmesi, hem Osmanlı'nın son dönemindeki toplumsal yapının çokkültürlü karakterine işaret eder hem de kimliklerin sınırlarının geçirgenliğini vurgular. Bu anlamda, Manaki Kardeşler'in filmleri, modern öncesi dönemde kültürel çoğulculuğun sinema aracılığıyla erken bir görsel bellek formuna dönüştüğü nadir örneklerdendir.

Görsel 3: Manaki Kardeşlerin Çektiği Görüntü Örneği

Erişim: Kaynak (milliyetsanat.com).

Mekân ve Kimliğin Görsel Etkileşimi

Manaki Kardeşler'in sinematografik üretimleri, yalnızca olayları kaydeden belgeler olmanın ötesinde, mekân ile kimlik arasındaki karşılıklı etkileşimi görünür kılan önemli görsel anlatılardır. Onların filmlerinde mekân, pasif bir arka plan unsuru olmaktan ziyade, bireylerin ve toplulukların kimliklerini kurdukları, aidiyetlerini ifade ettikleri ve toplumsal rollerini görünür kıldıkları aktif bir sahne işlevi görür. Bu bağlamda Manaki Kardeşler'in kadraji, hem toplumsal kimliklerin mekânsal izdüşümlerini hem de mekânın kimlik inşasındaki belirleyici rolünü belgelemiştir.

Özellikle Manastır (Bitola) ve çevresinde çekilen filmler, Osmanlı'nın son döneminde Balkan kentlerinin çok katmanlı yapısını ve kimliklerin bu mekânsal dokuda nasıl konumlandığını anlamak açısından dikkat çekicidir. Örneğin Pazar Yeri ve Kasaplar adlı film, yalnızca ekonomik bir alanı değil, farklı etnik grupların kamusal alandaki etkileşimini de ortaya koyar. Bu sahnelerde mekân, kültürel temasın ve toplumsal müzakerenin yaşandığı bir kesişim noktası hâline gelir. Benzer biçimde, *Türk Askerlerinin Geçit Alayı* filmi, devletin kamusal mekândaki temsiliyle ulusal kimliğin görsel olarak nasıl üretildiğini gösterirken, Köy Düğünü gibi filmler, geleneksel ritüeller aracılığıyla kimliğin topluluk içinde nasıl yeniden üretildiğini gözler önüne serer.

Ayrıca, Manaki Kardeşler'in sinematografisinde mekân, hafızanın taşıyıcısı olarak da öne çıkar. Çekilen her görüntü, hem dönemin tarihsel koşullarını hem de toplumsal belleğin görsel kodlarını içinde barındırır. Köy meydanlarında yapılan düğünler, kent sokaklarında düzenlenen askeri geçit-

ler veya dini ritüeller, yalnızca o ana ait bir sahne değil, kimliğin tarihsel sürekliliğini temsil eden görsel belgelerdir. Bu yönüyle Manaki sineması, mekânı bir kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan bellek mekânı olarak yeniden tanımlar.

Görsel 4: Manaki Kardeşlerin Çektiği Görüntü Örneği
Erişim: Kaynak (haberinsan.com).

Göç Öncesi Dönemin Tanıklığı: Kaybolan Mekânlar ve Topluluklar

Manaki Kardeşler'in sinematografik mirası, yalnızca bir dönemin estetik veya teknik sınırlarını değil, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun son evresinde yaşanan toplumsal dönüşümlerin ve göç öncesi çokkültürlü yaşamın görsel tanıklığını da içerir. Onların kamerası, XX. yüzyılın başında Balkan coğrafyasında bir arada yaşayan farklı etnik ve dini toplulukları, henüz savaşlar, sınır değişimleri ve zorunlu göçler bu yapıyı dağıtmadan önce belgeleyebilmiştir. Bu nedenle Manaki Kardeşler'in filmleri, yalnızca erken dönem sinema örnekleri değil, aynı zamanda kaybolan bir dünyanın sessiz tanıkları olarak da değerlendirilebilir.

Özellikle 1908 sonrası çekimleri, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesinde bölgenin toplumsal dokusunu bütün canlılığıyla yansıtır. *Pazar Yeri*, *Köy Düğünü* ve *Vlah Halk Dansı* gibi filmler, gündelik yaşamın doğal akışı içinde halkın ritüellerini, ekonomik ilişkilerini ve kültürel alışkanlıklarını kayda alır. Bu görüntüler, sadece o dönemin estetik anlayışını değil, aynı zamanda Balkan halklarının bir arada yaşadığı son huzurlu yılların görsel hafızasını oluşturur. Manaki Kardeşler'in kadrainda görülen sokaklar, meydanlar, dini tören alanları ve köy evleri, göçlerle birlikte dönüşen ya da tamamen ortadan kaybolan mekânların belgesel izlerini taşır.

Göçlerin başlamasıyla birlikte bu mekânlar ve topluluklar tarih sahnesinden silinmiş, Manaki Kardeşler'in çekimleri ise geride kalan kaybolmuş bir kültürel mirasın görsel tanıkları hâline gelmiştir. Onların filmleri, gü-

nümüzde Balkan tarihine, göç olgusuna ve kimlik çalışmalarına ışık tutan nadir birincil kaynaklar arasında yer alır. Manaki Kardeşler'in bu yönüyle gerçekleştirdikleri çalışma, yalnızca sinemanın doğuş dönemine değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın korunmasına dair erken bir bilinç biçimini de yansıtır.

Görsel 5: *Manaki Kardeşlerin Çektiği Görüntü Örneği*

Erişim: Kaynak (x.com).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda sinemanın doğuş sürecini ve bu sürecin en önemli temsilcilerinden biri olan Manaki Kardeşler'in sinematografik üretimlerini kültürel, tarihsel ve toplumsal bir bağlam içinde ele almıştır. Çalışmada elde edilen bulgular, Manaki Kardeşler'in yalnızca Osmanlı sinemasının teknik öncüleri olmadığını, aynı zamanda dönemin çokkültürlü yapısını, kimlik dinamiklerini ve göç öncesi toplumsal dokusunu görsel biçimde belgeleyen ilk sanatçılar arasında yer aldıklarını göstermektedir.

Manaki Kardeşler'in filmleri, bir yandan Osmanlı Balkanları'nda farklı etnik ve dini toplulukların bir arada yaşadığı çokkültürlü yapıyı yansıtırken, diğer yandan modernleşme sürecinin toplumsal ve mekânsal yansımalarını da kayda almıştır. Özellikle *Türklerin Hürriyet Üzerine Konuşmaları* (1908), *Pazar Yeri*, *Köy Düğünü* ve *Vlah Halk Dansı* gibi filmler, sıradan insanların gündelik yaşamına, yerel ritüellere ve kamusal alanın dönüşümüne odaklanarak, dönemin görsel hafızasını oluşturmuştur. Bu yönüyle, Manaki sineması yalnızca estetik bir anlatı değil; sosyolojik, kültürel ve tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır.

Tartışma bölümünde ortaya çıkan temel sonuçlardan biri, Manaki Kardeşler'in sinemasının, göçler ve savaşlar sonucunda kaybolan mekânlar ile dağılmış toplulukların son görsel tanıklıklarını barındırdığıdır. Filmlerde yer alan pazar yerleri, düğün sahneleri, dini törenler ve kamusal alanlar, yalnızca dönemin yaşam biçimini değil, aynı zamanda kaybolmakta olan bir çokkültürlülük mirasını da gözler önüne sermektedir. Bu açıdan Manaki Kardeşler'in kadraji, bir anlamda göç öncesi Osmanlı Balkanlarının kültürel kimliğini arşivlemiştir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu, Manaki Kardeşler'in sinemasında mekânın kimlik inşasındaki rolünün belirgin biçimde öne çıkmasıdır. Çekimlerde yer alan şehir meydanları, köy sokakları ve üretim alanları, bireylerin aidiyet duygularının ve toplumsal rollerinin yansıtıldığı aktif mekânlar olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda sinema, yalnızca olayları kaydeden bir araç değil, kimliklerin görünürlük kazandığı bir temsil alanı hâline gelmiştir.

Elde edilen tüm veriler, Manaki Kardeşler'in sinematografisini erken dönem Osmanlı sinemasının ötesine taşıyarak, onu kültürel bellek, toplumsal değişim ve kimlik temsili açısından özgün bir yere konumlandırmaktadır. Onların sineması, bir imparatorluğun çözülme sürecini ve çokkültürlü bir dünyanın dönüşümünü sessiz ama güçlü bir dille anlatan bir tanıklık niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak bu çalışma, sinemanın Osmanlı'daki varlığını yalnızca bir teknik gelişme olarak değil, toplumsal hafızayı şekillendiren bir kültürel ifade biçimi olarak değerlendirmiştir. Manaki Kardeşler'in filmleri, hem tarihsel hem estetik açıdan Osmanlı sinema geleneğinin başlangıcını temsil ederken, aynı zamanda göç, kimlik ve mekân kavramlarının iç içe geçtiği çok katmanlı bir kültürel mirasın da kayıtlarını sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (COA)

COA, YB.021. Nr. 114. Göm. 17.

COA, HR.SYS, Nr. 2436. Göm. 18.

Telif Eserler

Ateş, M. (2020). Sinemada Göç Bağlamında Sınıf, Kimlik ve Mekân: Ömer Lütfi Akad ve Göç Üçlemesi. *Medeniyet ve Toplum Dergisi*, 4(2), 128-141.

Boran, T. (2015). Erken Cumhuriyet dönemi'nde taşrada sinema seyri: Çankırı örneği. *İletişim kuram ve araştırma dergisi*, 2015(41), 257-276.

Çelik, H. (2008). Çokkültürlülük ve Türkiye'deki görünümü. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(15), 319-332.

Çelikcan, P. (2020). Türkiye'de belgesel sinemanın kısa bir tarihçesi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 529-542.

Çüçen, A. K. (2005). Kültür, uygarlık, evrensellik ve çok-kültürlülük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 4, 111-115.

Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve insan. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 9-22.

Ertürk, E. (2024). Sinema ve Göç: Almanya Acı Vatan Filmini Kültürlerarası İletişim Bağlamında Duygusal Zekâ Parametreleriyle İrdelemek. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 636-651.

Gunning, T. (2014). The cinema. *The Fin-de-Siècle World*, 661-676.

Karpat, Kemal H. (2003). Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, İmge Yayınları, Ankara.

Keleş, R. (1980), Kentbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Manovich, L. (2016). 1.1 What Is Digital Cinema?. *Perspectives On Post-Cinema: An Introduction-Shane Denson And*, 20.

Odabaşı, İ. A. (2019). Osmanlı'da sinema yayıncılığı ve bilinen ilk Türkçe sinema gazetesini: Türk Sineması. *Journal of Universal History Studies*, 2(2), 317-350.

Özkan, R. (2019). Göç Olgusu ve Toplumsal Yapıya Etkisi, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 47, 127-145.

Say, Ö. (2017). Çokkültürlülük kavramı ve anlamın çokluğu. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 29-39.

Tataru, G. F. (2019). Migration—an overview on terminology, causes and effects. *Logos, Universality, Mentality, Education, Novelty. Section: Law*, 7(2), 10-29.

TDK (2015). Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, www.tdk.gov.tr (Erişim: 02.05.2015).

Tekinalp, Ş. (2005). Küreselleşen Dünyanın Bunalımı: Çokkültürlülük. *Journal of is-*

tanbul Kültür University, (1), 75-87

Temel, M. (2015). Sinemanın Osmanlı'da Yaygınlaşmasında Sinema Dergilerinin Rolü. *Journal Of International Social Research*, 8(40).

Thomen, Ö. Ç. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nda Sinema ve Propaganda 1908-1922. *Kurgu*, 23(1), 1-17.

Uğur, U. ve Yücel, A. (2023). Postmodernizm ve Sinema . Küçükalkan, Y. (Edt.). *Paradigma Akademi Yayınları*, 69-88.

Üner, S. (1972). Nüfusbilim Sözlüğü, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Yıldız, İ. (2018). Türkiye'ye Uluslararası Göçler ve Türkiye'nin Göç Politikası, Ankara: Kırmızı Çatı Yayınları.

ATATÜRK'ÜN MİLLİ İRADEYE VE MİLLİ EGEMENLİĞE VERDİĞİ ÖNEM

“ ”

Melek YENİSU¹

¹ Doktor, Milli Eğitim Bakanlığı, ORCID ID: 0000-0002-7622-2027

Milli irade kendini millet olarak tanımlayan toplulukların yeryüzünde birlikte yaşayıp, yaşamlarını devam ettirme isteği ve bu amacı hayata geçirmek için yaptıkları tüm eylemlerdir. Bu eylemler içerisinde savaş, mücadele, zor dönemlerde alınan kararlar vardır (Turan, 1995, s. 287). Fransız İhtilali ile gelişen düşünce akımları içerisinde yer alan milli egemenlik kavramı ise bu dönemde millet olarak tanımlanan topluluğun, genel iradesi olarak tanımlanmıştır. Egemenliğin kökeni ilahi bir güce değil, milli iradeye dayandırılmıştır (Sofuoğlu, 2020, s. 41). Türkçe’de hâkimiyet kelimesi egemenlik kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Milli egemenlik kavramı Türk tarihi ve devlet yapısına ilk olarak Mustafa Kemal Paşa’nın fikir yapısı ile girmiş ve yerleşmiştir (Feyzioğlu, 2020, s. 422-423). Milli egemenlik düşüncesi milli hâkimiyetin sağlanması, halkın kendi kendini yönetmesi ve milletin kendisini idare edecek meclisi seçmesi olarak tanımlanır. Milli egemenlik, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması olarak da ifade edilebilir. Ayrıca milli egemenlik milletin dışa karşı birlik, bütünlüğü ile beraber özgür ve bağımsız olması demektir (Feyzioğlu, 1999, s. 263). Milli irade ve milli egemenlik kavramı demokratik yönetimin gereği olan iki önemli kavramdır (Uçar, 2020, s. 348).

Mustafa Kemal Paşa egemenlik kavramı çerçevesinde, demokrasiyi halkçılık ilkesi ile beraber ve aynı manayı içerecek şekilde kullanmış ve bunu şu sözlerle dile getirmiştir: “*Demokrasi prensibi, halkçılık: Bu prensibe nazaran, irade ve egemenlik, milletin tümüne aittir ve ait olmalıdır. Demokrasi prensibi, milli egemenlik şekline dönüşmüştür.*” Mustafa Kemal Paşa bu ifadelerle demokrasi ve halkçılık ilkesini aynı anlamda kullanmış, egemenliğin milletin tamamına ait olduğunu belirtmiştir (Mustafalı, 2023, s. 50). Bu tanımlama Mustafa Kemal Paşa’nın Türkiye Cumhuriyeti’ni kurmasında ve demokratik usulleri uygulamasında milli irade ve milli egemenlik düşüncesini hayata geçirme çabasını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa, 1906 yılında Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin Selanik Şubesi’nin kuruluşu esnasında yaptığı konuşmada “*Kahhar bir istibdada karşı ancak ihtilal ile cevap vermek ve köhneleşmiş olan çürük idareyi yıkmak, milleti hakim kılmak, hulasa vatanı kurtarmak için sizi vazifeye davet ediyorum,*” dönemin siyasi havasını tarif ederek vatanın kurtulması ve milletin yönetime hakim olması için çağrıda bulunmuştur. 1906’da yaptığı bu konuşma Mustafa Kemal Paşa’nın düşünce yapısında milli iradenin ve milli egemenliğin önemini ortaya koymuştur (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 2).

Kazım Özalp’ın bir anekdotuna göre Mustafa Kemal Paşa henüz Kolağası görevindeyken, ileride Harbiye Nazırı olarak Kazım Özalp’ı, Hariciye Nazırı ve Sefir olarak Fethi Bey’i, Erkan-ı Harbiye Reisi olarak İzzettin’i, Jandarma Kumandanı görevine Salih Bozok’u, Nuri Conker’i de bir başka kumandanlığa atayacağını anlatırmış. Yine Kazım Özalp Mustafa Kemal Paşa’nın Sofya

Ateşe Militerliğine atanmasının ardından İstanbul’da bir araya geldiklerinde kendisi ile ilk defa Cumhuriyet hakkında konuştuğunu dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyet taraftarı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir:

“Enver Paşa’nın istikameti belli, Napolyon sistemi. Akrabalarını kilit mevkilere getiriyor. Hanedanın içine nüfuz etmeye çalışıyor. Böylelikle adeta bitme noktasına gelmiş Osmanlı Hanedanına kendi istediği şekilde istikamet verecek. Bu yol doğru yol değil. İş kökünden halletmek lazım. Bu hanedandan memlekete hayır yok. Sonra öyle diktatörlüğe giden idarelerin de medeni memleketlerde itibarı kalmıyor. Diktatörlük milletleri mesut ve müreffeh kılmıyor. En iyisi cumhuriyet Osmanlı Hanedanını bertaraf etmek, Yeni bir Türk devleti kurmak ve bu devletin esasını da cumhuriyet prensiplerine göre hazırlamak lazım” (Semerci, 2019, s. 85; Duman, 2006, s. 252). Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözleri milli irade ve milli egemenlik düşüncesinin cumhuriyet yönetimi ile hayata geçirilmesi gerektiği fikrine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Mustafa Kemal Paşa, dönemin şartlarını iyi analiz etmiştir. Türk milletinin iradesinin ve egemenliğinin bir hanedanın veya bir kişinin elinde kullanılmasının milleti refaha kavuşturamayacağı tespitini yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinde “...Milletin meşrutiyet timsali bugünkü Meclisi Mebusan’dır” demiş milletin temsil hakkının önemini işaret etmiştir (Umar, 2009, s. 6). Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması’nın uygulanma biçimi ile ilgili olarak Vakit gazetesine bir röportaj vermiş ve gazete muhabiri Mustafa Kemal Paşa’ya bu konuda millete nasıl bir görev düştüğünü sormuştur. Mustafa Kemal Paşa bu soruya, bildiğiniz üzere millet doğrudan doğruya devlet yönetimine katılmaz. Vekilleri olan Meclis-i Mebusan’ın güvendiği hükümetin faaliyetinin neticelenmesini bekler. O zaman bu konuda milletin en önemli görevi vekilleri aracılığı ile her türlü emniyet ve güvene dayalı bir hükümetin güç kaynağını oluşturmaktadır (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 40) şeklinde bir cevap vermiş, milletin sınırlı da olsa mevcut yetkisiyle milli iradeyi ve milli egemenliği faal bir şekilde kullanması gerektiği hususu üzerinde durmuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 1919 yılında Türk Kurtuluş Savaşı’nı başlatırken de bu savaşı yönetirken de milli egemenlik düşüncesine dayanarak güç almıştır. Osmanlı Devleti’nin yıkılması ile kurduğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ni milli irade ve milli egemenlik fikrini temel alarak kurmuştur. Milli egemenlik ilkesi millet olma bilincini geliştirirken milli birlik ve beraberliği sağlamıştır. Milli egemenlik dayandığı milli irade ile milletin yeni bir ruhla harekete geçmesini sağlarken, Milli Mücadele’nin ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Feyzioğlu, 1999, s. 263-264).

1. Milli Mücadele Döneminde Atatürk'ün Düşünce Sisteminde Milli İrade ve Milli Egemenlik

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele için harekete geçtiğinde şüphesiz kendisinin de ifade ettiği gibi güvendiği tek güç Türk milletidir. Türk milletinin iradesine inanarak Samsun'a giden Mustafa Kemal Paşa bu milli kuvvete olan inancı ile yola çıkmıştır (Turan, 2020, s. 122). Mustafa Kemal Paşa, 22 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan Sadarete gönderdiği raporda millet haki-miyetine şu sözlerle vurgu yapmıştır: *“Millet, milli hakimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunun için çalışacaktır.”* (Duman, 2006, s. 252). Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktıktan sonra ülkenin içinde bulunduğu durumu değerlendirmiş ve Nutuk'ta manda veya bölgesel kurtuluş isteyenlere karşı benim kararım; *“Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!”* olduğunu belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a gitmeden önce ve Anadolu'ya geçer geçmez tatbik etmeye çalıştığım karar bu olmuştur diyerek (Atatürk, 2000, s. 9), Milli Mücadele'nin henüz başındayken milli iradeye dayanıp milli egemenliği gerçekleştirmeyi hedeflediğini ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin başından itibaren milli iradeye dayanma ülküsü ile hareket ettiğini her adımda göstermiştir. 21-22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Genelgesi'nin birinci maddesi ile bir tespit yaparak *“Vatanın bütünlüğü, milletin bağımsızlığı tehlikededir. Merkezi hükümet üzerine aldığı sorumluluğun gereğini yapamamaktadır. Bu hal milletimizi yok olmuş göstermektedir”* ifadeleri yer almıştır. Bu tespitin ardından Amasya Genelgesi'nde milletin bu durumdan nasıl kurtulacağı da yer almış *“Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır”* sözü ile çare olarak milli egemenlik ve milli iradeye dayanmak belirlenmiştir. Bu ifade ile yeni kurulacak devletin yönetim şeklinin demokrasiye dayalı cumhuriyet olduğuna da işaret edilmiştir (Atatürk, 2000, s. 21; Duman, 2006, s. 252).

23 Temmuz-7 Ağustos 1919'da tarihleri arasında yapılan Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa, *“Kuva-yı Milliye'yi tek kuvvet olarak tanımak ve milli iradeyi hâkim kılmak esastır”*, maddesi ile Milli Mücadele'nin temel prensibini belirlemiştir (Atatürk, 2000, s. 46). Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi'nde Mazhar Müfit Kansu'ya mili irade ve milli egemenlik ile ilgili düşüncelerini ifade ederken bu dönemde üç fikrin ön plana çıktığını birincisinin galip devletlerle mücadele edilemeyeceği için onların dediklerini yapmak, ikincisinin İtilaf Devletlerinin padişaha hükümlanlık tanıdığı bölgede Osmanlı Devleti'nin devamının sağlanması, üçüncüsü Osmanlı Devleti'nin bölünmesinin kararlaştırılmasından dolayı ırk ve bölgesel kurtuluş çareleri arandığını dile getirdikten sonra memleketin kurtuluşu için tek yolun milli hâkimiyet olduğunu aşağıdaki şekilde ifade etmiştir: *“Arkadaşlar, tek tedbir: Hâkimiyet-i Milliyeye müstenid bilâ kayd-u şart müstakil bir Türk Devleti teşkil etmek ve bu hedefe behemehal vasil olmaktır. Hedefimiz bu olacaktır.*

Kolay şey değil. İdealimizi tahakkuk ettirmek yolunda şimdiden şahıs şahıs yükleneceğimiz vazifeler ağır, müşkül, hatta tehlikeli olacaktır. Milli Mücadele, topyekûn mücadele esastır. Büyük mukavemetlerle, ihanet ve hiyanetlerle karşılaşacağımız muhakkaktır. Mücadele-i milliyeye atılanların mahv ve ifnası için, Saray, hükümet, ecnebler muhakkak ki ilk andan itibaren harekete geçeceklerdir. Ayrıca yer yer memleket halkının da işgal edilmesi, isyanlar, ihtilaller çıkartılması ve bütün bu menfi hareketlerin Milli Mücadele aleyhine tevcihi galip ihtimal dahilindedir". Mazhar Müfit Kansu Erzurum Kongresi öncesi bu konuşmaları not alırken Mustafa Kemal Paşa, bunları hiç kimse ile paylaşmamasını istemiştir. Hakikaten de alınan notlar gelecekte olacakların habercisi olmuştur: "Zaferden sonra şekli hükümet cumhuriyet olacaktır. Bunu size daha önce de bir sualiniz münasebetiyle söylemiştim. Bu bir. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince icap eden muamele yapılacaktır..." (Kansu, 2009, s. 31-32; Kanadoğlu, Gümüş ve Şahin, 2023, s. 13-14).

Erzurum Kongresi'nin bittiği gece Mazhar Müfit Bey ve Süreyya Bey ile oturan Mustafa Kemal Paşa şu sözlerle milli irade ile milli egemenliğe olan güvenini ve inancını anlatmıştır: "...Biliyorsunuz ki bugün muhtelif yerlerde kurulu olarak faaliyette bulunan ondan fazla cemiyet vardır. Münferit çalışmalar yerine toplu mesaiyi ikame etmekle hem muvaffakiyet gücümüz artacak, hem de milli irade ve Milli Mücadele ruhunun sevk ve idaresi bir dimağ noktasına bağlanmış olacaktır. Erzurum Kongresi'nin en bariz vasıflarından biri de milli iradeyi her şeye üstün kılma kararıdır. Vatanın müdafaasını ve milli istiklali irade-i milliyeye tabi kılmak ve kuva-yi milliyeyi bu hüküm altında tutmak belki birden ehemmiyeti kavranamayacak basit bir ifade zannolunur. Hakikatte bu, büyük, her türlü zan ve tahmininin üzerinde büyük bir davadır. Memlekette irade-i milliye hakim olacak, kuva-yi milliye de bu iradeye tabi. Hakikat bu olunca, neler olmaz?" (Kansu, 2009, s. 128-129).

Mustafa Kemal Paşa, 1919'da yaptığı bir konuşmada; "Milli irade, kendi istikametinde bir nehir gibi coşup taşacaktır. Mücadeleyi her noktasından düşünerek kabul etmiş bulunuyoruz. Memlekette umduğumuz milli uyanış ve coşku hasıl olmuştur. Sadece dayanıklı olmak ve vazifede kusur etmemek şarttır" (Kocatürk, 1999, s. 3) diyerek milli iradenin önünde artık hiçbir şeyin duramayacağını belirtmiştir.

General Harbord ve Mustafa Kemal Paşa arasında Sivas'ta yapılan görüşme sırasında General Harbord şunları söylemiştir: "Türkiye tarihini okudum. Milletiniz büyük kumandanlar yetiştirmiş ve büyük ordular hazırlamıştır. Bunları yapan bir millet elbette bir medeniyet sahibi olmalıdır. Takdir ederim ama bugünkü duruma bakalım. Başta Almanya, müttefiklerinizle dört yıl harp ettiniz, yenildiniz. Dördünüz bir arada yapamadığınız şeyi bu durumda tek başınıza yapmayı nasıl düşünebiliyorsunuz? Fertlerin intihar ettikleri vakit görülür. Bir milletin intihar ettiğini mi göreceğiz?" demiştir. Bu sözlere karşılık Mustafa Kemal Paşa General Harbord'a Türk milletinin bağımsızlığa olan

düşkünlüğüne ve milli iradesine güvendiğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Teşekkür ederim. Tarihimizi okumuş, bizi öğrenmişsiniz. Fakat şunu bilmenizi isterdim ki biz emperyalistlerin pençesine düşen bir kuş gibi yavaş yavaş aşağılık bir ölüme mahkûm olmaktansa babalarımızın oğulları olarak vuruşa vuruşa ölmeyi tercih ediyoruz” (Dindar, 1989, s. 21).

4 Eylül 1919 tarihinde toplanan Sivas Kongresi’nde milli egemenlik ve milli irade ilkelerinin önemi üzerinde durulmuş ve Erzurum Kongresi’nde belirlenen “Osmanlı toplumunun bütünlüğü ve millî bağımsızlığımızın sağlanması, yüce hilâfet ve saltanat makamının korunması için Kuva-yı Milliye’yi amil ve irade-i milliyeyi hakim kılmak esastır”, kararı tekrar edilerek milletin vatanın geleceği ile ilgili karar verecek asıl merci olduğu vurgulanmıştır. Sivas Kongresinde “Milletlerin kendi kaderlerini bizzat tayin ettiği bu tarihî devirde merkezî hükümetimizin de millî iradeye tâbi olması zaruridir. Çünkü millî iradeye dayanmayan bir hükümetin aldığı keyfî ve şahsî kararlara milletçe uyulmadığı gibi dışarıda da itibar edilmediği ve edilemeyeceği şimdiye kadar yaşanan olaylardan anlaşılmıştır. Bu sebeple merkezî hükümetimizin hemen millî meclisi toplaması, millet ve memleketin geleceği hakkında alınacak bütün kararları meclis denetimine sunması zorunludur” kararı alınarak bir sonraki adımda milletin iradesinin tecelli edeceği merci olan meclisin varlığının zorunlu olduğu üzerinde durulmuştur. Şartların meclisin yeniden toplanmasına uygun olmadığı tarihi bir gerçeklik olduğu için Sivas Kongresi’nde millet iradesinin alınan kararlara etki etmesi amacıyla Temsil Heyeti’nin yetki ve temsil alanının genişletilmesi kararı alınmıştır. Sivas Kongresi’nde alınan karar ile Milli Mücadele’nin kamuoyuna duyurulması amacıyla çıkarılan gazeteye İrade-i Milliye adının verilmesi bir rastlantı olmayıp Paşa’nın milli iradeye verdiği önemi göstermektedir. Aynı zamanda Türk kamuoyunda milli irade fikri yerleştirilmeye çalışılmıştır (Temizgüney, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/294/Sivas_Kongresi).

Mustafa Kemal Paşa, 24 Aralık 1919 tarihinde Kırşehir Gençler Derneği’nde yaptığı konuşmada: “Milletimiz teşkilat fikrini henüz zihnine sokmamıştır. Ekseriya bunu hükûmete terk eder. Bu, milletimizin öteden beri itiyat ettiği bir ahlaktır. Büyüklere hürmet iyi bir ahlaktır. Fakat zaman, hadisat ve tecarüb gösterdi ki bizatihi milletin mütehasıs ve mütefekkir olması lazım. Her ne şekil ve vasıfta olursa olsun ahara terletmemek lazımdır, ederse bugünkü netice hâsıl olur. Nazarımızı tarihe çevirecek olursak, millet derece-i hâkimiyetinden aşağı doğru inmeye başlamıştır. Fakat düşününüz! Milletimizin her ferdi mütefekkir ve mütehasıs bir tarzda yetiştirilmiş olsaydı muhakkak bu hâle gelmeyecekti. Memleketi ve milletin idaresini deruhte etmiş olanlar, içti-hadatımda hata etmiş olur, fakat bütün bu hataların netice-i müellimesinden millet mutazarrır olmuştur...” Mustafa Kemal Paşa milletin kendi iradesini kayıtsız şartsız başka bir güce bırakmasının ülkeyi felakete sürükleyen neticeler doğurduğunu ve bu nedenle Kuva-yı Milliye’yi etkin, irade-i milliyeyi

hakim kılmak esastır kararının alındığını ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 71).

Mustafa Kemal Paşa, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya geldikten sonra 10 Ocak 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır (Giritli, 1996, s. 347). Her iki gazete ismi de Milli Mücadelenin milletin gücüne dayanarak yapıldığının göstergesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, gücünü halktan aldığını ve Türk milletine güvendiğini her fırsatta ortaya koymuş bir liderdir.

17 Eylül 1919 tarihinde Amiral De Robeck, İstanbul'dan Lord Curzon'a bir rapor göndererek doğru bir öngöründe bulunmuş ve Türkiye'de yaşanan gelişmelerin cumhuriyete doğru yöneldiğini yazmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile kongreler sürecinde yer alan milli irade ve milli egemenlik kavramları hayata geçirilmiştir (İnci, 2019, s. 339). 23 Nisan 1920'de Meclisin en yaşlı üyesi Sinop Milletvekili Şerif Bey'den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa: "Büyük Millet Meclisi Türk Milleti'nin asırlar süren aranımlarının özü ve onun bizzat kendisini idare etmek şuurunun canlı bir timsalidir" demiştir (Umar, 2009, s. 10). 24 Nisan 1920'de meclis başkanı seçildikten sonra bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa askeri ve siyasi hayatının bütün devirlerinde ve safhalarında mücadelesinin daima düsturu hareketinin millet iradesine dayanarak milletin ve vatanın muhtaç olduğu gayeleri gerçekleştirmek olduğunu ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında: "*İşte vaziyeti esasiye ve hukukiyemizin tevliid ettiği bu lüzum ve zaruret üzerindedir ki hakimiyeti milliyenin her şeyden evvel tecellisi maksadıyla Meclisi aliniz salahiyyeti fevkalade ile içtima etmiştir*" diyerek TBMM'nin millet egemenliğine dayanarak açıldığını belirtmiştir (Eroğlu, 1947, s. 24-25).

25 Nisan 1920'de alınan kararlar fiiliyatta milli egemenliğe dayalı bir yönetime geçildiğini ortaya koymuştur. 25 Nisan'da milli iradenin meclisin şahsında toplandığı ve Padişah dahil olmak üzere herkesin buna tabi olması gereği vurgulanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisinin üstünde hiçbir güç yoktur, kararı millet egemenliğinin dışında üst bir merciinin kabul edilmediğinin ilanı olmuştur (Doğanay, 2023, s.10). Mustafa Kemal Paşa, bu ilkelere bağlı olarak kurulan hükümeti: "*Hakimiyeti milliye esasına müstenit halk hükümetidir. Cumhuriyettir*" şeklinde tanımlamıştır (İnci, 2019, s. 339).

Mustafa Kemal Paşa'ya göre: "*Bir millet, varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fikri ve maddi güçleriyle alakadar olamazsa, bir millet kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmezse şunun, bunun oynacağı olmaktan kurtulamaz. Milli hayatımız, tarihimiz ve son devirde idare tarzımız, buna pek güzel delildir. Bu sebeple teşkilatımızda milli güçlerin etken ve milli iradenin hakim olması esası kabul edilmiştir. Bugün, bütün cihanın milletleri yalnız bir egemenlik tanırırlar: Milli egemenlik*" (Kocatürk, 1999, s. 32).

Milli Mücadele'nin askeri safhası devam ederken yoğun tartışmalar sonucu 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda milli irade ve milli egemenlik aşağıdaki şekilde yer almıştır:

“1- Hâkimiyet bilâ-kayd u şart milletindir. Usûl-i idare, halkın, mukadderatını bi'z-zat ve bi'l-fiil idare etmesi esasına müsteniddir.

2- İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakikî mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder.

3- Türkiye Halk Hükümeti; Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Ve “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” ünvanını taşır.” maddeleri millet egemenliğinin tek hâkimiyet kaynağı olduğunu kanunlaştırmış, TBMM'yi de halkın tek temsilcisi olarak belirlemiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun maksat ve mesleği olarak belirlenen maddelerden ikincisinde *“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti hayat ve istiklâlini kurtarmayı yegâne ve mukaddes gaye bildiği halkı emperyalizm ve kapitalizm tahakküm ve zulmünden tahlis ederek irade ve hâkimiyetinin hakikî sahibi kılmakla gayesine vasil olacağı itikadındadır”* şeklindeki açıklama TBMM'nin ve Milli Mücadele'nin temel hedefinin sömürgecilere karşı milletin iradesinin hakim kılınması olduğuna işaret etmiştir (<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/>). Mustafa Kemal Paşa milli egemenliğin özgürlük, eşitlik ve adaletin dayanağı olduğuna kanaat etmiş olup, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile milletin kendi geleceğine kendisinin hakim olacağı yolları tayin etmiştir (Dindar, 1989, s. 22). Millet egemenliği fikrinin olgunlaşıp bu merhaleye gelmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın çabalarının ve idealistliğinin rolünün büyük olduğu kesindir.

Mustafa Kemal Paşa, milli iradenin amacını şu sözlerle ifade etmiştir: *“Meclis'in ve o Meclis'te beliren milletin kesin iradesi, hareket tarzımın mihrakını teşkil edecektir. Hiçbir sebep ve suretle değişmesine imkan olmayan bu kesin irade, mutlaka düşman ordusunu imha etmek ve bütün Yunanistan'ın silahlı kuvvetinden meydana gelen bu orduyu anayurdumuzun mukaddes ocağında boğarak kurtuluş ve bağımsızlığa kavuşmaktır. Bu hareket, milletin bir arzusudur; hatta bir ihtiyacıdır. Bu arzu ve ihtiyacı doğuran şey de kişiler değil, bizzat olaylardır. Devletin bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit eden kanunsuz birtakım ihtiraslar, topraklarımıza hiçbir hakka dayanmaksızın vuku bulan taarruzlar, tehlike karşısında millete birleşmek lüzumunu duyurmuştur. Milli dava ancak bu inanç, bu irade ve azimle gerçekleşecektir ”* (Kocatürk, 1999, s. 4).

Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı yönetiminde millet egemenliğine dayanmadığımız için Türk milletinin maruz kaldığı felaketleri aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir: *“Şimdiye kadar milletimizin başına gelen bütün felaketler kendi talih ve geleceklerini başka birisinin eline terk etmesinden kaynaklanmıştır. Meselâ Birinci Dünya Savaşı'na girmek milletin iradesi ile mi olmuştur?.. Muharebeye girdikten sonra da ordularımızın Romanya'da, Makedonya'da*

oyalandırılmasını, İran vahalarında ve Kafkas dağlarında perişan edilmesini milletin iradesi, uygun görüyor mu idi... Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra iyi, kötü bir ateşkes yapıldı ve bu şekilde millî onur az çok kurtarıldı sanılıyordu. Fakat sonra Kilikya düşman tarafından işgal edildi. Çanakkale ve İstanbul'a düşman girdi İzmir, Yunanlıların hücumuna uğradı. Bu nasıl oldu?.. Millet, egemenliğine sahip değildi. Ve milletin egemenliğini zorla alanlar milletin iradesini değil, kendi iradelerini uyguluyorlardı. Düşmanla beraber hareket ediyorlardı." Bu sıkıntıları çeken Türk milletinin aldığı vaziyeti Mustafa Kemal Paşa şöyle ifade etmiştir: "Bu kadar acı tecrübeyi geçiren milletin, bundan sonra egemenliğini bir kişiye vermesi kesinlikle mümkün olmayacaktır. Milletimiz, hiç kimsenin iznine gerek görmeden ve müsaade etmeyenlere karşı isyan ederek, millî egemenliğini almış ve öylece kullanmıştır. Millî egemenlik öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar yok olur. Milletlerin esirliği üzerine kurulmuş müesseseler her tarafta yıkılmaya mahkumdurlar. Kuvvetliyiz, ordularımız kuvvetlidir. Ordularımızı yaratan, ordularımızı vücuda getiren milletimiz kuvvetlidir. Bu milleti yaşatan bu vatan sonsuz doğal zenginliklere ve verimliliğe sahiptir, kuvvetlidir. Fakat efendiler, bu kuvvetlerin üstünde bir kuvvetimiz vardır ki, o da millî egemenliğimizi idrak etmiş ve onu doğrudan doğruya halkın eline vermiş, halkın elinden tutmuş ve tutabileceğimizi gerçekten ispat etmiş olmaktadır" (Giritli, 1996, s. 348).

18 Kasım 1921 tarihinde Azerbaycan Elçiliği'nde bayrak çekme töreninde bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa: "...Azerbaycan Hükûmeti bir halk hükûmetidir; mukadderatına kendi sahip ve hâkimdir. Nezdine memur oldukları Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti dahi hâkimiyetine bilâ kayd-u şart sahip olan ve idare usulü halkın, mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenit bulunan bir halk hükûmetidir. Türkiye halkı bu gayesinin istihsali için bütün varlığı ile mücadele etmiş ve etmekte bulunmuştur ve edecektir..." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 287). Mustafa Kemal Paşa, bu konuşma ile iki kardeş ülkenin idare şeklinin millî iradeye ve egemenliğe dayandığını ifade ederek Türk milletinin kendi kendini yönetmeye muktedir bir millet olduğuna işaret etmiştir.

1 Aralık 1921'de ise İcra Vekiller Heyeti'nin görev ve yetkileri ile ilgili olarak verilen kanun teklifi dolayısıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yer alan hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir maddesinin hiçbir kısıtlamaya ya da eleştiriye açık olmadığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında milletin hakimiyet ve iradesinin ise Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 7. maddesine göre temsilcisinin TBMM olduğunu hatırlatmıştır. Konuşmasının devamında: "Hukuk-ı esasiyenin kâffesi ve bir kayd u şartla; hâkimiyeti daima elinde tutmak şartıyla... Hâlbuki bu 1'inci ve 7'nci maddelerde mevcut olanlardan başka şu ve şu vazifeler teşkilat kanununa mugayir olarak heyet-i celilenize tevcih edilmekle heyet-i celilenizin salahiyeti ve kudretinin vüsati tahdit edilmiştir. Efendiler, bir

heyet ki milletin irade ve hâkimiyetini tecelli ve temsil ettirmiştir ve bunun fevkinde bir kuvve-i âliye yoktur! Bu maddeyi vazetmek, bunun vazifesini tahdit etmek; bunun kudret ve kuvvetini tenzil etmektir. Milletin bize emanet etmiş olduğu hâkimiyet ve iradeyi suiistimal etmek demektir...” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 290-291), ifadelerini kullanarak Türk milletinin hâkimiyet ve iradesini TBMM’ye emanet ettiğini ve bu emanetin doğru bir şekilde kullanılması gerektiği üzerinde durmuştur. Aynı konuşmada Mustafa Kemal Paşa, milli egemenlik ilkesinin tam tecellisinin hükümete yansıdığını ifade etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır: “Efendiler bizim hükûmetimiz demokratik bir hükûmet değildir, sosyalist bir hükûmet değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükûmetlerin, mahiyet-i ilmiyesi itibarıyla, hiçbirine benzemeyen bir hükûmettir. Fakat hâkimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yegâne tecelli ettiren bir hükûmettir, bu mahiyette bir hükûmettir! İlmî, içtimai noktasından bizim hükûmetimizi ifade etmek lazım gelirse “halk hükûmeti” deriz.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921), 2024, s. 296). Mustafa Kemal Paşa’nın düşünce sisteminin temelini oluşturan milli irade ve milli egemenlik ilkeleri Milli Mücadele’nin her safhasına yansımıştır (Dal, 1985, s. 103). Mustafa Kemal Paşa, kongreler dönemi ve sonrasında alınan kararlarla milli irade ile milli egemenliği milli bağımsızlığın kazanılması için ön şart olarak görmüştür (Sofuoğlu, 2020, s. 45).

18 Kasım 1922 yılında gizli meclis oturumunda halife seçimi ile ilgili yapılan tartışmalarda konuşan Mustafa Kemal Paşa hâkimiyetin tek sahibinin Türk milleti olduğunu tekrar etmiş, milletin hiçbir surette bu yetkiyi paylaşmayı kabul etmeyeceğini, unvanı halife de olsa hiç kimsenin milletin kadherine ortak olamayacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya göre Türk milletinin de buna izin vermesi mümkün değildir (Atatürk, 2000, s. 474; TBMM GCZ, 18.11.1922, s. 1052).

Türk milleti Mustafa Kemal Paşa önderliğinde iç ve dış düşmanlarıyla mücadele ederek kendi egemenliğine hakim olduğunu ortaya koymuştur (Dal, 1985, s. 104). Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadeleyi sürdürürken milli egemenliğin tam hakim olması ve tüm yetkinin milli iradeyle gerçekleşmesi için düşündüğü saltanatın kaldırılması fikri ancak Milli Mücadele’nin başarıya ulaşması ile gerçekleşebilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde saltanatın kaldırılması hakkındaki kanun tasarısı ile ilgili Meclis’te görüşme yapıldığı sırada saltanatın kaldırılmasına ve halifelikten ayrılmasına muhalif olanlara karşı tarihi bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: “Efendim, dedim, hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hâkimiyet ve saltanatını fiilen kendi

eline almış bulunuyor. Bu bir oldubittidir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten oldubitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanunla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılasa, sanırım ki uygun olur. Aksi takdirde, yine gerçek, usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir.” (Eroğlu, 2020, s. 32-33). Saltanatın kaldırılması ile sonuçlanan Mustafa Kemal Paşa’nın bu konuşması ile egemenlik kayıtsız şartsız milletindir ve TBMM üzerinde hiçbir güç ve makam yoktur ilkelerinin vazgeçilmez unsurlar olduğu kesin bir dille tekrar edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923’de TBMM’nin dördüncü yasama yılının açılışında yaptığı konuşmada millete ait olan yetkinin paylaşamayacağını, milli irade ve milli egemenliğe ortak olmaya çalışanların sonunun hüsrana olacağını şu sözlerle açıklamıştır: *“Egemenlik, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve belirtide ortaklık kabul etmez. Millet önünde, onun bağımsızlığının temini önünde, onun liyakat, ilerleme ve yenileşme önünde her kuvvet, ancak milletin irade ve emeline uymak suretiyle yaşayabilir. Milletin irade ve emeline uymayanın talihi acıdır, yok olmaştır. Efendiler! Bu muazzam iradenin huzurunda kemal-i hürmet ve inkiyat ile eğilelim.”* (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, 2024, s. 217; Kocatürk, 1999, s. 31).

Mustafa Kemal Paşa 16 Mart 1923 tarihinde Adana Türk Ocağı’ndaki toplantıda çiftçilere yaptığı konuşmada Türk milletinin milli irade ve milli egemenliği eline alması ile birlikte artık cephelerdeki asker kayıplarının yaşanmadığı, milletin refah içerisinde olduğu, zaruri durumlarda savaşın yapılması gerektiği ve bugünkü hale gelmenin sadece kendisine değil bunun tüm milletin eseri olduğunu şöyle ifade etmiştir: *“...Bugün eski idareden büsbütün ayrı yeni bir Türkiye devleti var. Bunu idare eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’dir. Kemal-i cesaretle diyebiliriz ki, bugün bir halk hükümetimiz vardır. Bu halkın mukadderatı artık ebediyen bu halkın elindedir... Bilir misiniz, yalnız son kırk beş seneden beri Yemen’de mahvolan askerlerimiz ve dönmeyen evlatlarımızın adedi bir buçuk milyona karibdir? Balkanları, Suriye’yi, şurayı, burayı düşünüünüz. Birçok yerlerde bekçilik yapmak için öldürülen hadsiz, hesapsız evlatlarımızı düşününüz. O hükümetin bu milleti nasıl doğrattığını anlarsınız. O hükümet 1’inci gayesini yapamadı. Bari 2’nciyi yaptı mı, bari kalanlar mesut ve zengin midir? Bunu hiç düşünmeye mahal yok. Maatteessüf memleket baştan nihayete kadar harâbezardır. Her yerde baykuşlar ötüyor. Milletin yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün millet acımacak bir fakır u sefalet içindedir... Behemehâl şu ve bu sebepler için, milleti harbe sürüklemek taraftarı değilim. Harp zaruri ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım, öldüreceğiz diyenlere karşı, “ölmeyeceğiz” diye harbe girebiliriz. Lakin hayat-ı millet tehlikeye maruz kalmayınca, harp bir cinayettir.”* (Atatürk’ün Söylev Ve Demeçleri, Cilt II (1922-

1924), 2024, s. 225, 227).

2. Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün Düşünce Sisteminde Milli İrade ve Milli Egemenlik

Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de milli irade ve milli egemenliğe büyük önem vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, Lozan Konferansı ile ilgili bir konuşmasında kendisine yöneltilen hakimiyet-i milliyemiz için tehlike var mıdır? Sorusuna şu sözlerle yanıt vermiştir: *“Efendiler! Hakimiyet-i Miliyemiz için tehlike yoktur ve olmaz! Çünkü milletimiz asırların çok acı darbelerle, çok acı felaketlerle vermiş olduğu derslerden tamamiyle mütebbeh olmuş. Bu tenebbühü de fiilen ispat etmiştir. Artık bu milleti gaflete, cehle götürmenin imkanı kalmamıştır. Milletimiz en hakiki düsturunu bizzat eline almıştır. Bu düstura müstenit şekli hükümeti, mahiyeti hükümeti tespit etmiştir. Efendiler! Artık bizim hükümetimiz bir hükümeti müstebid de değildir. Bir hükümeti mutlaka veya meşruta da değildir. Bizim hükümetimiz bir halk hükümetidir. Tam bir şura hükümetidir. Yeni Türkiye devletinde saltanat, millettir!”* (Siirt Mebusu Mahmut, “Gazi ve İnkılap”, Milliyet Gazetesi, 26 Kânunuevvel 1929, s. 1).

11 Ağustos 1923 günü T.B.M.M.'nin 2. dönem 1. yasama yılı başlamış olup, 13 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa tekrar meclis başkanlığına seçilmiştir. İkinci Meclis açıldıktan sonra ilk iş olarak milletvekillerinin yemin metnini kabul etmiştir. Bu yemin metninde *“Vatan ve milletin selâmet ve saadetinden başka bir gaye takip etmeyeceğime ve milletin bilâ kayıt ve şart hâkimiyeti esasına sadık kalacağıma...vallahi”* yer alan ifadeler milli egemenlik ilkesine verilen önemi ortaya koymuştur (Uçar, 2020, s. 350). Mustafa Kemal Paşa bu süreçte *“milli egemenliğin halk tarafından ve halk için yürütülmesine yol göstermek, Türkiye'yi her bakımdan modern bir devlet durumuna getirmek”* için bir parti kurma çalışmalarına başlamıştır. Bu çalışmalar neticesinde Halk Partisi kurulmuş, partinin tüzüğünde halkın tanımı şu ifadelerle açıklanmıştır: *“Halk kavramı herhangi bir sınıfın tekelinde değildir. Hiçbir imtiyaz kabul etmeyen ve kanun karşısında eşitliği benimseyen herkes halktandır.”* (Feyzioğlu, 1968, s. 44). Bu tanım halk egemenliğinin sınıfsız bir topluma dayandığını açıkça göstermiştir. Eşit temsil hakkı ve millet iradesine dayanan bir yönetim anlayışının benimsenmesini isteyen Mustafa Kemal Paşa bu amaca yönelik çalışmalarına devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa toplumsal eşitliğe inanmış halkçılık ilkesi ile demokrasiyi ve demokratik usulleri benimsediğini Afet İnan'a şu açıklamaları yaparak ifade etmiştir: *“Demokrasi yani halkçılık esasına dayanan hükümetlerde, hâkimiyet halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi hâkimiyetin millette olduğunu, başka bir yerde olamayacağını iltizam eder. Bu suretle, demokrasi prensibi siyasi kuvvetin, hâkimiyetin menşesine ve meşruiyetine temas eder.”* (Saray, 1999, s. 36).

Mustafa Kemal Paşa, “*Kayıtsız şartsız tabiriyle belirtilen egemenliği, milletin üzerinde tutmak demek, bu egemenliğin bir zerresini, sıfatı ismi ne olursa olsun, hiçbir makama vermemek demektir. Bununla kastettiği manayı kolaylıkla anlayabilirsiniz. Süngü ile silahla kanla elde ettiğimiz zaferden sonra, kültür, ilim, fen, ekonomi gibi alanlarda zafer kazanmak için çalışacağız. Milleti refah ve mutluluğa götürecek bu alanlarda güvenle, başarıyla yürüyebilmek ise, yalnız bir şarta bağlıdır. Bu şart bulunmazsa o alanlarda başarımız imkânsızdır. Bu şart şudur: Milletin doğrudan doğruya kendi egemenliğine kendisinin hâkim olmasıdır*” demiştir (Kocatürk, 1999, s. 30). Bu ifadeler Mustafa Kemal Paşa’nın Türk milletinin medeni ve uygar bir toplum olmasını sağlayacak fen ve sosyal alanlardaki gelişmelerin gerçekleşmesinin de milli egemenliğe sıkı sıkıya bağlı olmakla sağlanacağına inandığını ortaya koymuştur.

Mustafa Kemal Paşa, 13 Ağustos 1923’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ikinci döneminin açılışında yaptığı konuşmada Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasını zorunlu kılan halleri izah etmiş ardından da: “*Türkiye tarihinde daima yüksek bir mevki muhafaza edecek ve ahfadın takdiratını kazanan ilk Meclisimiz milletin kendi mukadderatına bizzat vazii’l-yed olduğunu ilan etti. Hâkimiyet-i milliye esaslarını düstur-i harekât ittihaz etti ve kuvvetli bir halk hükûmetinin esasını vaz eyledi*” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 275) ifadeleri halkın kendi kaderini belirleme isteğini gösterdiğini, meclisin milli hâkimiyete dayanarak bu isteği yerine getirmeye çalıştığını izah etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında: “*...Efendiler! Mücadele seneleri teakup ettikçe genç ordumuz şehamet temelleri üzerinde mütemadiyen yükseldi. İrade-i milliye tevhid ettiği en mühim vezaifi, kahramanane ifa kudret ve haşmeti gösterdi... dedikten sonra Yunan ordularının Sakarya Meydan Muharebesi’nde mağlup edilerek geri çekilmelerinin sağlandığı Dumlupınar Meydan Muharebesiyle tamamen yenilgiye uğratıldığı ardından Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Afganistan, Ermenistan ve Fransa ile bir takım antlaşmaların yapılmasında milletin iradesi ile kazanılan bu zaferlerin etkili olduğunu vurguladıktan sonra; “Efendiler, ne yapalım ki, kuvâ-yı maddiye ile müeyyet olmayan hakların akamete mahkûmiyetini ifade eden kaide-i külliye-i ezeliye bizim hakkımızda müsamahakâr bir istisna göstermedi. Milletin iradesi, fiilî ve katî bir zaferin timsali hâlinde teşahhus etmedikçe, peri-i sulh, âğuş-i huzurunu bize açmadı...”* (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 276-277). Mustafa Kemal Paşa bu ifadeleri ile milli irade ve milli egemenlik arasındaki bağa işaret etmiştir. Ayrıca milli iradenin ana unsurlarından biri olan millet egemenliğinin veya halkın yönetime egemen olmasının önemini şu sözlerle dile getirmiştir: “*Bir ulusun dünyadan tümüyle silinmesi, bir ulusun insanlık topluluğundan tümüyle yok edilebilmesi için Nuh tufanı kadar olağanüstü güç olayların gerçekleşmiş olması gerekir. Fakat kişiler, kendiliğinden alçalmaya mahkûmdur. Bu nedenle halk yönetimi*

ile kişi yönetimi arasında yaşam ve yok olma oranları da bununla aynıdır” (Uçar, 2020, s. 351).

Mustafa Kemal Paşa, 27 Eylül 1923 tarihinde doğululuk ve batıluluk konusunda Neue Freie Presse muhabirine verdiği demeçte: “Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hâkimiyet bilâ kayd-u şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis’te tecelli ve temerküz etmiştir.” Bu iki kelimeyi bir kelimedede hulâsa etmek kabildir: “Cumhuriyet”. Yeni Türkiye’nin emr-i teceddüdü daha nihayet bulmamıştır...” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 283; Eroğlu, 2020, s. 238-239) şeklinde bir açıklama yapmıştır. Kendisiyle yapılan bu mülakatta milli egemenliği dile getirmesi milli egemenliğe verdiği önemi göstermiş ve dünya kamuoyuna duyurmuştur.

21 Ekim 1923’te Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde subayların maaşları ve olağanüstü ödenekleri hakkında kanun tasarısı hakkında bir konuşma yapmış bu konuşmasında: “Memleketimiz ve milletimiz her ne vakit felaketlere maruz kaldıysa, hiç şüphesiz ki bütün evlad-ı vatan, evlad-ı memleket en büyük fedakârlığı ihtiyardan çekinmemiştir. Yalnız bütün bu evlad-ı memleketi, vatanın müdafaası için ölüme sevk etmek mesuliyetini üzerine alan ve aynı zamanda onların ilerisinde göğsünü düşman kurşunlarına geren zabitlerdir, kumandanlardır...” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 287) ifadelerini kullanarak milli iradenin ve ordunun önemi üzerinde durmuştur.

Mustafa Kemal Paşa halifelik ile ilgili bir konuşmasında TBMM’nin üstünde bir güç olmadığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Meclis, halifenin değildir ve olmaz! Meclis yalnız millettir. Ancak milletin vekillerinden mürekkeptir; milletin verdiği salahiyet ve vazifeyi ifa eden zevattan mürekkeptir. Binaenaleyh yalnız ve yalnız millettir. Meclis, ancak milletin emrine mutavaat etmek mecburiyetindedir. Yoksa ismi ve makamı ne olursa olsun Meclis kimse-den emir almaz; itaat kabul etmez.” (Siirt Mebusu Mahmut, “Gazi ve İnkılap”, Milliyet Gazetesi, 29 Kânunuevvel 1929, s.1).

Savaşın bitmesi ve saltanatın kaldırılması ile Mustafa Kemal Paşa demokratik gelişmelerin önünü açacak yeni çözümler aramıştır. Mustafa Kemal Paşa, meclis hükümeti sisteminin işlerliğinin azalması ve 1923 yılının Ekim ayında yaşanan hükümet bunalımı sonucu kalıcı bir çözüm üretmiştir. Bu çözüm rejimin adının konması ve Cumhuriyetin ilanıydı. Milli egemenlik ilkesinin doğal bir sonucu ve tamamlayıcı bir adım olarak 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiştir (Feyzioğlu, 1968, s. 45-46). Mustafa Kemal Paşa aynı gün Cumhurbaşkanı seçilmesi dolayısıyla TBMM’de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Türk milletinin yüzyıllardır mazlum ve mağdur olduğunu, son yıllarda Türk milletinin kabiliyet, idrak ve istidadından şüphe edenlerin ne kadar yanıltıldığından söz etmiştir. Hükümetin yönetim şeklinin

cumhuriyet olması ile Türk milletinin kabiliyet ve liyakatini daha kolay bir şekilde göstereceğini ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni meydana getiren Türk milletinin son dört yıl içinde kazandığı zaferin, bundan sonra da birkaç kat artarak kendini göstereceğini öngörmüştür (TBMM ZC, 29 Teşrinievvel 1339, s. 99; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 290). Mustafa Kemal Paşa bu konuşma ile milli iradeye güvenmeyenlerin hataya düştüğünü, Türk milletinin kazandığı zaferlerin artarak devam edeceğini söylemiştir.

Mustafa Kemal Paşa 5 Şubat 1924'de harp oyunları nedeniyle İzmir'e gelen gazetecilere bir açıklama yapmıştır. Bu açıklamada şu ifadeleri kullanmıştır: “...Büyük, mühim bir inkılap oldu. Bu inkılap milletin selameti namına, hak namına yapıldı. Milletimiz demokratik bir hükûmet tesis etmek sayesinde düşman ordularını imha etti. Vatanı istiladan kurtardı. Kahraman ordumuzun şehamet meydanlarında kazandığı zaferi siyaset sahasında da müsmir kıldı: Türkiye'nin yeni idaresi efaliyle, muvaffakiyetle mahiyetini tanıttıktan sonra cihanca malum ve maruf unvanıyla mevcudiyetini tasrih ve teyit etti. Bazılarının telakki ve tefsir etmek istedikleri gibi, geri dahi gitmesi muhtemel bir intizar, bir tereddüt vaziyetinde bulunmadığını ispat etti. Türk tarihinde bir Cumhuriyet devri açtı. Sultanların boğdukları zannolunan ruh-i millet, saltanat taç ve tahtı parçalanarak ihya edildi. Milletin teyakkuzuna, milletin terakki ve tekâmül ve istidadına güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmeyerek Cumhuriyetin bütün icabatını yapacağız...” (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 301). Mustafa Kemal Paşa bu söylemleri ile elde edilen kazanımların milli irade ve egemenlik sonucu elde edildiğini vurgulamıştır. Türk milletine güvendiğini ifade etmiş millettten alınan güçle cumhuriyetin gereklerini yerine getireceğini duyurmuştur.

22 Şubat 1924 harp oyunları sonrasında İzmir'de komutanlara yaptığı konuşmada Türkiye Cumhuriyeti iki şeye güvenir; Biri millet kararı biri de ordunun kahramanlığı (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 301) diyerek Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü millettten aldığını ifade etmiştir.

1 Mart 1924'te Mustafa Kemal Paşa Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. Dönem 2. yasama yılının açılışında bir konuşma yaparak şu hususlar üzerinde durmuştur: “...Geçen sene esnasında Büyük Millet Meclisi, Türk Milleti'nin hakiki temayülâtına tâbi olarak şekl-i devleti, cumhuriyet şeklinde katiyen takdir eyledi. Cumhuriyet-i idare memlekette en tenha köşeye kadar hararet ve heyecanla kabul edildi. Millet; cumhuriyetin, Türk vatanını, asırların müterakim seyyiat-ı idaresinden kurtaracak ve memleketin müstahak olduğu itibar ve hürmeti muhafaza ve îlâ edecek, yegâne şekl-i idare olduğuna kanaatini en bariz bir surette izhar eyledi. Millet cumhuriyetin hâlen ve atiyen bilcümle taarruzattan katiyen ve ebediyen masun bulundurulmasını talep etmektedir. Milletin talebi, cumhuriyetin mücerrep ve müspet olan kâffe-i esasata bir an

evvel ve tamamen ibtina ettirilmesi suretinde ifade olunabilir. Meclis-i Âli'nin kemal-i ehemmiyetle meşgul olduğu Teşkilat-ı Esasiye'de, milletin talebini hatt-ı hareket ittihaz etmek cümlemizin vazifesidir. Diğer taraftan, hükûmet için, asri ve medeni idarenin bütün icabatını basit ve seri bir surette memleket-te tatbik ve inkişaf ettirmek icap eder. Vazifelerimizi milletin âmaline muvafık yolda hüsn-i ifaya muvaffakiyeti temenni ederim..." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 309).

Mustafa Kemal Paşa, 30 Ağustos 1924 Başkumandan Meydan Muharebesi'nin ikinci yıldönümünde Dumlupınar'da bir konuşma yaparak milli irade ve milli egemenliğe dayanan Kurtuluş Savaşı'yla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır: "...Efendiler, kendilerine bir milletin talihi tevdi olunan adamlar, milletin, kuvvet ve kudretini yalnız ve ancak yine milletin hakiki ve kabil-i istihsal menfaatleri yolunda kullanmakla mükellef olduklarını bir an hatırlarından çıkarmamalıdır. Bu adamlar düşünmelidirler ki, bir memleketi zapt ve işgal etmek o memleketlerin sahiplerine hâkim olmak için kâfi değildir. Bir milletin ruhu zapt olunmadıkça, bir milletin azim ve iradesi kırılmadıkça, o millete hâkim olmanın imkânı yoktur. Hâlbuki asırların mevlûdu olan bir ruh-ı milliye, kavi ve daimî bir irade-i milliyeye hiçbir kuvvet mukavemet edemez..." Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında milletin han, hakan ve sultanların baskısından kurtularak kendi kaderini eline aldığını aşağıdaki sözlerle vurgulamıştır: "Efendiler, bu muazzam zaferin muhtelif amilleri fevkinde en mühimi ve âlisi Türk milletinin bilâ kayd-u şart hâkimiyetini eline almış olmasıdır. Bu hadisenin tarihimizde ve bütün cihanda ne büyük, ne feyizli bir inkılap olduğunu izaha lüzum görmem. Milletimizin uzun asırlardan beri hanlar, hakanlar, sultanlar, halifeler elinde, onların tahakküm ve istibdadı altında ne kadar ezildiğini, onların hırslarını temin yolunda ne kadar büyük felaketlere ve zararlara uğradığını düşünürsek, milletimizin hâkimiyetini eline almış olması hadisesinin bütün azamet ve ehemmiyeti nazarlarımızda tecelli eder. Gerçi büyük zaferin ferdasına kadar İstanbul'da halife ve sultan namı altında bir şahıs ve onun işgal ettiği hilafet ve saltanat unvanı ile bir makam vardı. Fakat bu zaferden sonra millet o makamları ve o makam sahiplerini layık olduğu akıbete isal etti. Efendiler, hâkimiyet-i milliye öyle bir nurdur ki, onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafa yıkılmaya mahkûmdurlar... Efendiler, onlar yüzünden Türk vatanının ve Türk milletinin geçirdiği kederleri, elemeleri hissetmemiş bir ferdimiz yoktur. Bu kadar matemler ve felaketler geçirdikten sonra elbette Türk öğrenmiştir ki, vatani yeniden yapmak ve orada mesut ve hür yaşayabilmek için behemehâl hâkimiyetine sahip kalmak ve cumhuriyet bayrağı altında bütün evlatlarını toplu ve dikkatli bulundurmak lazımdır..." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 330-331). Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında aynı zamanda milli egemenlik karşısında hiçbir taç ve tahtın ayakta kalmayarak yok olduğuna işaret etmiştir.

24 Eylül 1924 yılında Amasya'yı ziyaret eden Mustafa Kemal Paşa burada bir konuşma yaparak Milli Mücadele döneminde Amasya'da unutamadığı bir anıyı anlatmış olup, milli irade ve milli egemenliğe vurgu yapan Amasya Müftüsü Kamil Bey'in konuşmasını hatırlatmıştır. Müftü Kamil Bey bu konuşmasında şunları söylemiştir: *"Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icap ederse vatanın son bir ferdine kadar ölmeyi göze almak lazımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve unvanı her ne olursa olsun hiçbir şahıs ve makamın hikmet-i mevcudiyeti kalmamıştır. Yegâne çare-i halas halkın doğrudan doğruya hâkimiyeti eline alması ve iradesini kullanmasıdır"*. Mustafa Kemal Paşa milli irade ve milli egemenlik ruhunu Amasya'da harekete geçiren bu konuşma nedeniyle bu hatırayı unutmadığını ve Müftü Kamil Bey'i taktirle hatırladığını ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 355).

Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1924 yılında Cumhuriyet'in ilanının birinci yıldönümü dolayısıyla Vatan gazetesi muhabirine bir açıklama yaparak şu ifadeleri kullanmıştır: *"Türk milletinin tabiat ve şiarına en mutabık olan idare, Cumhuriyet idaresidir. Bir senelik hayat, bu hakikati bütün vuzuhuyla ispat etmiştir. Türk milleti hâkimiyetini en şümüllü surette tecelli ettiren yeni idareye kavuşuncaya kadar daima mevcut müessesat-ı siyasiyeye yabancı kalmıştır. Bunda ne kadar haklı olduğunu anlamamış kimse yoktur, zannederim. Çünkü mazinin müessesatı başından nihayete kadar milletin başında yumruk tutan bir sürü müstebitler kadrosundan başka bir şey değildir."* (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 361).

1 Kasım 1924 yılı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 2. dönem 3. yasama yılında bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa: *"Muhterem Efendiler! Millet hâkimiyetini en mütekâmil şeklinde tecelli ettiren Cumhuriyete kadar memlekette derpiş edilmemiş olan nafia sisteminin, geçen devrede verdiği semerat, aynı yola azimle ve ısrar ile yürümek için bilhassa mucib-i kuvvet ve cesarettir."* (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924), 2024, s. 365). Mustafa Kemal Paşa, milli hâkimiyetin gerçekleşmesini sağlayan Cumhuriyet yönetiminin bayındırlık faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağladığını ifade etmiştir.

Cumhuriyet milli egemenlik ilkesinin doğal bir sonucu olup, demokrasinin en gelişmiş şekli Cumhuriyetle sağlanır (Umar, 2009, s. 18). Demokrasinin vazgeçilmez öğelerinden biri de partilerdir. Mustafa Kemal Paşa bu nedenle çok partili hayata geçişe büyük önem vermiştir. Bunu sağlamak için 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 12 Ağustos 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması sağlanarak çok partili hayata geçiş denemeleri yapılmıştır. (Taşkıran, 1994, s. 257, 260).

Mustafa Kemal Paşa 14 Ekim 1925 yılında İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda kendisine sorulan *"Biz Milli Mücadele'de muvaffak olduk. Niçin muvaffak olduk?"* şeklindeki soruya şu sözlerle cevap vermiştir: *"Milli Mücadele'yi*

yapan doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin evlatlarıdır. Millet analarıyla, babalarıyla, hemşireleriyle mücadeleyi kendisine mefkûre itti haz etti. Biliyorsunuz ki asırlarca vuku bulan mücadeleler ve bunların netayici olarak da yüksek tarihî zaferler vardır. Fakat o zaferlerin amilleri kendi mefkûreleri olarak değil şunun bunun hırsı peşinde kul köle olarak bulunmuşlardır. Hâlbuki millî mücadelede şahsi hırs değil, millî mefkûre, millî izzetinefis saik-i hakiki olmuştur.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III (1925-1938), 2024, s. 39). Mustafa Kemal Paşa’nın bu cevabı Milli Mücadele’nin başarısını milli iradeye ve milli egemenliğe dayandırdığının kanıtıdır.

4 Mayıs 1931 yılında Mustafa Kemal Paşa üçüncü kez Cumhurbaşkanı seçilmiş ve TBMM’de yaptığı konuşmada şu ifadeleri kullanmıştır: “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin muhterem azası; Reis-i Cumhur sıfatıyla Cumhuriyetin kanunlarına ve hâkimiyet-i milliye esaslarına riayet ve bunları müdafaa Türk milletinin saadetine sadıkane ve bütün kuvvetimle sarf-ı mesai, Türk Devleti’ne teveccüh edecek her tehlikeyi kemal-i şiddetle men, Türkiye’nin şan ve şerefini vikaye ve ilaya ve deruhte ettiğim vazifenin icabatına hasr-ı nefis etmekten ayrılmayacağıma huzurunuzda namusum üzerine söz vererek ant içerim.” (TBMM ZC, 04.05.1931, s. 6; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III (1925-1938), 2024, s. 173). Mustafa Kemal Paşa bu yeminle Cumhuriyet’e ve milli hâkimiyete olan bağlılığını tekrar etmiştir.

29 Ekim 1933’te Cumhuriyet’in 10. yılında bir konuşma yapan Mustafa Kemal Paşa: “Geçen zamana nispetle daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir...” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III (1925-1938), 2024, s. 208). Mustafa Kemal Paşa’nın bu sözleri Türk milletinin milli iradesine ve milli hâkimiyetine olan güvenini ortaya koymuştur.

1 Kasım 1936’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 5. dönem 2. yasama yılının açılışında konuşan Mustafa Kemal Atatürk, milletvekillerine hitaben şu sözleri söylemiştir: “Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla Türk milletini emin ve metin bir istikbal yoluna doğru koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibarıyla, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur. Seneler geçtikçe, millî ideal verimleri güvenle çalışmada, ilerleme hevesinde, millî birlik ve millî irade şeklinde, daha iyi gözlemlere çarpmaktadır. Bu bizim için çok önemlidir, çünkü biz, esasen millî mevcudiyetin temelini, millî şuurda ve millî birlikte görmekteyiz. Halk ile hükûmet arasındaki yakınlık ve beraber çalışma gayreti, ayrıca, memnuniyeti mucip bir seviyededir. Bu hususta partimizin feyizli önderliğini ehemmiyetle kaydetmek isterim.” (TBMM ZC, 01.11.1936, s. 4; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III (1925-1938), 2024, s.

237). Mustafa Kemal Atatürk, bu sözleriyle milli irade ve milli egemenliğin iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayan iki kavram olduğunu ifade etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, milli irade ve milli egemenlik kavramlarını “*si- linmez bir alın yazısı*” olarak Türkiye Cumhuriyeti’nin istikbaline yazmıştır (Hasan Ali Yücel, “Yirmi Üç Nisan”, Akşam Gazetesi, 23 Nisan 1937, s. 1). 1937 yılında Mustafa Kemal Atatürk: “*Kuvvet birdir ve o milletindir,*” (Koca- türk, 1999, s. 31) demiştir. Mustafa Kemal Atatürk her türlü başarı ve gücün ana kaynağının Türk milletinin kendisi olduğuna inanmış, bu inancı hiçbir zaman azalmamış olup (Karaduman, 1985, s. 316), ömrünün sonuna kadar milli irade ve milli egemenliğin önemine vurgu yapmıştır.

SONUÇ

Milli irade ve milli egemenlik kavramları Mustafa Kemal Atatürk’ün dü- şünce yapısında Milli Mücadele döneminden önce yer almıştır. Osmanlı Dev- leti’nin hâkim olduğu egemenliği ilahi bir güce dayandırarak bir hanedanın yönetimini benimseme olgusu milli iradeyi yok sayan bir düşünce biçimiydi. Tüm söylemlerinde Türk milletinin basiret ve kabiliyetine güvendiğini ifade eden Mustafa Kemal Atatürk, Osmanlı Devleti’nin yönetim şeklinin çağdaş dünyada uygulanabilir olmadığına inanmıştır. Samsun’a gitmeden önce de çeşitli sebeplerle bunu dile getirmiştir. Milli Mücadele’ye başladığında milli iradeye olan inancından başka bir şeye dayanmayan Mustafa Kemal Atatürk, milli egemenliğin bu mücadelenin her alanına yansımaları için çalışmıştır. Amasya Genelgesi’nde, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlarda milli iradenin yer alması, Milli Mücadele dönemi boyunca dayanılacak gü- cün bu olacağına işaret edilmiştir.

Mazhar Müfit Kansu’nun Mustafa Kemal Atatürk’ün söylemlerine daya- nan notları Atatürk’ün henüz Erzurum’dayken yeni kurulacak devletin yöne- tim şeklini cumhuriyet olarak tasavvur ettiğini göstermiştir. Mustafa Kemal Atatürk Türk milletinin milli birlik ve beraberliğinden, vatanseverliğinden, cevherinden ve fedakârlığından doğan milli iradenin önünde emperyalist işgalcilerin yenik düşeceğine inanmış ve bu inancını ne olursa olsun kaybet- memiştir. Bunu General Harbord ile olan görüşmesinde de dile getirmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün emriyle çıkan İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Mil- liye gazetelerinin isimleri Türk Kurtuluş Savaşı’nın gücünü nereden aldığının ispatıdır. Milli Mücadele’nin milli irade ve milli egemenliğe dayanan bir ba- ğımsızlık savaşı olduğu 23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılması ile resmi olarak kanıtlanmıştır. 20 Ocak 1921’de kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile hâkimiyetin kayıtsız şartsız millet ait olduğunu kabul edilmiştir. TBMM’nin üstünde hiçbir güç ve makam yoktur ifadesi, Türk milletinin iradesi ve ege- menliğinin hiçbir kişi ve unvan tarafından temsil edilemeyeceğinin, Türk milletinin irade ve egemenliğinin TBMM’ye emanet edildiğinin kanıtı ol-

muştur. 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması ile bu süreç tamamlanmıştır.

Milli irade ve milli egemenliğin tam olarak hayata geçmesinin önündeki engellerden biri olan saltanat kaldırılmış ve yeni Türk devletinin yönetim şekli olarak 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet’in ilanı ile milli irade ve milli egemenliğin tam tecellisinin sağlanmış böylece milli irade ve milli egemenliğin tartışmasız olarak Türk milletine ait olduğuna işaret edilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, Milli Mücadele’yi yapan doğrudan Türk milletidir derken, kendini yönetme yetkisinin de ancak Türk milletine ait olduğunu göstermiştir. Bu yetkiyi kullanan Türk milletinin zeki, çalışkan ve karakterinin yüksek olduğunu ifade eden Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletinin kendi kendini yöneten milletlerden geride kalamayacağını vurgulamıştır. Türk milletinin belirli bir ülkü etrafında toplanarak yaptıklarını ve yapabileceklerini her surette dile getiren Mustafa Kemal Atatürk Türk milletinin medeni toplumlarla yarışacak düzeye geleceğine inanmıştır. Bu inancı milli irade ve milli egemenlik kavramları ile destekleyen Mustafa Kemal Atatürk, birbirini besleyen bu iki kavramın gücüne güç katarak Türk milletine bir yol açmıştır. Bu yol bağımsız, kendini kaderini kendi belirleyen, milli şura sahip, milli beraberlik içinde, uygar, demokratik esasları olan bir Türkiye Cumhuriyeti’ni sonsuz kılma çabasıdır.

Kaynakça

I- Resmi Kaynaklar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 3, İçtima Senesi: 1, 29 Teşrinievvel 1339, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c003/tbmm02003043.pdf>, Erişim Tarihi: 21.05.2025.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima Denesi: 3, 18 Kasım 1338 (1922), <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT03/gcz01003140.pdf>, Erişim Tarihi: 15.04.2025.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 1, Fevkalade İçtima, 04.05.1931, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c001/tbmm04001001.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2025.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt: 13, İçtima: 2, 01.11.1936, s. 4, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d05/c013/tbmm05013001.pdf>, Erişim Tarihi: 15.05.2025.

<https://cdn.tbmm.gov.tr/TbmmWeb/Yayinlar/Dosya/50585885-5266-4c5e-97ed-018672b830fd.pdf>, Erişim Tarihi:

II- Süreli Yayınlar

Akşam

Milliyet

III- Araştırma ve İnceleme Eserler

Atatürk, M. K. (2000). *Nutuk*. (Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Cilt I (1906-1921). (2024). (Editör: Yüksel Özgen), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II (1922-1924). (2024). (Editör: Yüksel Özgen), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III (1925-1938). (2024). (Editör: Yüksel Özgen), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Dal, K. (1985). Milli Egemenlik ve Temsili, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 4, 97-110.

Dindar, B. (1989). Atatürk'ün Milli Egemenlik Anlayışı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 4, Sayı: 1, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/20254/215038>, Erişim Tarihi: 16.05.2025.

Doğanay, R. (2023). Yüzüncü Yılında (Türkiye'de) Cumhuriyet. *International Journal Of Turkish Academic Studies*. Cilt: 4, Sayı: 1.

Duman, S. (Mart 2006). Mustafa Kemal'de Cumhuriyet Düşüncesinin Doğuşu Ve

- Cumhuriyet'in Nitelikleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. Cilt:14, No:1, ss. 245-264, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/819188>, Erişim Tarihi: 11.05.2025.
- Eroğlu, H. (1947). *Atatürk ve Milli Egemenlik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eroğlu, H. (2020). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı, *TBMM'nin Açılışının 100. Yılına Armağan TBMM ve Milli Egemenlik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Feyzioğlu, A. (1999). Kuvvet Doğuran Fikir "Milli Egemenlik", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/10079>, Erişim Tarihi: 12.05.2025.
- Feyzioğlu, T. (2020). "Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği", (Editör: Adnan Sofuoğlu), *TBMM'nin açılışının 100. Yılına Armağan TBMM ve Milli Egemenlik*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Feyzioğlu, T. (1968). *Türk Milli Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün Temel İlkelerinden Biri Olarak Millet Egemenliği*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi: 7.
- Giritli, İ. (1996). Ulusal Egemenlik ve Atatürk. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 34, 347 – 356.
- İnci, İ. (2019). Cumhuriyet Düşüncesi İle İlgili Gelişmeler ve Cumhuriyetin İlanına Yönelik Tepkiler, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (4); 337-354, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/900414>, Erişim Tarihi: 11.05.2025
- Kanadoğlu, O. K.-Gümüş, C.-Şahin, Battal, N. (2023). Paşa'nın Egemenlik Anlayışı ve Egemenlik Anlayışlarının Türk Anayasalarına Yansımaları, *TBB Dergisi*. (169), s. 1-46, file:///F:/ATAT%C3%9CRK/ATAT%C3%9CRK/anayasa%20ve%20milli%20egemenlik.pdf, Erişim Tarihi: 17.05.2025.
- Kansu, M. M. (2009). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaduman, N. (1985). Milli Egemenlik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: 1, Sayı: 2, 315-318.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Mustafalı, A. (2023). Rus Halkçılığı ve Atatürk'ün Halkçılık İlkesinin Karşılaştırmalı Analizi, *SDE Akademi Dergisi*. Cilt 3, Sayı: 2, ss. 239-263, https://www.sde.org.tr/Content/Upload/Dosya/cilt3-sayi2-tam-dosya_compressed.pdf, Erişim Tarihi: 11.05.2025.
- Saray, M. (1999). *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento) Demokratik Düşünce ve Atatürk*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Semerci, A. (Ocak-Şubat 2019). Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'daki Çalışmaları, *Türk Dünyası Araştırmaları*. Cilt: 121 Sayı: 238 Sayfa: 83-112, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1470579>, Erişim Tarihi: 11.05.2025

- Sofuoğlu, A. (2020). “*Türkiye’de Saltanat’tan Cumhuriyet’e Millet Egemenliği*”. (Editör: Adnan Sofuoğlu). *TBMM’nin Açılışının 100. Yılına Armağan TBMM ve Milli Egemenlik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Taşkıran, C. (1994). Atatürk Döneminde Demokrasi Denemeleri (1925-1930). *Atatürk Yolu Dergisi*. C.4, S. 14.
- Temizgüney, F. https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/294/Sivas_Kongresi, Erişim Tarihi: 17.05.2025.
- Turan, M. (2020). “*Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e “Hakimiyet-i Milliye’nin” Tesisi*.” (Editör: Adnan Sofuoğlu), *TBMM’nin Açılışının 100. Yılına Armağan TBMM ve Milli Egemenlik*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Turan, R. (Mart 1995). Milli İrade ve Amasya Mülakatı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı: 31, ss. 287-293.
- Uçar, F. (Ağustos 2020). Mustafa Kemal Paşa’nın Meclis Açış Konuşmalarında “Milli İrade” Kavramına Yönelik Değerlendirmeleri (1923-1938). *SUTAD*, (49), 347-358.
- Umar, Ö. O. (2009). Atatürk ve Milli Egemenlik. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 7 (30).

MONDROS ATEŞKESİ'NİN MERSİN'İN İŞGALİNE ETKİLERİ VE İŞGAL DÖNEMİNDE MERSİN'DE YAŞANANLAR¹

“
Özkan DEMİR²”

¹ * Bu çalışma 11-14 Haziran 2019 tarihleri arasında düzenlenen 100. Yılında 19 Mayıs ve Milli Mücadele Uluslararası Sempozyumu'nda sunulan ve özeti yayınlanan “*Millî Mücadelede Mersin ve Çevresinde Yaşananlar*” başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

² ** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, ozkandemir@selcuk.edu.tr,
ORCID:0000-0001-5593-4693

Giriş

Mersin; Akdeniz kıyısında yer alan, Toros dağlarının eteklerinde yayılan, ilkçağlardan gelen tarihi zenginlikleri ve tarıma elverişli alanların bolluğu ile ün kazanmış şehirlerimizden biridir. Manavgat Çayı'nın doğusundan başlayıp Amanos Dağları'na kadar uzanan bölge antik çağda Kilikya olarak bilinmektedir. Mersin ili de Kilikya sınırları içerisinde kurulmuş ve ilkçağlardan itibaren uygarlıkların ele geçirmek istediği yerlerden biri olmuştur¹. Hellenistik Uygarlık ve Bizans İmparatorluğu'nun hakimiyetinden sonra Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle Mersin ilinde Müslüman hakimiyeti başlamış nihayet Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sırasında Mersin Osmanlı hakimiyetine girmiştir. Başlangıçta Karaman Eyaleti sınırları içerisinde yer alan Mersin, daha sonra Kıbrıs Eyaleti'ne bağlanarak İçel (İçil) Sancağı adıyla 18. yüzyıla kadar yönetilmiştir. Ancak 18. yüzyılda Adana Eyaleti'nin kurulmasıyla Mersin bölgesi de Adana Eyaleti sınırlarına alınmıştır (Başar, 1997: 89-91). Tarsus ve İçel 1700'lü yıllardan itibaren ayrı sancaklar olarak yönetilmiş, XIX. yüzyıl ile beraber İçel Sancağı'nın merkezi Silifke'ye taşınmıştır. XIX. yüzyılda teşkilatlanmada yapılan düzenlemeler sonucunda Tarsus da İçel Sancağı'na bağlanarak, İçel Vilayeti olarak Cumhuriyet dönemine kadar devam edecektir.

1. Mondros Mütarekesi'nin Sonuçları ve İlk İşgaller

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarını ilgilendiren alanlarda paylaşım planları yapmıştır. Gizli antlaşma olarak kabul ettiğimiz ancak daha sonra dünya kamuoyunun öğrendiği bu planlardan biri de Çukurova topraklarını ilgilendiren Sykes-Picot Antlaşması'dır. Antlaşmaya göre Suriye'nin Akka Limanı'ndan itibaren kuzeye doğru Suriye'nin bütün kıyı bölgesi ile Adana ve Mersin bölgeleri Fransızların payı olarak ayrılmıştır (Selek, 2011: 15). Osmanlı Devleti'nin yıkılması durumunda Anadolu toprakları İtilaf kuvvetleri tarafından ele geçirilip paylaşımında yer alan devletlere bırakılacaktı.

İtalyan nüfuz bölgesinin doğu sınırı ise Erdemli Alata Çayı kabul edilmiştir. İtalyanlar Mondros Mütarekesi'nden sonra Antalya ile Konya ve çevresini işgal etse de Mersin'de fiili bir işgale başvurmamıştır. Mütarekenin uygulandığı dönemde Silifke'nin batısında bulunan Boğsak Deresi Fransız – İtalyan nüfuz bölgelerinin sınırı kabul edilmiştir (Yıldırım, 2018: 692).

Birinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Fransız kuvvetleri Suriye

1 * Kilikya, verimli toprağı, önemli gümüş, demir ve bakır cevheri ile zengin olup Anadolu'nun tahıl ambarıdır. Pamuk, limon, portakal, zeytin, üzüm, buğday gibi tarımsal ürünlerin üretiminin yanında Mersin Limanı gibi ulaşım bakımından önemli bir konuma sahiptir. Mersin-Adana arasındaki demiryolu da Mersin Limanı'na kadar uzanmakta olup Ergani bakırı, gümüş ve demir gibi madenlerin liman üzerinden pazarlanması açısından önem arz etmektedir. Bkz. A. M. Şamsutdinov; *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, Çev. Atal Behramoğlu, İstanbul, 1999, s. 140.

topraklarının büyük çoğunluğunu ele geçirmiş, Hatay yakınlarına kadar gelmişlerdi. Böyle bir zamanda Osmanlı Devleti'nin ateşkes önerisiyle Yunanistan'ın Limni Adası'nın Mondros Limanı'na ateşkes görüşmeleri başlamıştır. Bahriye Nazırı Rauf Bey'in temsil ettiği Osmanlı heyetine 25 maddelik taslak sunulacak ve yapılan görüşmelerin ardından 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanacaktır.

Mondros Mütarekesi'nde Anadolu'nun bütünün ilgilendiren maddelerin yanında Kilikya'yı yani Mersin topraklarını da doğrudan ilgilendiren hükümler bulunmaktadır. Antlaşmanın 5. maddesinde "Sınırların korunması ve iç güvenliğin sürdürülmesi için gerekli görülen askeri güçler dışında ordunun terhis edilmesi", 7. maddesinde "İtilaf Devletlerinin herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkının olması", 10. maddesinde "Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgali", 16. maddesinde de "Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bütün garnizonların en yakın müttefik komutanına teslim olmaları ve beşinci maddede saptanacak olan düzenin korunması için gerekenler dışında bütün birliklerin Kilikya'dan çekilmeleri" belirtilmiştir (Atatürk, 1995: 1147). Antlaşmadan hemen sonra Yıldırım Orduları Grup Kumandanı olarak 31 Ekim 1918'de Adana'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti ile yaptığı görüşmelerde İngilizlerin İskenderun'a asker çıkarması halinde 7. Ordunun harekete geçirileceğini belirtmiştir. Ancak Sadrazam Ahmet İzzet Paşa böyle bir harekete kesinlikle teşebbüs edilmemesi yönünde telgraf gönderince, Mustafa Kemal Paşa ile görüş ayrılığı yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Ali Fuat Paşa'nın Adana'ya davet edilmesi üzerine padişah kararıyla Yıldırım Orduları Grubu kaldırılmıştır. Bunun üzerine görevi sona eren Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a çağırılmıştır (Toros, 2001: 8).

Anadolu'nun güneyinde İtilaf kuvvetlerinin hareketi neticesinde Fransızlar tarafından önce İskenderun ve Dört Yol, ardından, Çukurova topraklarında işgal başlamıştır. Bölgedeki son Osmanlı birliğinin 15 Aralık 1918'de Adana'dan ayrılmasıyla Mc. Andrew emrindeki İngiliz kuvvetleri 17 Aralık 1918'de Mersin'e ayak basmıştır. Bu işgale Fransız askerleri de katılmıştır. İşgalde Amerikan Koleji karargâh olarak seçilmiş, istasyon binası kontrol altına alınmıştır. Ancak bu işgal sürecinde Mersin'de sadece İngiliz ve Fransız askerleri yer almamıştır. Ermeni kuvvetleri de Fransızlardan güç alarak 1 Ocak 1919'dan itibaren Mersin'in işgalinde görev almaya başlamıştır. Bu işgallerde Ermenilerin Fransız askerlerin üniformasıyla Mersin'e çıktıkları görülmektedir (Öztoprak, 2002: 585). İngiliz subayının Mersin Mutasarrıfı Galip Bey'e hitaben yazdığı mektupta asayışı sağlamak üzere ateşkesin 7. maddesi doğrultusunda Kilikya bölgesinin işgaline Mersin'den başlanacağı, görevli memurlara karışılmayacağı, işgalin geçici olduğu ve gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir (Yıldırım, 2010: 93).

Mersin Mutasarrıfı Galip Bey, 18 Aralık 1918'de Adana Valisi'ne çektiği telgrafta işgal hakkında olup biten hakkında bilgi aktarmıştır. Telgrafta (Toros, 2001:10) “ahalinin sokaklarda toplanmaması, müttefik askerlerin Kilikya'yı işgal amaçlarının haksızlıklarla kötülüklerin yok edilmesi, askeri hastanenin tüm malzemelerinin kendilerine hemen teslim edilmesi” gibi ifadeler yer almıştır. Mersin'i işgal eden Fransız kuvvetinden bir kıt'a asker oradan ayrılıp 19 Aralık 1918'de Tarsus'u, 20 Aralık 1918'de Adana'yı işgal etmiştir. Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Hamlin, 19 Aralık 1918'de Mersin'e gelmiş, oradan Toros tünellerinin işgalini düzenlemek üzere Pozanti'ya geçmiştir (Yıldırım, 1998: 60). Bu işgalleri Antep, Maraş, Urfa gibi yerlerin işgali takip etmiş, böylece ateşkes sonrası ilk işgaller Anadolu'nun güney topraklarında başlamıştır. Fransızlar, Çukurova'nın işgalinde kullanmak üzere yedi adet uçak ve çok sayıda top getirmişlerdir (Pınar, 2018: 27).

Adana, Mersin, Antep, Maraş ve Urfa gibi bölgelerin işgali, bu bölgelerde halkın işgal kuvvetlerine karşı çıkmak için milli kuvvetler kurmasına yol açmıştır. Bu birliklerle zaman zaman düşman grubuna karşı baskınlar yapılarak, halk kendi bölgelerini korumaya çalışmıştır. Ayrıca Mersin bölgesindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri de Mut, Silifke ve Tarsus'ta ayrı ayrı hareket ederek kurtuluş için çalışmalarda bulunmuştur (Çelik, 2001: 98). Mersin Mutasarrıfı Galip Bey'in işgallere verdiği tepkiden rahatsız olan Fransızlar, Galip Bey'in görevden alınması için İstanbul Hükümeti'ne baskı yapmış ve bunda başarılı olmuştur. Bundan sonra Fransız yetkililer tarafından resmi daireler kontrol edilerek Ermeni ağırlıklı uygun görülen kişiler göreve getirilmiştir (Bozkurt, 2015: 414).

2. İşgallerin Mersin ve Çevresine Yansımaları

Fransızlarla beraber hareket eden Ermeni kuvvetlerinin bir grubu Taşhan'a, bir grubu Araplar Köyü ile Mesudiye Mahallesi'nin kuzeyindeki çadırlara, diğer bir grubu da Kışla ile Müftü mahallelerindeki medreselere yerleştirilmiştir. Bölgedeki Fransız işgali Mersin'in batısında Alata Çayı'na, kuzeyde Pozanti Akköprü'ye kadar uzanmıştır. Tarsus'un işgaline giren Ermeni kuvvetleri ise Fransızlara ait rahibe yetiştirme amacıyla eğitim veren kız okuluna^{2*} (savaşın sonra Türk Kız Okulu'na dönüştürülmüş) yerleştirilmiştir (Çiftçi 2002: 28). Konya ve Karaman İtalyan işgal alanı içerisinde yer aldığı için Silifke ve Anamur'un işgalinde Fransız ve İtalyan anlaşmazlığı yaşanmıştır. Çünkü Mersin ili Fransızlara, Konya ve Karaman bölgesi ise İtalyanlara işgal payı olarak bırakıldığı için sınır olan Silifke'nin

2 * Fransız Sainte-Famille Rahibeleri Cemaatine ait bu kız okulu 1899'da açılmış olup, okulda 1912'de 6 yatılı ve 10'u Müslüman olmak üzere toplam 200 kız öğrenciye eğitim verildiği ifade edilmektedir. İşgal yıllarında Fransız askerleri için kışla olarak kullanılan okul savaşın ardından kısa bir süre Türk Kız Okulu ardından da Türk Ocağı olarak hizmet vermiştir. Bkz. İ. Halil Aytar; “Modernleşme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarsus ve Mersin'deki Azınlık Okulları”, *Tarihin Peşinde*, S. 13, Konya, 2015, s. 233.

hangi güçler tarafından işgal edileceği konusunda anlaşmazlık yaşanmıştır. İtalyanlara baskı yapan Fransızlar, İtalyan kuvvetlerinin Silifke ve Anamur'dan çekilmesini istemiştir. İtalyanlar da bu işgal konusunda ısrarcı olmamış, Antalya'ya çekilerek Konya ile bağlantıyı Antalya'dan yürütmüştür. Silifke, Mut ve Anamur böylece Fransız işgal sahasına girmiştir (Aslan, 1988: 233).

Fransızlar işgaller sırasında basın kuruluşlarından da destek almış, bazı kişiler^{3**} bu işgallere destek vermiştir (BCA. 030.18.1.2 / 18.18.16). Fransız Yarbay Romieu komutasındaki birlikler Tarsus'ta işgale başlayınca (Pınar, 2018: 27) vatandaşlar kendi aralarında topladıkları 188 imza ile Şubat 1919'da protestolarını içeren mektubu sadrazama yazmıştır. Vatandaşlar Osmanlı yönetimi altında Tarsus'ta yaşamaya devam etmek istediklerini ve Tarsus'un Osmanlı'dan ayrılmaması konusunun tüm dünyaya duyurulmasını talep etmiştir (Yıldırım, 1998: 99). Tarsus'ta işgal devam ederken yerel halka karşı zaman zaman baskı uygulamaları da yaşanmıştır. Fransızlar bölgede ünlü kişileri kendi yanlarına çekmek için baskı uygulamış bazen tutuklamalar yapma yoluna başvurmuştur. Tarsus müftüsünün evinde yapılan aramada evin avlusunda tabancaya rastlanınca müftünün kırbaça cezalandırılması öngörülmüştür. Halbuki bu tabancayı özellikle müftünün evine sokaktan fırlatmışlardır. Ancak doktor raporuyla müftünün sağlık durumunun kırbaça elverişli olmadığı tespit edilince bu cezadan vazgeçilmiştir (Toros, 2001: 118). Diğer yandan Mersin Mutasarrıfı Galip Bey baskılar dolayısıyla bir süre sonra görevden ayrılmış ve bu göreve Mutasarrıflık Vekili olarak Tahrirat Müdürü Salim Bey görevlendirilmiştir. Bu gelişmeden sonra Fransızlar dolaylı olarak mutasarrıflık idaresini de ele geçirmiştir (Yıldırım, 2010: 101).

Fransızların işgallerde hızla hareket etmesi Mersin'in batı bölgelerinde de işgallerin yapılacağı konusunda endişeler başlamıştır. Fransız işgal kuvvetleri Erdemli bölgesine kadar fiilen işgal gerçekleştirmiş, Kız Kalesi ve Susanoğlu bölgesine denizden asker çıkarma girişimleri yaşanmıştır. Ancak millî kuvvetler Fransızların bu hareketlerine izin vermeyerek kendi bölgelerinin işgale uğramasını engellemiştir (Yıldırım, 1998: 100).

2.1. Mersin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin Kurulması

Mustafa Kemal Paşa'nın 9. Ordu Müfettişi olarak Karadeniz'e gönderilmesi Millî Mücadele'nin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yapılan çalışmalar neticesinde Anadolu'nun hemen her bölgesinde millî teşkilatlar kurularak işgalcilere karşı mücadele verilmiştir. Kongreler döneminde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulması için karar alınınca Mersin ve çevresinde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri faaliyete başlamıştır.

3 ** Örneğin Tarsus'un Menteş köyü nüfusuna kayıtlı Mehmet Nasır, işgallerde Fransız ve Ermenilere yardım ettiği ve millî kuvvetlere karşı geldiği gerekçesiyle firari olmasından dolayı 18 Mart 1931'de çıkarılan kararname ile vatandaşlıktan çıkarılmıştır.

Sivas Kongresi'nden sonra Mut'ta kurulan gizli bir teşkilat Mersin'in ilk mücadele teşkilatıdır. Konya Valisi Cemal Bey'in baskıları dolayısıyla bazı vatansever insanlar Konya ve Karaman'dan kaçmıştır. Karaman Müftüsü Hadizade Mustafa Efendi de Karaman Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bütün evraklarını alarak Mut'a kaçmıştır. Bu süreçte Milli Mücadele adına Konya'ya Refet Bey gönderilmiş, XII. Kolordu Komutanı olarak Fahrettin Bey atanmıştır. Bundan sonra Karaman ve Mut bölgesindeki çalışmalar hız kazanmıştır. XII. Kolordu'da topçu komutanı olarak görev yapan Yarbay İzzet Bey aldığı talimat sonucunda, Mut'ta kontrolü tam olarak ele geçirmiştir. Ardından Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurularak resmen 1 Kasım 1919'da cemiyet faaliyete geçmiştir (Atlay, 1969: 15). Mahmut Beyzade Mirza cemiyetin başkanlığına seçilmiş, emekli jandarma yüzbaşısı Yaşar Bey Mut Kuva-yı Milliye komutanlığına getirilmiştir (Çelik, 2001: 104).

Mut Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İçel'de ilk kurulan millî cemiyet olduğu için Milli Mücadele tarihinde özel bir konuma sahiptir. Bunun yanında Mersin'deki diğer millî cemiyetlerin kuruluşunda yol gösterici olmuştur. Yüzbaşı Emin Resa Bey İçel'de Kuva-yı Milliye Müfrezelerini kurmadan önce Mut'a gelmiş ve ardından diğer işgal bölgelerine geçmiştir (Yıldırım, 2018: 694).

Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise 9 Kasım 1919'da merkezi Silifke olmak üzere Mut, Gülnar ve Anamur bölgelerini korumak için kurulmuştur. Besim Atalay cemiyetin başkanlığına seçilmiş, Silifke bölgesinin Kuva-yı Milliye komutanlığına ise Binbaşı Emin Bey (Mengenli) getirilmiştir (Aslan, 1988: 283). Emin Bey, Silifke'nin önemli isimlerini askerlik şubesine toplayarak Müdafaa-i Hukuk üyeleri ile Silifke'nin savunulması konusunda fikirlerini dile getirmiştir. Toplantı sonucunda katılımcıların imzasıyla bir tutanak^{4*} düzenlenerek yapılması gerekenler üzerine kararlar alınmıştır (Gidirişlioğlu, 2018: 338). Dört bölüklü milli bir alayın oluşturulduğu ifade edilen tutanakta, işgalcilere karşı kullanılacak silah ve cephanenin bir kısmının halktan, bir kısmının Karaman'daki jandarma deposundan temin edileceği belirtilmiştir. Mücadele esnasında yaralananlara 50 ile 100 lira arasında, şehit olanların ailelerine de 200 lira para verileceği belirtilmiştir (Komite, 2015: 129).

Tarsus bölgesinde aynı isimle üç ayrı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Belenkeşlik Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Tarsus Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Tarsus Gizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Tarsus bölgesinde faaliyet göstermiştir. Belenkeşlik'teki millî kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 19 Mart 1920'de Hacı İshak Ağa'nın başkanlığında

4 * Binbaşı Emin Bey'in kaleme aldığı tutanakta özetle şunlar yazılıdır;

- Merkez Silifke olmak üzere Silifke, Mut, Gülnar ve Anamur'da dört bölüklü bir alay kurulacaktır.
- Milli bölüklerin silah ve cephanesi ahaliden, kısmen de jandarma deposundan sağlanacaktır.
- Silifke Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Taşucu iskelesinden ihraç edilen malları takip ederek hisse alacaktır.
- Şehrimizin Ermeni saldırısından kurtarılması amacıyla savunma bölgesi Mersin'e kadar uzatılacaktır.

Belenkeşlik Tarsus Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Kavaklıhan Grubu'nun iâşe, malzeme gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere Suphi Paşa Çiftliği'nde Sadık Paşa başkanlığında Tarsus Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Tarsus şehir merkezinde de Jandarma Başçavuşu Hilmi Bey'in başkanlığında Tarsus Gizli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur (Komite, 2015: 183-184).

Mersin şehir merkezindeki işgallerin artması üzerine Mersin'de de bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulması zorunluluğu doğmuştur. Bunun üzerine Yüzbaşı Emin Arslan Bey (Emin Resa) tarafından planlanan toplantıda 1 Mayıs 1920'de Mersin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu tamamlanmıştır. Cemiyetin başkanlığına Hıdır oğlu Ali Efendi seçilmiş, ancak kısa bir süre sonra idare heyeti seçimlerine gidilmiş Ömer Lütfi Bey cemiyet başkanlığına seçilmiştir (Yıldırım, 1998: 148 ve 154).

Mersin'de bu cemiyetlerin dışında İslam Hayır Cemiyeti, Fedai Müfrezeler Birliği, Mağara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Yağda (Güzeloluk) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Gülnar Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Arslanköy Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Tömük Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adlarında başka cemiyetler de kurulup faaliyet göstermiştir (Çiftçi, 2002: 29).

3. Milli Mücadele'de Mersin ve Çevresinde Yaşananlar

Mersin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin faaliyeti üzerine Fransızlar bu cemiyetlere üye olanların idam edileceğini bildirmiş ve bir Ermeni çetesi Mut'a doğru gönderilmiştir. Ermenilerin kendi üzerlerine yola çıktığını duyan Mut halkı Ermenilere karşı mücadele etmeye karar vermiştir (Çelik, 2001: 105).

20 Şubat 1919'da Mersin'in batı taraflarında Tece bölgesinde bir eşkiya grubunun Müslüman köye saldırısı olmuştur. Köylülere, karşı konulduğu takdirde evlerin yakılacağı ve insanların öldürüleceği konusunda tehdit verilmiş, bütün köylüler köy meydanına toplatılmıştır. Ardından insanların elinde olan bilezik, yüzük, para gibi değerli eşyalar alınmış karşı koyanlar silahla vurularak öldürülmüştür. Bunlardan biri de köyün ileri gelenlerinden Molla Ahmet Efendi'dir. Parasının yerini söylemediği için Molla Ahmet Efendi ateşe atılarak yakılmıştır. Karşı koymak isteyen Hakkı Efendi'nin ise parmakları taş üzerine konularak tüfek dipçigi ile ezilmiştir (Komite, 2015: 79).

Fransız işgal sahasının batı sınırını oluşturan Silifke'ye doğru Fransızlar birlik göndermiş, Tömük bölgesine bir jandarma takımı yerleştirmiştir. Mersin-Silifke yolunun ele geçirilmesi için büyük çaba harcayan Fransızlar bazı köylere karakollar kurarak güvendikleri askerleri buralarda görevlendirmiştir. Alata çayı köprüsü çıkışında kurulan gümrük şubesine de Tunuslu süvari birliği yerleştirilmiştir (Çelik, 1999: 87). Bu konuda İstanbul Hükümeti Harbiye Nezareti aracılığıyla gönderdiği yazıda Fransızların

işgal hareketlerinin Silifke'ye doğru yayılabileceği ihtimali sebebiyle gerekli tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir (BOA. BEO. 4612 / 345834)

Silifke bölgesinde millî kuvvetlerin başında olan Binbaşı Emin Bey kısa zaman içinde birliğini teşkilatlandırarak bölgedeki Ermeni çetelerinin faaliyetlerini engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Fransız birliklerinin Mersin'in batı bölgesine geçmelerine de engel olmuştur. Bu durumdan rahatsız olan Fransızlar Osmanlı Hariciye Nezareti'ne 3 Şubat 1920'de gönderdikleriyle yazıyla, Mut bölgesinde 500 kişilik bir ordu birliğinin toplandığından, köylülere silah ve cephane dağıtıldığından bahsetmiştir. İstanbul hükümetinin bu türden hareketlere engel olması ve bölgedeki güvenliğin sağlanması için uyarıda bulunulmuştur (Selek, 2011: 222). Daha sonra Harbiye Nezareti'nden ilgili durum hakkında bilgi istenmiştir. Harbiye Nezareti ise verdiği cevapta "Civarda silahlanan Ermeni çetelerinin Mağara Nahiyesine gelmesiyle bölgedeki silahlı Türk halkının Ermeni çetelerini bir olay çıkarmadan kovduklarını, korkan Ermenilerin Türkleri nahiye müdürlüğüne şikayeti üzerine bu olayın ortaya çıktığını" bildirmiştir (Genel Kurmay Başkanlığı, 2009: 81). Arşiv belgesinde Emin Arslan Bey kumandasındaki top ve mitralyözle donanmış iki tabur birliğin Silifke'nin Mağara nahiyesine geldiği ve asayişin kontrol altına alındığı belirtilmiştir (DH. EUM. AYŞ – 32 / 38).

Yedek subay Teğmen Abdullah Tabak yönetimindeki yaklaşık yüz kişilik müfreze grubu 4 Mart 1920'de Mut'tan hareket etmiş, iki günlük yolculuktan sonra Silifke'ye ulaşmıştır. Otuz beş kişiden oluşan Gülnar müfrezesi de 6 Mart akşamı Silifke'ye gelmiştir (Komite, 2015: 153). Bu gelişmeler yaşanırken Emin Arslan Bey komutasındaki iki tabur önce Mağara nahiyesine, daha sonra Uzuncaburç'a gelmiştir. Ermeni çetelerin Silifke'ye girmelerinin önüne geçilmesi için de Yedek subay Adil Bey komutasındaki birlikler Susanoğlu ve Kızkalesi istikametine gönderilmiştir (Gidirişlioğlu, 2018: 342).

Mersin bölgesinde millî kuvvetler ile Fransızlar arasındaki ilk mücadele Erçel köyünde Başnalar Mücadelesi olarak bilinir. Fedai Müfrezeleri Birinci Bölük Komutanı yedek subay Teğmen Kozanlı Mustafa Nail'in komutasındaki millî kuvvetler Fransızların üzerlerine geldiği haberi üzerine Başnalar Kalesi etrafında 7 Mart 1920'den itibaren önlem almaya başlamıştır. 16 Mart 1920'de Fransız birlikleri Erçel köyü üzerinden Başnalar Kalesi'ne doğru saldırı gerçekleştirmiş, daha önceden civar köylerden millî kuvvetlere gelen yardımlar sayesinde mücadele olumlu sonuç vermiş Fransızlar netice alamayarak Mersin'e geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu mücadele düşman kuvvetinin 23 ölü verdiği belirtilmektedir (Ünver, 1998: 273).

Mut ve Gülnar'dan gelen millî kuvvetler ile Yüzbaşı Emin Arslan Bey'in birliği 1 Nisan 1920'de Mersin'e geçmiş, Fransız birliklerinin bulunduğu yerlere baskınlar düzenlemiştir. Fransız birlikleri ise bu saldırılara karşı bazen topçu ateşleriyle karşılık vermiştir. Bu süreçte Emin Bey, Fransız kuvvetleri

komutanlığına gönderdiği bir bildiride Mersin'in 10 bin kişilik bir kuvvetle kuşatıldığını ifade etmiş, Fransızların teslim olmalarını istemiştir. Ancak Fransızlar savaş gemileriyle bombardıman faaliyetine girişerek bildiriye reddettiğini göstermiştir (Selek, 2011: 222).

Mersin'in İçme Boğazı mevkinde 19 Nisan 1920 sabahı millî kuvvetlerin Fransız birliklerine karşı baskını yaşanmıştır. Kadınların da savaşı erkeklere yiyecek ve cephane taşıdıkları saldırıda zayıf veren Fransız birlikleri geri çekilerek Akdam köyüne girmiş, ancak Türklerin saldırısının devam etmesi üzerine Kızılyar Çiftliği'ne yerleşmişlerdir. Bu mücadelede kadın-erkek işbirliği bütün halkın mücadeleye katıldığını göstermektedir (Yıldırım, 1998: 317). Kuva-yı Milliye'de Mersin Gurubu Yılmaz Müfrezesi kumandanı olan görev yapan Şeref Genç hatırasında Nisan 1920'de Fransız Guvernörlüğüne çekilen telgraflarda Emin Arslan'ın uyarılarda bulunduğunu belirtmiştir. Fransızların işgalinin haksız olduğunu ve 48 saat içinde Fransızların çekilmemesi halinde yirmi bin kişilik kuvvetle taarruza geçileceğini ifade etmiştir. Ayrıca azınlık cemaatlerine mensup kimselerin bu harekete karşı gelmemesi gerektiğini, aksi takdirde yaşanacak olanlardan Kuva-yı Milliye'nin sorumlu tutulamayacağını eklemiştir (Genç, 1969: 22).

Diğer taraftan zaman zaman işgalci çete grupları hareket halindeki trenlere de saldırmıştır. Gazete haberinde 29 Nisan 1920'de Mersin'den Tarsus'a gelen yolcu trenine Karaca İlyas mevkiinde çeteler tarafından saldırı yapıldığı, trende bulunan asker kıtasının karşılık vermesi üzerine çatışma yaşandığı belirtilmiştir. Ertesi gün yapılan tahkikatta çatışma neticesinde trende yolculuk yapan iki kişinin öldüğü, bir kişinin yaralandığı, beş at ve iki eşeğin telef olduğu tespit edilmiştir (Tarsus, 1920: 1).

Bu dönemde 41. Fırka Kumandanı Konyalı Hayri Bey Silifke'den Adana'ya kadar olan bütün cephenin teftiş işini üstlenmiştir. Konya'dan 28 Mayıs 1920'de yola çıkan birlik Mağara nahiyesine geldiğinde 139. Alay Kumandanı Giritli Şemsettin Bey'in birliğine dahil olmuştur. Bu birlik Silifke'ye ulaştıktan sonra Taşucu'ndan başlayarak Fransız birliklerinin olduğu yere kadar teftiş yapmıştır (Şalus, 1938: 12).

1920 baharının sonunda Çukurova'nın verimli topraklarında hububat hasadı için zaman gelmiş ancak işgaller ve mücadeleler mahsulün tarladan alınmasına engel olmuştur. Bunu göz önünde bulunduran TBMM Hükümeti, halkın huzurlu bir şekilde hasat yapabilmesi için Beyrut'taki Fransız Şark Orduları Komutanlığı ile görüşme yapmış, 29/30 Mayıs 1920'den başlamak üzere 20 günlük ateşkes konusunda anlaşma sağlanmıştır. Anlaşmada Fransızların Pozantı, Kozan, Antep gibi yerlerden ayrılması istenilse de Ermeni çete grupları bu anlaşmadan rahatsız olmuştur. Halk hasat yaparken ara sıra Ermeni eşkıyaların saldırısına maruz kalmış, köylülerin çiftlikleri yağmalanmıştır. Bu sebeple söz konusu ateşkes tam uygulanamamış, Türk

köylüsü zorlu koşullar altında ekinini topraktan kaldıracıbilmiştir (Toros, 2001: 161-162).

Diğer taraftan Tarsus'u işgal eden Fransızlar, Mersin-Tarsus demiryolunun kuzeyinde bulunan Hacı Talip Çiftliği'ni ele geçirip oraya bir bölük asker yerleştirmiştir. Millî kuvvetler ise Tarsus Grup Komutanı Binbaşı İsmail Ferahim Bey'in komutanlığında 25 Haziran 1920 akşamı çiftliğe doğru taarruz başlatmıştır. Fransız kuvvetlerinin etrafı sarılsa da teslim olmamaları üzerine çiftlik etrafında ateş yakılması kararlaştırılmış, bunu gören Fransız askerlerinin bir kısmı teslim olmuştur. Ancak askerlerden bazıları da güneye doğru kaçmıştır (Hatipoğlu, 2001: 87).

Hacı Talip Çiftliği'ne millî kuvvetlerin yaptığı baskın sonuç verince bu kez Fransızların askeri yığınağının yer aldığı Tarsus'un Bağlar köyüne saldırı yapılmasına karar verilmiştir. 18 Temmuz 1920 gecesi başlayan saldırı ertesi gün öğlene kadar devam etmiş, akşama doğru Fransız kuvvetleri bölgeden geri çekilerek 200 civarında kayıp vermiştir. Bunun yanında bir makineli tüfek ile beş otomatik tüfeğin yer aldığı cephane de ele geçirilmiştir. Ancak düşman kuvvetinin kaybı yüksek olsa da Türk kuvvetleri bu mücadelede 15 şehit, 40 yaralı vermiştir (Komite, 2015: 240).

Mersin ve Adana bölgesindeki mücadeleler devam ederken Mersin, Tarsus ve Adana bölgesinin birçok konudaki meselesini gündeme getirip çözüm yolları aramak için 5 Ağustos 1920'de TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla Pozantı'da bir kongre başlamıştır. İki oturum şeklinde düzenlenen kongrede Pozantı, Adana şehrinin merkezi kabul edilmiş ve mücadele için her türlü silah ve cephane desteğinin devam edeceği bildirilmiştir (Hatipoğlu, 2001: 98).

Pozantı Kongresi'nden sonra millî kuvvetlerin Fransızlar üzerine saldırıları devam etmiştir. Mersin-Tarsus yolu üzerinde Küçük Ziyarettepe'ye Yılmaz Müfrezesi Komutanı Üsteğmen Şeref Bey (Genç) ve birliğinin 16 Ağustos 1920'deki saldırısıyla bölge kurtarılmış, tepenin korunma görevi Üsteğmen Galip Bey'e (Tekin) bırakılmıştır. Fakat verilen emre rağmen Galip Bey'in tepeyi terk etmesi üzerine Fransız birlikleri ertesi sabah yaptıkları saldırıyla tepeyi tekrar işgal etmiştir. Bu mücadelelerde Türk kuvvetleri 12 şehit, 18 yaralı vermiştir (Komite, 2015: 254).

Ekim 1920'de Konya Çumra'da Millî Mücadele'ye karşı ayaklanan Delibaş Mehmet'in başkaldırma hareketini sonlandırmak için İçel Kuva-yı Millîye'sine de görev verilmiştir. Mersin - Tarsus Cephesi'nden gönderilen millî müfrezelerin bu isyanın bastırılmasında önemli rolleri olmuştur. Tarsus'ta görevli olan Kuva-yı Millîye Müfrezesi komutanı İsmail Ferahim Bey'in birliği, isyancıları Bozkır'a kadar takip etmiştir. Mut'ta gönüllülerden kurulan müfreme de isyancılara karşı Ermenek ve Mut'u savunmuştur. Bu isyanın bastırılmasında rol alan Mersin Kuva-yı Millîye birliği ve Mersin

halkının gayretlerine karşılık Mustafa Kemal Paşa, Mut Müftüsü Nadir Bey'e gönderdiği telgrafla teşekkür etmiştir (Yıldırım, 2018: 707).

Fransız kuvvetleri 14 Aralık 1920'de denizden top ateşleri ile Mersin'in Menteş köyü Kapalıören mevkisindeki karakola baskın yapmış, 20 askeri esir almıştır. Ancak bu durum üzerine Teğmen Rıfat Bey (Uslu) kumandasındaki millî kuvvetler karşı saldırıyla Fransızları uzaklaştırmış, bir kısım Fransız askeri Batı Cephesi'ndeki Yunan kuvvetlerine katılma kararı almıştır. Bu saldırı Fransızların son taarruzu olmuştur (Pınar, 2018: 33).

Mersin ve Tarsus bölgesinde bu mücadelelerin dışında Fransız kuvvetleriyle Karadirlik Muharebesi, Kavaklıhan Muharebeleri, Karboğazı Savaşı, Eshab-ı Kehf Muharebeleri, Emirler Savaşı gibi mücadeleler de yapılmıştır. Bütün bu mücadeleler Sakarya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Türk ordusunun Sakarya Savaşı'ndaki kesin galibiyeti üzerine Fransızlarla 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmayı Fransız temsilci Franklin Bouillon ve TBMM adına Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey imzalamıştır. İki taraf arasındaki fiili savaş durumu böylece sona ermiştir. Daha sonra Fransız birlikleri 27 Aralık 1921'de Tarsus'tan ayrılmış, son Fransız birliği ise 3 Ocak 1922'de Mersin'den çekilmiştir. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 5 Ocak 1922 tarihli sayısının ilk sayfasında *"Fransız askerlerinin Mersin'den mufarakatı"* başlığıyla Fransızların Mersin'den çekildiği duyurulmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 1922: 1; Ünver, 1998: 315). Bu bölgenin teslim alınması için Adana ve çevresi komutanı Muhittin Paşa görevlendirilmiştir. Türk ordusunun Tarsus'a girmesi TBMM'nin de gündeminde olmuş Gaziantep Milletvekili Ali Cenani Bey ve bazı arkadaşları Adana'dan Ankara telgraf göndermiştir. Meclis Başkanlığına gönderilen telgrafta zorlu geçen üç senenin ardından kahraman askerlerimizin halkın gözyaşları ve heyecanı eşliğinde Tarsus'a girdikleri, bütün şehrin bayraklarla donatıldığı, Tarsuslular için bir bayram olduğu belirtilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1922: 18).

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonraki süreçte yurdun genelinde olduğu gibi Mersin ve çevresinde de düşman kuvvetlerinin işgali başlamıştır. Mersin'in hemen hemen her bölgesinde yaşanan işgallere karşı yerel halk, aynı düşünceyle hareket ederek bölgesini düşmana karşı korumaya çalışmış ve Millî Mücadeleye destek olmuştur. Mersin bölgesindeki işgal daha çok Mersin şehir merkezi ile Tarsus bölgelerinde yoğunluk kazanmış, millî kuvvetlerin engellemeleri sonucunda batı ilçelerine işgal genişletilememiştir. Bu süreçte Mut'ta ve Silifke'de bütün önlemler alınarak her an işgal olacaktı gibi teyakkuzda olunmuş, bu sayede düşman kuvvetine fırsat verilmemiştir. Ancak Fransızlarla yapılan mücadeleler Erdemli'den başlamak üzere Mersin ve Tarsus'a ağır sonuçlar getirmiş, yüzlerce şehidimizin yanında Mersin şehri de tahrip edilmiştir. Fransız işgali döneminde Mersin ve Tarsus'ta toplam 75

köy ve çiftlik tahrip edilmiş, evler yakılmıştır (Bozkurt, 2018: 424).

Mersin'deki tahribatın ne kadar büyük olduğunu detaylı rakamlarda görebiliriz. Arpaçsakarlar köyünde on bir ev yakılmıştır. Tarsus'un köylerinde toplam yedi yüz doksan beş ev, on üç çiftlik yakılmıştır. Ayrıca Tarsus'ta Hakkı Bey çiftliği, Ziya Bey çiftliği, Bobuş Ağaların çiftliği, Adil Bey çiftliği, Duran Efendi çiftliği, Halıdağı çiftliği tamamen tahrip edilmiştir. Yine Tarsus'ta sekiz yüz altmış ev ve on iki çiftlik tahrip edilmiştir. (Komite, 2015: 268).

Fransa yörede sadece kendi askerleriyle değil Ermeni çete birlikleriyle işbirliği yapmıştır. Ermeni çetelerin Müslüman köylere yaptıkları baskınlar zulüm ve katliamları beraberinde getirmiştir. Rakamları tam belli olmamakla beraber binlerce masum Müslüman Türk bu eziyetlere maruz kalmış, şehit olmuş, yaralanmıştır.

TBMM'nin siyasi bir güç olarak Anadolu'da ortaya çıkmasıyla, millî mücadele hareketi hükümet tarafından doğrudan desteklenecek ancak güney bölgelerinde düzenli ordu yerine halk mücadele verecektir. Halkın kendi yurtlarını canı pahasını korudukları savaşlar nihayet düşmana yenilgiyi tattırması, Fransız birlikleri bulundukları yerleri terk ederek, Anadolu'nun Türk yurdu olduğu yeniden tescillenmiştir

KAYNAKLAR

BCA. 030.18.1.2 / 18.18.16

BOA. DH. EUM. AYŞ – 32 / 38

BOA. BEO. 4612 / 345834

Hakimiyet-i Millîye (1922), “Fransız askerlerinin Mersin’den mufarakatı”, 5 Kanun-ı Sani.

TBMM Zabıt Ceridesi (1922), I. Devre, 2. İçtima, 143. Birleşim, 16. Cilt, Ankara.

Şamsutdinov, A. M. (1999); *Mondros’tan Lozan’a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi (1918-1923)*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul.

Aslan, İ. (1988); *Silifke Tarihi*, Adana.

Atatürk, M. K. (1995); *Nutuk*, Haz. Bedi Yazıcı, İstanbul.

Atlay, A. N. (1969); “Millî Mücadele’de Mut – 3”, *Kuvayı Milliye*, Haziran, S. 106, s. 14-1, Mersin.

Aytar, İ. H. (2015); “Modernleşme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarsus ve Mersin’deki Azınlık Okulları”, *Tarihin Peşinde*, S. 13, s. 217-240. Konya.

Başar, F. (1997); *Osmanlı Eyalet Tevcihatı (1717-1730)*, Ankara.

Bozkurt, B. (2015); “Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç’e Göre Mersin’in İşgali”, *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu (25-27 Aralık 2013) Bildiriler Kitabı*, s. 403-427, Ankara.

Bozkurt, İ. (2018); “İşgal Yıllarında Mersin (1918-1922)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 22, S. 1, s. 407-435. Erzurum.

Çelik, K. (1999); *Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Ankara.

Çelik, K. (2001); *Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele’de Mut*, Ankara.

Çiftçi, A. (2002); *Millî Mücadele Döneminde Mersin ve Havalisinde İz Bırakanlar*, Mersin.

Genç, Ş. (1969); “İstiklâl Savaşı’nda Mersin’i Kurtarma Çabası - 47”, *Kuva-yı Milliye*, Nisan, S. 104, s. 21-23, Mersin.

Genel Kurmay Başkanlığı (2009); *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Cilt IV, Ankara.

Gidirişlioğlu, K. (2018); “Millî Mücadele Döneminde Silifke”, *Kent Stratejisi Silifke*, Editör Muhammet Saygın, s. 335-346. Konya.

Hatipoğlu, S. (2001); *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1922)*, Ankara.

Kurtuluş Savaşı’nda İçel Tarihini Yazma Komitesi (2015); *Kurtuluş Savaşı’nda İçel, Türkiye Kuvayı Milliye Mücahit ve Gaziler Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınları*, Mersin.

Tarsus (1920), “Mersin trenine tecavüz”, 3 Mayıs 1336, s. 1.

Öztoprak, İ. (2002); “Türkiye’nin İşgali ve Millî Direniş Hareketleri”, *Türkler*, C. XV, s. 583-605, Ankara.

Pınar, M. (2018); *Cumhuriyet Döneminde Mersin ve İçel’de Siyasi Hayat (1923-1950)*, İstanbul.

Selek, S. (2011); *Millî Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, C. 1, Millîyet Yayınları, İstanbul.

Şalus (Şalvuz), İ. F. (1938); “Kahramanlık Destanından Birkaç Tablo”, *İçel Halkevi Dergisi*, Sayı 4, s. 12-13. Mersin.

Toros, T. (2001); *Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova*, Ankara.

Ünver, F. (1998); *Mersin Tarihi Üzerine*, Mersin.

Yıldırım, C. (2018); “Millî Mücadele Döneminde Ermenek ve Çevresi”, *Ermenek Araştırmaları – I (Arkeoloji, Sanat Tarihi, Tarih)*, Ed. Hüseyin Muşmal vd., s. 691-709. Konya.

Yıldırım, C. (1998); *Millî Mücadele Dönemi’nde İçel Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Yıldırım, C. (2010); “Mütareke Döneminde Mersin’in İşgali”, *Tarihin Peşinde*, S. 3, s. 83-105, Konya.

**AMERİKAN MİSYONER YILLIK RAPORLARI/
BELGELERİ ÜZERİNE KISA BİR
DEĞERLENDİRME (MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ)**

“ ”

Ebru Güher¹

¹ Doç.Dr. Ebru Güher, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi Tarih Bölümü, ORCID NO: 0000-0003-1621-4276

Giriş

Kökeni Latince missio yani gönderme kavramına dayanan misyonerlik, bir dinî inancın kurumsal ve sistemli biçimde yayılmasını amaçlayan faaliyetler bütünü olup; Hristiyanlık geleneğinde “kilise adına dinî öğretinin farklı coğrafyalara aktarımından sorumlu” kişidir. Zamanla bu faaliyetler, eğitim, sağlık ve sosyal yardım alanlarını da kapsayan çok yönlü bir yapıya dönüşmüş; özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinde Anadolu’da yoğunlaşan Amerikan misyonerliği, bu kurumsal ve sosyo-kültürel yayılımın belirgin bir örneğini oluşturmuştur (Misyonerlik, 2020).

Osmanlı Devleti’nde Amerikalı misyoner faaliyetleri, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren özellikle American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) öncülüğünde kurumsal bir nitelik kazanmıştır. 1810’da Boston’da kurulan bu örgüt, misyon faaliyetlerine ilişkin eğitim, sağlık, insani yardım ve kurumsal işleyişe dair çok sayıda belge ve yıllık rapor üretmiştir. Doğrudan Müslüman nüfustan ziyade, başta Ermeni ve Rum cemaatleri olmak üzere gayrimüslim topluluklar üzerinde yoğunlaşan ABCFM, faaliyetlerini eğitim kurumları, matbuat, sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlar aracılığıyla sürdürmüştür. Zamanla bu çalışmalar yalnızca dinî bir yayılma çabasının ötesine geçerek, Osmanlı toplumunda sosyo-kültürel dönüşümler ve Amerikan kamuoyuyla bağlantılı bir etki alanı oluşturmuştur (Barton, 1930; Yıldız, 2016).

1. Amerikan Misyoner Yıllık Belgelerinde/Raporlarında Yer Alan Konular

Amerikan misyoner faaliyetlerinin idari ve kurumsal çerçevesini oluşturan ABCFM, yürüttüğü çalışmaları sistematik yıllık raporlar aracılığıyla kayıt altına almıştır. Bu raporlar; sahadaki gelişmelerin özetlendiği genel değerlendirmeler, idari kararların yer aldığı yönetim raporları ve faaliyetlerin coğrafi esaslara göre sınıflandırıldığı bölümlerden oluşmaktadır. Belgeler; eğitim kurumlarından sağlık çalışmalarına, matbuat faaliyetlerinden insani yardım operasyonlarına kadar geniş bir yelpazede hem nitel hem de nicel veriler sunmaktadır. The Missionary Herald dergisinin sunduğu yerinden gözleme dayalı mektuplar ile Near East Relief’in kriz dönemlerine odaklanan mali ve sosyal raporları, bu kurumsal arşivi tamamlayan temel unsurlardır. İstatistiksel tablolar ve mali bilançolarla desteklenen bu yapı, misyonerlik faaliyetlerinin hem sahadaki pratiklerini hem de stratejik arka planını bütüncül bir şekilde analiz etmeye olanak tanımaktadır.

Siyasi krizlerin yoğunlaştığı Birinci Dünya Savaşı, 1915 olayları ve Millî Mücadele dönemi, Amerikan misyoner raporlarında çoğunlukla “yerinden gözlem” yöntemine dayalı anlatımlarla ele alınmıştır. Amerikan misyoner yıllık raporlarında Ermeni meselesi yanlı bir şekilde en yoğun ve dramatik anlatımlarla ele alınan konular arasında yer almaktadır. Savaş sonrası dö-

nemde Türkiye’de kalan Ermenilerin güvenlikten ve hukuki korumadan yoksun olduğu vurgulanmakta; nüfusun silahsızlandırıldığı, yerinden edildiği ve birçok bölgede sistematik baskı ortamıyla karşı karşıya kaldığı iddia edilmektedir (Barton, 1930). Bu anlatılarda Ermenilere yönelik yardım faaliyetleri hem insani bir görev hem de Hristiyanlık temelli vicdani bir yükümlülük olarak sunulmakta; bununla birlikte bu söylemin Amerikan kamuoyunda duyarlılık oluşturma ve bağış toplama amacı taşıdığı da açık biçimde görülmektedir (The Missionary Herald, March 1921).

Bu belgeler, gündelik gerçekliği yansıtmaya iddiası taşıyanlar da aslında yazarlarının kişisel bakış açılarını ve dönemsel önyargılarını barındıran anlatılar sunmaktadır (The Missionary Herald, 1920-1921). Misyonerler, özellikle Anadolu’nun iç bölgelerinde güvenliğin sağlanamaması nedeniyle eğitim ve dinî faaliyetlerin büyük ölçüde sekteye uğradığını; buna karşın insani yardım çalışmalarının öncelik kazandığını vurgulamaktadır. Raporlarda; yetimler, göçmenler ve savaş mağdurlarına yönelik gerçekleştirilen insani yardımlar, toplumsal varlığın korunması adına sergilenen “nihai bir mücadele” olarak nitelendirilmektedir. Bu süreçte Near East Relief ile kurulan iş birlikleri, misyoner faaliyetlerinin insani boyutunu güçlendiren temel unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır (Watenpaugh, 2015). Aynı raporlarda, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki milliyetçi hareketin Amerikalılara yönelik doğrudan saldırılara izin vermediği; ancak misyon kurumlarının ulusal egemenlik açısından potansiyel bir tehdit olarak algılandığı ifade edilmektedir. Misyoner belgelerinde bu durum, milliyetçi yönetimin pragmatik ve kontrollü bir politika izlediği şeklinde yorumlanmaktadır. Ayrıca misyonerlerin seyahatleri sırasında tuttukları ekonomik ve coğrafi gözlemler, tarımsal üretim, pazar kapasitesi ve ulaşım ağlarına ilişkin veriler sunmakta; bu yönüyle raporlar Osmanlı ekonomik tarihi ve yerel iktisadi yapı çalışmalarında önemli bir yardımcı kaynak işlevi görmektedir (The Missionary Herald, 1920; The New Near East, 1920).

Amerikan misyonerlerinin 19. yüzyıl boyunca Anadolu’nun farklı bölgelerinde kurduğu eğitim kurumları, yıllık raporlarda özel bir yer tutmaktadır. Merzifon Anadolu Koleji, Robert Kolej ve Tarsus Amerikan Koleji gibi kurumlara ilişkin raporlar, Osmanlı eğitim sistemindeki dönüşümü ve Batılı eğitim modellerinin yerel toplum üzerindeki etkilerini anlamak açısından birincil kaynak niteliğindedir. Bu belgeler yalnızca müfredat ve öğrenci sayılarını değil, aynı zamanda dönemin entelektüel atmosferini ve kültürel etkileşimlerini de yansıtmaktadır. Benzer şekilde, misyonerler tarafından açılan hastaneler ve dispanserler aracılığıyla tutulan sağlık kayıtları; kolera, sıtma ve frengi gibi salgın hastalıkların yayılımı, halk sağlığı uygulamaları ve tıbbi modernleşme süreçleri hakkında ayrıntılı istatistiksel veriler sunmaktadır (Near East Relief, 1920-1922; The New Near East, 1920-1922)

İncelediğimiz belgelere göre açılan ya da kapatılan okullar, hastaneler

ve yetimhaneler gibi kurumsal yapılar ile bu kurumlarda hizmet verilen öğrenci ve hasta sayıları düzenli olarak kayıt altına alınmış; görev yapılan bölgelerdeki sosyal yapı, yerel halkın davranış biçimleri ve siyasal gelişmelerin misyoner faaliyetleri üzerindeki etkileri de saha gözlemlerine dayalı olarak aktarılmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin savaş yılları ve Millî Mücadele dönemine ilişkin değerlendirmeler, bu raporların tarihsel değerini artırmaktadır. Raporlarda ayrıca yardım fonlarının toplanma ve dağıtılma süreçlerine dair ayrıntılı ekonomik ve mali veriler yer almakta; bağışçıların katkıları ve harcamaların kalemleri sunulmaktadır. Tüm bunlara ek olarak sağlık koşulları, kıtlık, göç hareketleri ve savaşın yol açtığı bölgesel insani krizler ele alınmakta; Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve diğer toplumsal grupların içinde bulunduğu durum geniş bir insani perspektifle değerlendirilmektedir. Özellikle eğitim, sağlık ve yardım faaliyetleri üzerinden toplumsal dönüşüm süreçlerini belgelemeleri, bu metinleri sosyal tarih açısından da değerli kılar. Aynı zamanda söz konusu raporlar, Amerikan kamuoyunun ve misyoner kuruluşlarının kültürel ve politik algılarını ortaya koyarak, ABD'nin Yakın Doğu'ya yönelik söylem ve tutumlarını anlamada önemli bir kaynak işlevi görmektedir.

2. Amerikan Misyoner Kaynakları: Raporlar, Literatür ve Arşiv Erişimi

Amerikan misyoner kaynaklarına erişim bakımından, Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi bünyesinde muhafaza edilen ABCFM arşivleri, United Church Board for World Mission (Boston) koleksiyonları ve Near East Relief Historical Society arşivleri öne çıkan fiziksel arşiv merkezleri arasında yer almaktadır. Buna ek olarak günümüzde HathiTrust Digital Library, Internet Archive, Google Books ve Project Gutenberg gibi dijital platformlar, misyoner raporlarının ve süreli yayınların önemli bir bölümünü araştırmacıların erişimine açmaktadır. Türkiye bağlamında ise SALT Araştırma, özellikle Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemine ilişkin misyonerlik literatürüne ulaşmak açısından tamamlayıcı bir dijital kaynak konumundadır.

Near East Relief ve Amerikan misyoner kuruluşlarına ait arşiv belgelerinin tamamı günümüzde açık erişimli değildir. Söz konusu materyallerin bir bölümü dijital ortama aktarılmış ve araştırmacıların çevrimiçi kullanımına sunulmuş olmakla birlikte, bir kısmı hâlen fiziksel arşivlerde muhafaza edilmekte; yalnızca kurum içi araştırma prosedürleri çerçevesinde erişime açılmaktadır. Bazı koleksiyonlar için önceden randevu alınması, araştırma amacının beyan edilmesi ya da kütüphane üyeliği gibi koşullar aranabilmektedir. Ayrıca dijital kataloglarda listelenen her belgenin tam metnine erişim sağlanamamakta; kimi kayıtlar yalnızca özet bilgi veya envanter düzeyinde sunulmaktadır. Bu nedenle araştırmacıların, kullandıkları belgelerin erişim durumu, kapsamı ve temsil niteliğini dikkate alarak kaynak değerlendirmesi yapmaları metodolojik açıdan önem arz etmektedir. (Makdisi, 2008).

Sonuç

ABCFM yıllık raporları, The Missionary Herald, Near East Relief yayınları ve diğer misyoner yazışmaları, yalnızca kurumsal faaliyetlerin dökümünü sunan metinler değil; eğitim, sağlık, insani yardım ve siyasal algılara dair çok boyutlu veriler içeren temel kaynak gruplarıdır. Günümüzde bu raporlar, dijitalleşme süreçleri sayesinde yalnızca kütüphane raflarında kalan tozlu belgeler olmaktan çıkmış; araştırmacılar ve meraklı okuyucular için çevrim içi arşivler üzerinden geniş bir erişime açılmıştır. ABCFM ve The Missionary Herald gibi temel kaynakların dijital platformlarda sunulması, Osmanlı ve Cumhuriyet tarihindeki sosyal dönüşümleri yerinde gözlemlerle takip etmek isteyenlere büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Bununla birlikte söz konusu metinlerin, üretildikleri bağlam gereği dinî, ideolojik ve kurumsal önceliklerle şekillendiği; Amerikan kamuoyunu bilgilendirme ve destek sağlama amacı taşıdığı dikkate alınmalıdır. Bu nedenle misyoner belgeleri, doğrudan aktarılabilir nesnel kayıtlar olarak değil, belirli bir söylemsel çerçeve içinde üretilmiş tarihsel tanıklıklar olarak değerlendirilip ihtiyatla yaklaşılmalı; yazılma amaçları ve taraflı dilleri göz önünde bulundurularak mutlaka eleştirel bir süzgeçten geçirilmelidir.

Kaynakça

Barton, J. L. (1930). *Story of Near East Relief (1915–1930): An interpretation*. New York, NY: Macmillan.

Makdisi, U. (2008). *Artillery of heaven: American missionaries and the failed conversion of the Middle East*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

Misyonerlik. (2020). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 30). İstanbul: TDV Yayınları.

Near East Relief. (1920–1922). *Annual reports*. New York, NY: Near East Relief.

The Missionary Herald. (1920). *The Missionary Herald*, 116. Boston, MA: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

The Missionary Herald. (1920–1921). *The Missionary Herald*, 116–117. Boston, MA: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

The Missionary Herald. (1921, March). *The Missionary Herald*, 117(3). Boston, MA: American Board of Commissioners for Foreign Missions.

The New Near East. (1920). *The New Near East*. New York, NY: Near East Relief.

The New Near East. (1920–1922). *The New Near East*. New York, NY: Near East Relief.

Watenpugh, K. D. (2015). *Bread from stones: The Middle East and the making of modern humanitarianism*. Berkeley, CA: University of California Press.

Yıldız, Ö. (2016). ABCFM (American Board) arşivlerinin Osmanlı–Amerikan ilişkileri bağlamında değerlendirilmesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 9(24), 519-541.

EKLER

d'Orient," and later "Legion Arménienne." Under the French officers this legion took part in the Palestine campaign and by its valor and sacrifice it won the admiration of the French Contingent and from Field Marshal Allenby, the Commander-in-Chief.

As a result of their refusal to assist Turkey, a million Armenians were deported, and some 700,000—men, women and children alike—were exterminated in the early days of the war. Those who escaped the sword and the bullet perished in the early days of the war by starvation, and at the present time they are threatened with complete destruction.

ARMENIAN CHARACTERISTICS

The Armenians are our own kin. Although they have been in Asia Minor for 2,000 years, they are still the same. They are a people who had attained the highest civilization when our land was covered with forests and when the greater part of Europe was barbarian.

The Armenians are without a peer for the tenacity of their religious faith, and their sincerity in the observance of it. They are not a feeble folk, willing to submit to the yoke of a conqueror.

Whenever America has been able to stretch forth her hands and give assistance to these starving people, their worthiness has been evidenced by the alacrity with which they throw themselves into manual training, reconstruction, any kind of work.

Even in the present refugee crisis, the characteristic industry of the Armenians crops out. Gordon Berry, who has been making a survey of the refugee cities which are springing up everywhere on the shores of Greece, says: "The past few days I have visited refugees through the Alians district. The population is two thousand. With typical energy they were no sooner assigned places on this mud flat beneath the shadow of the Acropolis than every woman and their few men-folk turned to molding bricks from mud, laying them in the sun to dry, and laying out a city of homes, stores, schools and churches. An Armenian woman, by various villagers for the erection of a school for which a refugee teacher was already available."

The Armenians have shown themselves particularly sensitive to the influence of American public opinion, which quickly develops a high regard for honesty. The Armenian race is easily assimilated into American life, and stands high with regard to morality and public spirit.

Those who have observed the Armenians, both in Turkey and America, those who have had personal dealings with them, and those who have known them through the press, have great native ability, constructive genius, and are singularly dependable. In the Orient the Turks have singled out the Armenians for places of trust where finances were involved.

In their own land they respond to ideals of honesty with remarkable readiness and the readiness to sacrifice their lives in its defense. This is a people of high morality at the very forefront of its teachings. This last point is almost enough by itself to determine the possibility of building up a stable nation if the people are given political independence and freedom from oppression.

THE GREEKS

There is little left of "the glory that was Greece"—yet the Greeks of today have shown a splendid spirit of clarity and fellowship in throwing open their ports to the hundreds of thousands of refugees from Asia Minor and Thrace who were forced to flee before the conquering Turks. In this giving harbor to their unfortunate allies is the better appreciated when one realizes that Greece has lost not only practically all of its ancient civilization, but that, as a nation, it is in a woful condition financially and almost without resources.

"Greece's currency today exchanges at a rate which approaches that of Germany and Austria," says Lawrence Henry Baker in "The Modern Greeks at Close Range," in the American Review of Reviews for November, 1922. "But these two people are the people in the final analysis better off than they are. They have within their borders a large part of the world's supply of wheat and wheat flour as she was in the time of Thucydides, if not more so—is largely dependent upon the outside world for support. Greece possesses no great mineral wealth; her agricultural products, while yielding some for exportation, are scarcely sufficiently diversified to make a serious economic plan, in the light of modern finance, is a poetic rather than a commercial thing."

Yet with all these signs of weakness and degeneration, we have today the spectacle of Greece as one vast haven of refuge. Refugee cities are springing up in the shadow of the Acropolis, amid the ruins of the greatest plastic art the world has ever known; refugees are quartered in the velvet-lined boxes of the municipal houses in Athens. Surely there remains some heroism, some glory of spirit in this land.

THE SYRIANS

Syria, the cradle of modern civilization, has for years, with the exception of brief periods of peace and prosperity, been the theatre of the oppression and retardation that have always been the lot of the peoples of the Near East. But on Christmas Day, 1917, that rule was broken, and the country is now open to Western influence and Western development.

Like all the little war-swept nations, Palestine and Syria have suffered greatly during the last seven years. Rich in resources, almost literally a land flowing with milk and honey, Syria has been reduced to a land of famine and death. At the time Near East Relief began operations in this territory, the people, tattered their flocks and herds and tilled their fields much as they did 1900 years ago.

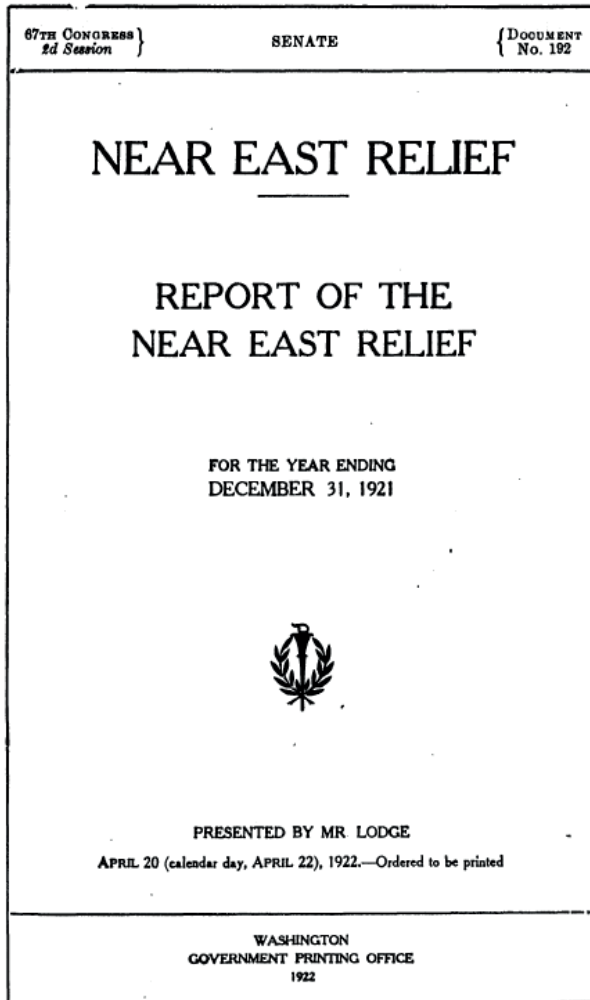
THE PERSIANS

Christian missionary work has been carried on extensively in Persia for about ninety years, and the most successful during the world war, when the Near East Relief also suffered great loss of life and property and the practical loss of foreign trade during the war. Of recent years the Near East Relief has established centers for agricultural training, orphan relief, and general repatriation at Hamadan, Semnah, and Kermanshah.

Great Persian names, which stand forth boldly from the pages of ancient history and the Old Testament, include those of Cyrus, Darius, Xerxes, and Artaxerxes. The literature of the country is immortalized by the names of Omar Khayyam, Saifi, Hafiz, and Ferdusi. In art and art products of certain kinds—such as rugs, silks, needlework, filigree silver, and decorations in brass and copper—Persia has never been excelled.

THE ASSYRIANS

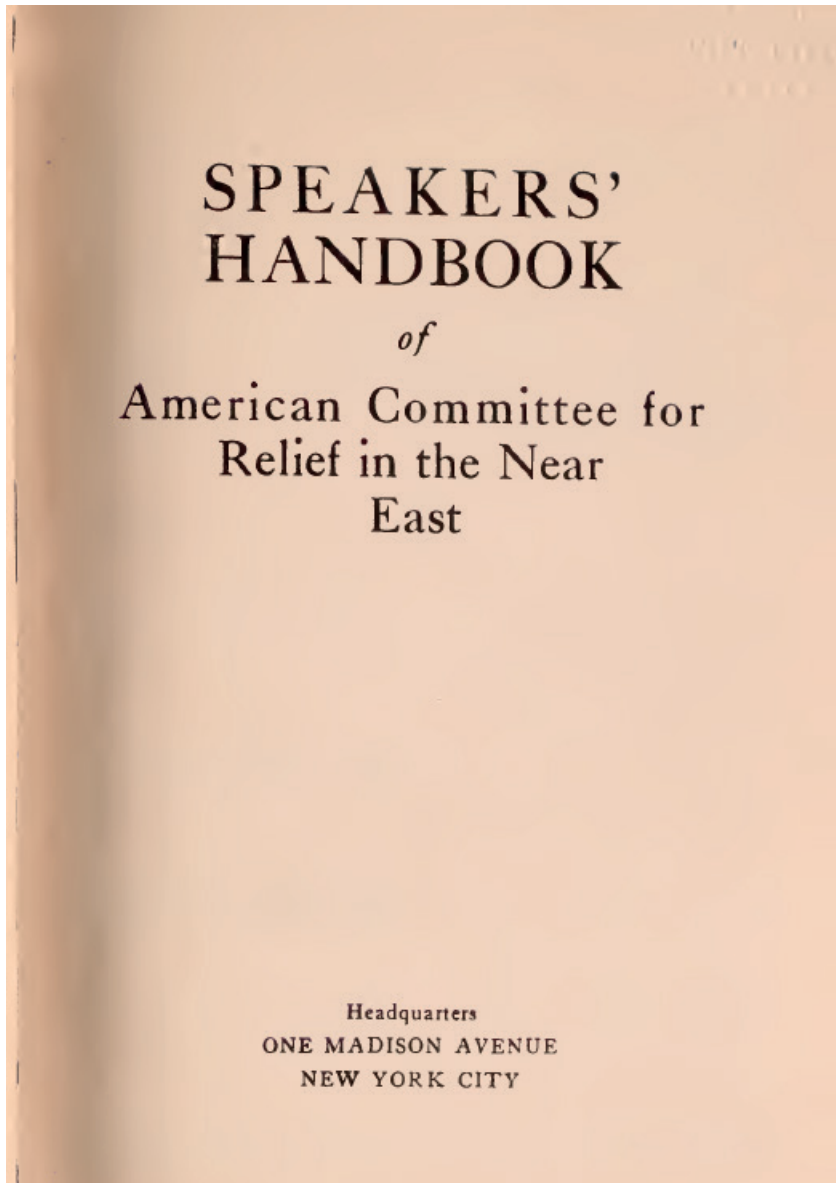
When the crash of war descended on Assyria the little nation numbered about 200,000 souls. Battle, murder and sudden death have reduced those numbers more than one-half. After defeating the Turks in fourteen engagements the Assyrian army was left with almost no resources, and the people were left with no means of resort was flight. Some of the Assyrians fled to the mountains and hid themselves in the desert from Urumia to Hamadan, suffering from thirst and hunger and cold, and serving as the target of Turkish and Kurdish sharpshooters. Those who stayed behind went through terrible massacres in Urumia. Exposure and privation killed thousands of the Assyrians. Of those who were scattered now through Mesopotamia, Persia, and Russia, but many are returning. The repatriation is through the agency of Near East Relief, for the British assistance in Mesopotamia has ceased.

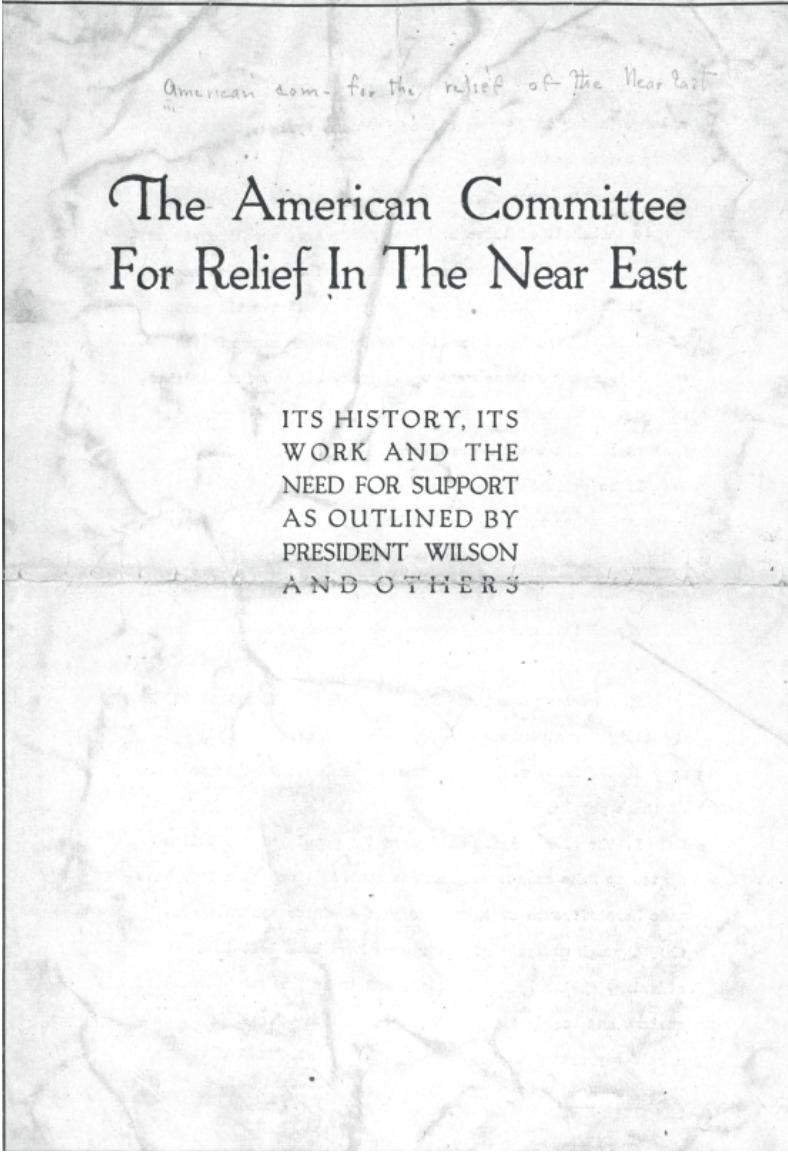
Near East Relief. (1922). Report of the Near East Relief for the year ending December 31, 1921 (U.S. Senate, 67th Congress, 2nd Session, Senate Document No. 192). Washington, DC: Government Printing Office.

Near East Relief. (1922, January 7). Near East Relief (Vol. IV, No. 1). Constantinople & Stamboul: Near East Relief.

American Committee for Relief in the Near East. (t.y.). Speakers' handbook of American Committee for Relief in the Near East. New York, NY: American Committee for Relief in the Near East.

American Committee for Relief in the Near East. (t.y.). The American Committee for Relief in the Near East: Its history, its work and the need for support as outlined by President Wilson and others. New York, NY: American Committee for Relief in the Near East.

THE
MISSIONARY HERALD
CONTAINING
THE PROCEEDINGS OF
AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS
FOR FOREIGN MISSIONS
WITH A VIEW OF
OTHER BENEVOLENT OPERATIONS
FOR THE YEAR 1920

VOL. CXVI

THOMAS TODD COMPANY
PRINTERS
BOSTON, MASS.

American Board of Commissioners for Foreign Missions. (1920). The Missionary Herald: Containing the proceedings of the American Board of Commissioners for Foreign Missions, with a view of other benevolent operations for the year 1920 (Vol. CXVI). Boston, MA: Thomas Todd Company, Printers.

FRANSA CUMHURBAŞKANI DE GAULLE'NİN TÜRKİYE ZİYARETİ (1968)

“ ”

Bahattin Demirtaş¹

¹ Prof. Dr. Bahattin Demirtaş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
PFEF, Tarih Bölümü, Ankara, ORCID: 000-0001-8452-0019

Giriş

1923-1968 yılları arasında Türkiye-Fransa ilişkileri, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinden Soğuk Savaş dönemine uzanan geniş bir çerçevede şekillenmiş ve siyasi, ekonomik, kültürel boyutlarıyla gelişim göstermiştir. Lozan Antlaşması'nın 1923'te imzalanmasıyla Türkiye'nin uluslararası alanda tanınması sağlanmış, Fransa da yeni Türk devletini resmen kabul eden önemli ülkelerden biri olmuştur. Bu dönem, iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir sayfanın açılmasına zemin hazırlamıştır.

1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye-Fransa ilişkilerinin temel gündem maddelerinden biri, Osmanlı Devleti'nden kalan sorunların çözümü olmuştur. Özellikle Suriye sınırı ve Hatay meselesi ilişkilerde belirleyici bir rol oynamıştır. Hatay'ın 1939 yılında Türkiye'ye katılması, Fransa'nın bölgedeki manda yönetimiyle doğrudan bağlantılı olduğu için iki ülke arasında yoğun diplomatik temaslara neden olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin diplomasi yoluyla elde ettiği önemli bir başarı olarak değerlendirilirken, Fransa ile ilişkilerde zaman zaman gerginlikler yaşanmasına da yol açmıştır.

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'nin izlediği tarafsızlık politikası, Fransa ile ilişkileri dolaylı olarak etkilemiştir. Savaş sonrasında ise Fransa'nın Batı Bloku içinde yer alması ve Türkiye'nin de aynı doğrultuda hareket etmesi, iki ülkeyi ortak güvenlik anlayışı etrafında yakınlaştırmıştır. Türkiye'nin 1952'de NATO'ya üye olması, Fransa ile askerî ve stratejik iş birliğini artırmıştır.

1950'li ve 1960'lı yıllarda Türkiye-Fransa ilişkileri daha çok ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarında gelişmiştir. Fransa, Türkiye için önemli bir ticaret ortağı olmuş; aynı zamanda Fransız kültürü, dili ve eğitimi Türkiye'de etkisini sürdürmüştür. Üniversiteler arası iş birlikleri ve kültürel anlaşmalar, iki ülke arasındaki ilişkilerin yumuşak güç boyutunu güçlendirmiştir.

1968'e gelindiğinde Türkiye-Fransa ilişkileri, zaman zaman farklı siyasi yaklaşımlar bulunsa da genel olarak karşılıklı saygı ve iş birliği temelinde ilerlemiş, bu dönem iki ülke arasındaki modern ilişkilerin kurumsallaştığı bir süreç olmuştur.

1. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Fransa Ziyareti

Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Fransa Cumhurbaşkanı'nın davetlisi olarak 27 Haziran 1967'de Fransa gezisine başlamıştır. Sunay, Türk ve Fransız bayraklarıyla donatılan Orly Havaalanında, Cumhurbaşkanı General De Gaulle ve Hükümet erkânı tarafından karşılanmıştır. Saat 18.30 da iki lider, bir toplantı yaparak; özellikle Ortadoğu durumunu görüşmüşlerdir. Serin ve yağışlı bir havada Paris'e varan Sunay'a hitaben bir "Hoş geldiniz" konuşması yapan General De Gaulle, "Fransa'ya çok asil, çok yiğit, çok eski bir milletin Devlet Reisi olarak geliyorsunuz" demiştir. Ananevi Türk-Fransız dostluğunu öven De Gaulle, Fransa'nın Türkiye'nin gelişmesinde faydalı olmak azminde

olduğunu belirttikten sonra, şunları söylemiştir: “Dünya, özellikle Türki ye’nin çok önemli bir yer tuttuğu Ortadoğu, vahim buhranlar içindedir. Bununla, buluşmamız ve görüşmemizin ne derece ehemmiyet kesbedebileceğini ifade etmiş oluyorum.” Sunay da cevabında: Türk. Fransız dostluğunu hararetle övmüş, “Hepimizi ilgilendiren hayati konuların ele alınacağı görüşmelerimizin, Fransa ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluğu takviyeye yarayacağına inanmaktayım. Yaşasın Fransa” demiştir. Konuşmalardan sonra iki Devlet Başkanı, bir şeref kıtasını denetlemiş, Türk ve Fransız millî marşlarını dinlemişlerdir. Hava alanında Sunay’ı karşılayanlar arasında, Paris te oturan Türklerin 200 kadarı da hazır bulunarak, Sunay’a tezahürat yapmıştır. Törenden sonra Sunay ve De Gaulle Orly hava alanından ayrılarak Sunay’ın ziyareti süresince kalacağı Dışişleri Bakanlığı Köşküne gitmişlerdir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1967).

Misafir edildiği Quai d’Orsay’a giden ve kısa bir süre orada kalan Sunay, daha sonra otomobille Elysee Sarayına götürülmüş ve De Gaulle ile özellikle Ortadoğu buhranı konusunda 45 dakika kadar görüşmüştür. De Gaulle, Başkan Sunay’ı; terasta karşılamış ve iki lider, beraberce Fransız Cumhurbaşkanı’nın makamına gitmiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1967).

Türkiye Cumhurbaşkanı Sunay’ın şerefine gece verdiği ziyafette Cumhurbaşkanı De Gaulle, dünya dertlerinden Sovyet-Amerikan rekabetini sorumlu tutmuş, Fransa’nın bu bloklardan hiçbirini ne ait olmadığını söylemiştir. De Gaulle aynı zamanda, Amerika’nın Vietnam’dan çekilmesi için evvelce yaptığı çağırışı tekrarlamış, Güneydoğu Asya’daki faciaya son vermesini ve Her milleti, kendi kendini idare etmesine imkân bırakmasını istemiştir. Fransız lideri, Sovyet ve Amerikan kamplarının kısır muhalefetleri yerine, Türkiye ve Fransa Cumhuriyetlerini, Kıtamızda yaşayan bütün milletler arasında bir anlaşma ve işbirliği sağlamak amacıyla çabalarını birleştirmeğe davet etmiştir. Sözlerine devamla De Gaulle: “Dünyanın bugünkü durumunda iki çok büyük devlet, kendi etraflarında husule getir dikleri iki blok arasında rekabete yol açmışlardır” demiştir (Cumhuriyet, 28 Haziran 1967).

28 Haziran günü Paris Belediye sarayında kendilerine öğle yemeği verilen Sunay ile eşi Atifet Sunay’ı Paris Belediye Sarayında yeni Belediye Başkanı Michel Caldaques bizzat karşılamıştır. Atlı Muhafız Alayı Şeref Kıtamı olarak Türk konukları selamlarken Belediye Sarayının önündeki alanda demir parmaklıkların önünde pek çok insan toplanmıştır. Burada yaptığı konuşmada Belediye Başkanı Michel Caldaques, Türkiye ile Fransa arasındaki geleneksel dostluğa değindikten sonra Paris Belediye Sarayının temelini, bu dostluğun temeliyle ayı yıllarda atıldığını belirtmiş, Fransa Kralı birinci François’nin Kanuni Sultan Süleyman ile dostluk kurduğu yıllarda bu sarayın yapılmasını emrettiğini anlatmıştır.

Cumhurbaşkanı Sunay da, yaptığı cevabi konuşmada, Paris’in büyüleyici güzelliğinden bahsetmiş ve iki ülke arasındaki dostluğun iyi sonuçları üzerinde durmuştur. Kabul töreninden sonra, Cevdet Sunay, başka bir salona geçmiş

ve burada Michel Caldaques, birçok büyükelçinin ve Fransız şahsiyetinin önünde Paris kentinin armağanını Cumhurbaşkanı Sunay'a sunmuştur.

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve eşi şerefine akşam Dışişleri Bakanlığı İkametgâhında, Fransa Dışişleri Bakanı ve eşi tarafından bir yemek verilmiştir (Cumhuriyet, 29 Haziran 1967).

Cumhurbaşkanı Sunay 29 Haziran günü De Gaulle'le ikinci ve son bir resmi görüşme daha yapmıştır. 43 dakika süren bu ikili temasta iktisadi ve kültürel alanlardaki münasebetler üzerinde durulmuştur. Öte yandan Fransa Dışişleri Bakanı Couve de Mureille, Türk gazetecileriyle yaptığı basın toplantısının sonunda varılan bir sonucunda sorulan bir soru üzerine, Fransa Devlet Başkanı General De Gaulle'ün Cumhurbaşkanı Sunay tarafından Türkiye'ye davet edildiğini açıklamıştır. Bakan, "General De Gaulle, bu daveti memnurlukla kabul etti Ancak henüz bir tarih tespit edilmedi" demiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Cumhurbaşkanı Sunay, Fransa içinde 3 Temmuz'a kadar sürecektir geziye çıkmış, Caravelle ile Paris'ten Tours'a gitmiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Ortadoğu buhranının hâlâ birinci planda yer almasına rağmen Paris gazetelerinde Cumhurbaşkanı Sunay'ın ziyareti ile ilgili uzun yazılar çıkmıştır. Hemen hemen bütün gazeteler baş sayfadan ve manşet altlarından itibaren Türkiye ve Sunay'dan bahsetmiştir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Le Monde gazetesi şunları yazmaktadır: Sunay'ın Paris'e gelişinin, Türkiye ile Fransa arasındaki güven dolu işbirliğinin gelişmesinde yeni bir merhale ummak yersiz olmaz olamaz. Gazete, siyasi ve iktisadi alanda mutedil bir tutumu benimsediğini saklamayan Başbakan Demirel'in yönetiminde Türkiye'nin bugün siyasi bir istikrar ve gerek yerli, gerek yabancı yatırımcıların güveninden yararlanan üretim faaliyetine sahne olduğunu ifade ettikten sonra, şöyle devam etmektedir: Bu amaçla kurulmuş olan uluslararası konsorsiyumda Fransa, Amerika'nın tuttuğu önemli yerle rekabete kalkışmayı düşünmeksizin Türk Hükümetine 50 milyon dolarlık mali bir yardımda bulunmuştur. Fransa Türk mühendislerini yetiştirmekte, özellikle bayındırlık işleri için teknik danışmanlar göndermektedir. İki ülke arasındaki ticaret düzenli bir şekilde gelişmektedir. Türkiye'nin Fransa'dan ithalat: 1966 yılında 43.7 milyon dolara varmıştır. Yani bir yıl öncesine göre 100 artış göstermiştir. Fransa'nın Türkiye'den ithalatı da 1965 dekinin 23 fazlasıyla 24.5 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye'nin Ortak Pazar ortaklığı bu ilişkiyi daha da artıracaktır (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Le Figaros gazetesinde Jacques M.-J. Ogliastro imzasını taşıyan yazı şöyle demektedir: 1917 de Türkiye'nin genç subaylara çok ihtiyacı vardı. Ve Sunay İstanbul'da askeri lisede gördüğü çok kısa bir öğretimden sonra, Filistin Cephesine topçu asteğmeni olarak gönderildi. İki defa yeniden devam etmek zorunda kaldığı Kara Akademisini çok parlak bir derece ile bitirdi. 1959 da Ordu

Komutanlığına yükseldi. 1960 Devriminden sonra Kara Kuvvetleri Komutanı, 1961 de de Genel Kurmay Başkanı oldu. 28 Mart 1966 da Devlet Başkanlığına getirildiği zaman, hala Genel Kurmay Başkanlığı görevini muhafaza ediyordu. Türk halkı, Orduyu daima politik oyunlar dışında tutmaya çalışmış, derece derece ve barış içinde yönetimi sivillere devretmiş olan General Sunay: en ulvi görevi yüklenmeye layık bulunmuştur. General Sunay evlidir ve 5 çocuk sahibidir. Kendisi taktik meselelerinin uzmanı olup, bu konuda iki de eser vermiştir. Fransızca'yı rahat konuşur. De Gaulle'ün çağrısını kabul eden Sunay aynı zamanda bir dostluk ziyaretini yerine getirmektedir. Fransa'yla Türkiye arasındaki ilişkiler bundan 880 yıl öncesi yapılan Birinci Haçlı Seferine kadar ulaşır. O zaman birbirleriyle kıyasıya dövüşmüşlerdi. Fakat (Gestae Francorum) tarihçilerinin belirttiklerine göre, Türkler kendilerinden ve Franklardan başka kimseyi (Şövalye) olarak kabul etmiyorlardı. Aynı tarihçiler, (Dünyanın en asil iki milleti Türkler ve Fransızlardır) diye yazmışlardı. Daha sonra François I ve Muhteşem Süleyman zamanında başlayan dostluk bağları uzun zaman devam etti. Ancak Birinci Dünya Savaşı bu dostluk bağlarını fazlasıyla zedeledi. Halen Türkiye ile Fransa arasında ihtilaflı bir durum yoktur. Bununla beraber iki Devlet Başkanı, dostluklarını geliştirecek konuşmalardan da geri kalmayacaklardır (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Aurore gazetesinde Henri Benazet iki devlet başkanının temasının iki memleket iktisadi ve kültürel münasebetlerini artırmaya yarayacağını söyledikten sonra, Kıbrıs bir yana dış politikası takdire değer bir açıklıkla ve olgunluk gösteren Türkiye'nin hür dünyaca desteklenmesi gerekir. Yunanistan'la anlaşmazlık giderildiği takdirde birçok ihtirasların kaynaştığı Ortadoğu'da en tesirli muvazene unsurlarından biri olacaktır demektedir (Cumhuriyet, 30 Haziran 1967).

Resmi ziyareti sona eren Cumhurbaşkanı Sunay, 30 Haziran günü Devlet Başkanı De Gaulle'e veda ettiği saatte, Ankara ve Paris'te aynı zamanda Türk Fransız ortak bildirisi yayınlanmıştır. Çeşitli konulara yer verilen bildiride, Türkiye ve Fransa'nın dış politikaları birbirine benzetilmekte, Avrupa meseleleri konusunda ise, su hususlar yer almaktadır. Türkiye ve Fransa'nın toprak işgaline karşı oldukları belirtilen bildiride. Ortadoğu konusuna değinilerek şöyle denilmektedir: Ortadoğu'daki durum ile ilgili olarak iki hükümet aynı endişeleri duymaktadırlar. İsrail' le Arap memleketleri arasında mevent meselelerin harp neticesinde daha vahim hale gelmesini üzüntüyle karşılamaktadırlar. İki hükümet askeri hareketin neticesinde vuku bulan toprak işgallerinin, kabul edilemeyecek olupbittiler teşkil ettiği kanaatindedir. Ancak serbestçe kabul edilecek bir çözüm şekliyledir ki, mevcut meselelerin bütünü halletmek mümkün olur (Cumhuriyet, 1 Temmuz 1967).

Bildirinin Kıbrıs ile ilgili bölümü de, Fransa ilk defa Adada iki cemaatin varlığından söz etmektedir. Kıbrıs paragrafı şöyledir: Cumhurbaşkanı Sunay, Kıbrıs'taki duruma temas etmiş ve Türkiye'nin bu mesele karşısındaki tutumu-

nu izah etmiştir. General De Gaulle bu izahatı ilgi ile karşılamış ve Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili görüşmelerin, hakkaniyete ve Ada'daki iki cemaatin haklarına saygı dairesinde bir çözüm şekli ile sonuçlanması ümidini izhar etmiştir (Cumhuriyet 1 Temmuz 1967).

2. De Gaulle'ün Ankara'ya Gelişi

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1967'de gerçekleştirdiği Fransa gezisinde Türkiye'ye davet edilen Fransa Cumhurbaşkanı General De Gaulle ve eşi 25 Ekim 1968'te Türkiye'ye gelmiştir. De Gaulle, Türk ve Fransız bayrakları asılmış olan özel uçağıyla, Esenboğa Havaalanına inmiş, alanda Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Senato Başkanı Atasagun, Meclis Başkanı Bozbeyli, Başbakan Süleyman Demirel, Bakanlar, protokole dahil zevat ile çok kalabalık bir yabancı misyon şefleri tarafından askeri törenle karşılanmıştır. Havaalanında Türk ve Fransız bayrakları dalgalanırken, General De Gaulle uçaktan asker üniforması ile inmiş, Cumhurbaşkanı Sunay'ın ve eşinin ellerini sıkmıştır. Protokol şefi daha sonra De Gaulle'e Başbakanı, Meclis ve Senato Başkanını takdim etmiştir. General De Gaulle büyük bir sükûnetle Cumhurbaşkanı Sunay'ı ve heyeti yanına almış, iki üç dakika kadar foto muhabirlerine poz vermiştir. Takdim töreninden sonra iki devlet başkanı alanın ortasındaki platformda yerlerini almış Fransız ve Türk milli marşları çalmıştır. General De Gaulle askeri kıtayı teftiş ederken gür bir sesle ve Türkçe olarak 'Merhaba Asker' demiş, kıt'a, 'sağ ol' mukabelesinde bulunmuştur. Bundan sonra Şeref Salonunun önüne konmuş olan kürsüye önce Cumhurbaşkanı Sunay, sonra General De Gaulle çıkarak kısa birer konuşma yapmışlardır. Cumhurbaşkanı Sunay konuk devlet başkanına 'hoş geldiniz' dedikten sonra bu ziyaretten duyduğu memnurluğu dile getirmiştir. Daha sonra General De Gaulle de yaptığı konuşmanın sonunda Türkçe olarak şunları söylemiştir: "Ulu ve yiğit Türk halkına bütün kalbimle Fransa'nın selamlarını sunarım. Yaşasın Türkiye." De Gaulle'ün bu sözleri Türkçe olarak söylemesi alkışlarla karşılanmıştır. De Gaulle konuşmasında özetle şöyle demiştir: "...Fransız-Türk işbirliğini daha fazla sıklaştırmayı arzu ediyoruz. Ayrıca bugünkü zor ve tehlikeli dünyada kuvvetli bir halk, sağlam bir kudret, teşkilatlı bir devlet olan Türkiye'nin bağımsızlık arzusunun ve içinde bulunduğu dünyanın önemli bölgesinde ehemmiyetini bilerek kendi politikasının onun politikasına yaklaştırmaya mütemayil olmaktayız. Demek oluyor ki Sayın Cumhurbaşkanı, sizinle, Başbakan ve Hükümetinizle görüşmelerimiz en önemli sonuçlara erişebilir." (Milliyet, 26 Ekim 1968).

Havaalanındaki törenden sonra misafirler ve karşılayıcıları bir arada korteji ile Ankara'ya doğru yol almaya başlamıştır. Yol boyunca toplanan on binler Fransa Cumhurbaşkanına büyük sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Ulus meydanında bindiği arabanın durakları arasında De Gaulle yere inmiş ve halkın arasına karışarak birçok kimsenin elini sıkmıştır. Bu arada 35 yaşlarında olduğu tahmin edilen bir şahın De Gaulle'ü kucaklayıp yanağından öpmüştür. Kortej Kızılay'a geldiği zaman tezahürat son haddini bulmuştur. Yolun iki yanı

insan selleri ile binaların balkonları, pencereleri ve damları ile şimdiye kadar görülmemiş bir kalabalıkla dolmuştur. Kortejin ikinci arabasında Bayan Sunay ile beraber bulunan Bayan De Gaulle de sade giyinişi ve sevimli hali ile halkın alkışlarına muhatap olmuştur. De Gaulle açık otomobilden her iki tarafa selam vererek Çankaya'ya ulaşmıştır. Başkan De Gaulle, resmi programa göre yarım saat gecikerek Anıtkabir'i ziyaret etmiş ve Ata'nın kabrine çelenk koymuştur. Başkan, daha sonra 'Altın Kitap'a şunları yazmıştır: "Atatürk zaferlerin en büyüğüne, milletini yeniden yaratma zaferine ulaşmıştır." Başkan, Anıtkabir'e Savunma Bakanı Taşçıoğlu ile gelmiş ve buradan doğrudan Cumhurbaşkanlığı Sunay ile Bayan Sunay'a 35 dakikalık bir ziyarette bulunmak üzere Çankaya Köşküne gitmiştir (Milliyet, 26 Ekim 1968).

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay aynı gün akşam Çankaya köşkünde konuk Cumhurbaşkanlığına bir yemek vermiş ve bunun bir kabul resmi takip etmiştir. İki lider yemekte birer konuşma yapmışlardır. General De Gaulle, "Türkiye ve Fransa mesuliyetlerini bizzat yüklemeye kararlı ve bağımsızlıklarını idame ettirmeye, bayraklarını, semalarını, sahillerini, kuvvetlerini kimsenin kullanmamasına meydan vermemeye, kendi rollerini oynamaya ve kendilerini ilgilendiren olayları ve çözümleri bizzat kendi ölçülerıyla tartmaya kararlıdır" demiştir (Milliyet, 26 Ekim 1968).

General De Gaulle'ün Türkiye'yi ziyareti Fransız basınında büyük yankılar uyandırmıştır. Radyolar, ziyaretten bahseder, televizyonlar Ankara'daki ilk anları gösterirken gazeteler akşam özel baskılar yapmışlar ve haberi büyük bir şekilde vermişlerdir (Milliyet, 26 Ekim 1968).

'Le Monde' gazetesi birinci sayfasında Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in gazetenin Ankara muhabirine verdiği bir demecini yayınlamıştır. Türkiye'nin dış siyasetine temas eden Demirel, demecinde şöyle demektedir: "Türkiye sosyalist blokta ilişkilerini geliştirmeye teşebbüs eden son devletlerden biri olmuştur. Bu ilişkiler, daha önceki taahhütlerimizi hiçbir şekilde etkilememektedir." Türk-Amerikan ilişkileri ve özellikle iki ülke arasında mevcut ikili anlaşmalar hakkındaki görüşü sorulan Başbakan şu cevabı vermiştir: "Türkiye Atlantik Paketi'nin bir maddesine dayanarak Amerika ile ikili anlaşmalar imzalamış olan tek ülke değildir. Biz kendi hesabımızı bu anlaşmaların Türkiye'nin hükümrancılığına halel hetirmekte olduğu yolundaki görüşü hiçbir zaman paylaşmadık. Hükümetimin hiçbir zaman Türkiye'nin hükümrancılığına zarar getirici nitelikte bir anlaşma imzalamadığını da belirtmek isterim. Halen Amerika ile bu anlaşmaları günün şartlarına uygun şekle getirme konusunu görüşmekteyiz." (Milliyet, 26 Ekim 1968).

Başbakan, Türkiye'nin Fransa ile olan ilişkilerini Fransızlara şöyle anlatmıştır: "Fransa ile münasebetlerimiz çok dostanedir, köklüdür, samimidir, sıcaktır. Memleketlerimiz arasında dostluktan başka bir şey mevcut değildir." Demirel, Fransa halkına Türkiye'nin Kıbrıs politikasını da şöyle anlatmıştır:

“Türkler ve Rumlar daima ayrı cemaat olarak yaşamışlardır. Biz Türklerin Rumlar tarafından idare edilmesine taraftar değiliz. Bundan vazgeçemeyiz Adanın Türkiye’nin emniyetine bir tehlike teşkil etmesine de göz yummamıza imkan yoktur.” Başbakan adada olayları çıkaran Rum çoğunluğu iyi niyet gösterdiği takdirde anlaşmazlıkların barış yolu ile halledilebileceğini, bu yolda ikili görüşmeler yapıldığını belirtmiştir (Milliyet, 26 Ekim 1968).

Eski Dışişleri Bakanı Dr. Tefik Rüştü Aras tarafından kaleme alınan “*Türk-Fransız İlişkileri ve General De Gaulle*” başlıklı makale de şu bilgiler yer almıştır: “İkinci Dünya Savaşı başlamış ve devam ederken 1940 yılında Paris Hükümeti kötü bir mütarekeyi imza etmek zorunda kalmıştı. Fransa’nın şan ve şerefini koruma ve savunma davasını üstüne alan Sayın General De Gaulle savaşa devam eden Fransa’yı kurmak üzere Londra’ya gelmişti. Bizim milli hareketimizi andıran ve hatırlatan bu yurtsever ve cesur teşebbüsün sahibini görmeyi ve tanımayı pek arzu ettim. Sayın General’in şerefine tertip edilen kabul resmine hemen koştum. Tanıştım. Kendisini müşterek dostumuz İngiliz nazırlarından Loy Core’un ögle yemeğindeki konuşmamızda hakkıyla anlamak fırsatını buldum. Faaliyetini daima takip ettim. Devlet Başkanlığı’ndan çekildikten sonra Paris’te ziyaretine gittim. Takip ettiğimi söylediğim faaliyetinden ve konuşmalarından edindiğim, Batı’da yirminci yüzyılda memleketine en yararlı işler görmüş olan büyük devlet adamı General De Gaulle’dür. Bu sayede şimdi Fransa sadece zengin, dengeli ve ahenkli bir devlet değil, yeryüzü sakinlerinin hasretini çektiği daha iyi bir dünya için yer yer yapılmakta olan çalışmalara bilgisi ile reformlarıyla ışık tutan bir memleketidir de. İşte bu büyük memleketin büyük başkanının memleketimizi dünyanın pek nazik bir devrinde ziyaret etmesi de ayrıca sevindiricidir. Bu suretle bu ziyaret yalnız iki memleketin dostluğunu, alış-verişini, yardımlaşmasını arttırmakla kalmayacak, günün önemli problemlerini salâhiyetli bir devlet adamı ile genişçe konuşmak fırsatını da bize verecektir. Durum işaret ettiğim gibi gerçekte o derece naziktir ki, ufukta beliren tehlike emareleri üzerine Birleşmiş Milletlerin Genel Sekreteri bu büyük müessesenin imtiyazlı kurucularını müessesenin varlığının hikmet ve hedefini korumak için toplanmaya davet etmiştir. Birkaç ay önceki yazılarımda belirtmeye çalıştığım gibi, artık eski coğrafi Avrupâda değil, NATO ve Varşova Paktı devletlerini sinesinde toplayan Kuzey Atlantik bölgesinde emniyeti sağlayan bir bölge nizamı ile Üçüncü Dünya Savaşı belâsının uzaklaştırılabileceği hatta giderilebileceği kanaatını muhafaza etmekteyiz. Bunun için Doğu-Batı arasında yumuşama gayretlerini yeniden ele almak gerekmektedir. Atatürk Türkiye’sinin temelleri atılırken Fransa ile iki ülke tarihi için de özel, önemli olan ‘Franklen Buyon Anlaşması’ yapıldı. Böylece Adana cephesinde kan dökülmesine son verildi. Bunu, Fransa’nın bize ucuz silah vermesi izledi. İlişkiler dostça gelişti... Bugün de Türkiye-Fransa ilişkilerinin en dikkate değer özelliği münasebetlerin dostça olması ve iki ülke arasında hiçbir ihtilafın bulunmamasıdır. Doğu, Batı arasında yumuşama gayretlerini yeniden

ele almanın gerektiği bu nazik devirde, Sayın General De Gaulle'ün memleketimizi ziyaret etmesi çok sevindiricidir." (Milliyet, 26 Ekim 1968).

3. De Gaulle İstanbul'da

Başbakan Demirel ve eşi Bayan Demirel, Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle ve Bayan De Gaulle şerefine, 26 Ekim günü saat 13'de TBMM tören salonunda bir öğle yemeği vermiştir. Yemekte bir konuşma yapan De Gaulle, çeşitli konulara değinmiş ve bu arada Kıbrıs meselesi hakkında görüşünü açıklayarak 'Fransanın Kıbrıs Harekatinin Rum, Türklerin'de Türk kalmasını istediğini söylemiştir (Milliyet, 27 Ekim 1968).

Başkan De Gaulle 26 Ekim akşamı saat 18:45'te İstanbul'a gelmiş ve Yeşilköy Havaalanında askeri merasimle karşılanmıştır. Beraberinde İstanbul'a gelen Dışişleri Bakanı Çağlayan ile açık bir arabaya binen Başkan De Gaulle'ü karşılamasına dolan meraklılar ve şehirdeki Fransızlar alkışlamıştır. Başkan sivil bir elbiseyle bindiği açık arabada, yolları dolduran halk tarafından alkışlanmıştır. Son derece yavaş ilerleyebilen kortej ancak bir buçuk saatte Şile'ye gelebilmiştir. Başkan De Gaulle şerefine akşam şehirde Dışişleri Bakanı Çağlayan ile bir yemek vermiştir (Milliyet, 27 Ekim 1968).

Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle'ün Türkiye ziyareti Kıbrıs Rum basınında da çeşitli yorumlara yol açmıştır. Bu konuda 'MAHİ' gazetesi özetle şöyle demektedir: "Türk hükümetinin tutumu sertleşmiş olup, bu sertleşme, nazik bir safhaya girmiş bulunan cemaatlerinin müzakerelere de tesir etmiştir. Türk tutumundaki sertleşmenin sebebi, General De Gaulle'ün ziyareti ile ilişkilidir. Ankara, Kıbrıs meselesinde De Gaulle'ün geçenlerde Kıbrıs için federasyon fikrini destekleyen demeci bunu göstermektedir. Kıbrıs hükümeti, Kıbrıs meselesindeki Fransız tutumundan ve özellikle, Başkan De Gaulle'ün Türkiye ziyareti sırasında federasyon lehindeki malum demecini tekrarlamasından korkmaktadır." (Milliyet, 27 Ekim 1968).

Başkan De Gaulle İstanbul'u ziyaretinin ikinci gününde sabah 09:26'da De Gaulle ve Bayan De Gaulle beraberlerinde Fransız Dışişleri Bakanı Michel Debre ve Fransanın Ankara Büyükelçisi Baron de Juniac olduğu halde kiliseye gelmiştir. Başkan De Gaulle ve Bayan De Gaulle'ün St.Louis kilisesinde katıldıkları dini ayini Galatasaray Lisesi'nin 36 yıllık felsefe öğretmeni 'Peder Gautier' idare etmiştir. Yıllardan beri hem kilisede, hem de Galatasaray Lisesi'nde çalışan Gautier, De Gaulle'leri takdis ettikten sonra, günlük öğretmen kıyafetini giymiş ve General'in Galatasaray Lisesi'nde yaptığı konuşmayı izlemiştir. Koyu füme kruvaze bir elbiseyle kiliseye giren Başkan, 40 dakika süreyle Ayine katılmış ve sonra eski Fransız kolonisini kabul etmiştir. Başkan tanışma sonunda, "Fransa ve Türkiye ilerleyen iki ülkedir. Türkiye büyük gelecek vaat-etmektedir. Türkiye'deki siz Fransızların görevi, Türklerle iyi geçinmek, Fransız kültürünü tanıtmak ve bu yolda Fransaya hizmet etmektir. Yaşasın Fransa" demiştir (Milliyet, 28 Ekim 1968).

Başkan De Gaulle daha sonra 100. yıldönümünü kutlayan Galatasaray Lisesini ziyaret etmiş ve yaptığı konuşmada, “Fransa’nın Türkiye’ye teknik yardıma hazır olduğunu” söylemiştir. Yarında Vali Vefa Poyraz olduğu halde açık bir otomobil ile liseye gelen General De Gaulle, bahçeyi özel devletiyelerle dolduran eski Galatasaray memurları ve öğrencileri tarafından büyük tezahüratlarla karşılanmıştır. Her adım başına yerleştirilen polis ve Milli Emniyet görevlisine rağmen, “Vive De Gaulle” diye bağırarak Galatasaray’lılar, Generalin etrafını sarmışlardır. De Gaulle kürsüye gelmiştir. Fransız ve Türk televizyoncuları tarafından filme alınan konuşmasında De Gaulle şunları söylemiştir: “Galatasaray’ın 100. yıldönümünün, benim Türkiye’ye yaptığım ziyarete rastlaması, olayların ne garip bir karşılaşmasıdır! Bu okul ki, kurulduğu tarihten itibaren, Türkiye’de kendini modern hayata hazırlamak için harekete geçmişti.” Ayakta ve önündeki kağıtta yazılı metne hiç bakmadan, ezbere okuyan General, konuşmasını son derece yavaş yapmıştır. Aynı anda Fransızca radyo aracılığı ile yayınlanan konuşmaya Başkan özetle şöyle devam etmiştir: “Üniversitelerinizden birinin üzerinde Atatürk’ün şu sözü gözüme ilişti ‘Hayatta en hakşık müşid ilimdir’ işte Türkiye’nin geleceğini neye bağladığını gösteren işaret budur. Fransa bilim dalında ve bunun tatbikatında sizlere çok şey verebilir.” Osmanlı İmparatorluğu’nun zamanındaki ilerleyişlerini, fakat 19. yüzyıldan sonra sanayi dalının önem kazanmasının Batı’da iyi takip edildiğini belirten General, varılacak bir teknik anlaşmasının Fransızca öğrenimle beraber yürütüldüğü takdirde, iki ülke arasındaki ilişkilerin duruma gelebileceğini söylemiş ve televizyonun, tarım, araştırma, tıp ve nükleer fizik dallarını saymıştır. Başkan sözlerini şöyle tamamlamıştır: “İki ülke arasındaki dostluk, şu anda politikalarının da yakınlaşmasını kolaylaştırmaktadır. Bu dostluk bizlere ilerleme yolunda da yardımcı olmalıdır. Benim ziyaretimin ana gayesi işte budur. Galatasaray’a İkinci yüzyıla girdiği bu sıralarda başarılar temenni ederim.” (Milliyet, 28 Ekim 1968).

Başkanlardan Suat Hayri Ürgüplü, hatıra olarak Generale, kırmızı kediye bir kutu içinde Türk motifleri işlenmiş ve ‘G.S’ arması bulunan bir tabak hediye etmiştir. Başkan Liseden çıkarken, yine açık arabada Dışişleri Bakanı Çağlayangil ile büyük güçlük çekmiştir. Yaklaşanların ellerini sıkarak, küçük öğrencilere selam veren De Gaulle, Beyoğlu’nda da büyük tezahüratla karşılanmıştır. Dolmabahçe’ye inen De Gaulle burada Atatürk’ün hatırası Savarona yatına bindirilmiş ve Marmara’da dolaştırılmıştır. Akşam De Gaulle şerefine Demirel tarafından Dolmabahçe Sarayı’nda bir kabul resmi düzenlenmiştir (Milliyet, 28 Ekim 1968).

Başbakan Süleyman Demirel aynı gece Dolmabahçe Sarayı’nda De Gaulle şerefine bir resepsiyon vermiştir. Bini aşkın seçkin davetlinin katıldığı kabul resminde İstanbul Senfoni Orkestrası çeşitli parçalar çalmış ve bu arada Türk folkloründen kısımlar sunulmuştur. De Gaulle tercüman aracılığı ile Süleyman Demirel’le bir saat başbaşa konuşmuştur. Daha sonra Protokol Müdürü,

müzisyen İlham Gencer'i de De Gaulle'e takdim etmiştir. Gencer, Başkan için bestelediği parçadan bir iki mısrayı okumuş ve De Gaulle tarafından tebrik edilmiştir. Başkan saat 22:15 sıralarında Dolmabahçe'den ayrılmış ve Şale Köşkü'ne gitmiştir (Milliyet, 28 Ekim 1968).

De Gaulle, yaptığı temas ve konuşmalarda, Türkiye'ye iki ülke arasındaki günlük sorunlar üzerinde durmaktan çok, dünya politikası ile ilgili önemli teklif ve telkinlerde bulunmuştur. Konuşmalarında Fransa'ya gidecek Türk işçilerinden hemen hemen hiç söz etmemiş, buna karşılık dünya gelişmeleri karşısında izlenmesi gereken dış politika konusunda ısrarla durmuştur (Milliyet, 28 Ekim 1968).

28 Ekim günü Ankara'ya hareketinden önce müzeleri ve Sultanahmet Camiisini gezen General De Gaulle'ü halk sevgi gösterilerinde bulunmuştur. Binlerce kişi konuk Başkanı 'Vive De Gaulle', 'Vive la France' diye alkışlamışlardır. İstanbul Erkek Lisesi izcilerinden bir grupta Samatya civarında bayrak ve trampetleriyle De Gaulle'ü selamlamıştır. Koyu filme sivil elbise giymiş bulunan Fransa Devlet Başkanı Topkapı Sarayı müzesini ziyareti sırasında özellikle padişah elbiseleri seksiyonunu ve hazine dafnesini sezmiş, Müze Müdürü Hayrullah Örs'ten bilgi almıştır (Milliyet, 29 Ekim 1968). De Gaulle, Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılırken Demirel konuk Başkanı uğurluyordu. Bu arada iş adamları da kendisine tanıştırlıyordu. Başbakan, Selahattin Beyazıt'ın tanıştırılmasını istedi. Beyazıt'tan sonra, Şefik Fenmen, Galatasaray Lisesi Müdürü Muhittin Sandıkçıoğlu'nu General'e takdim etti. De Gaulle, Sandıkçıoğlu'nun elini sıktıktan sonra Demirel'e döndü. Sabah Galatasaray Lisesi'ndeki töreni hatırlatarak 'Müdürünüz çok güzel konuştu' dedi. 'Milli Eğitim Bakanınız da öyle! Ben de az kötü konuşmaya çalıştım!' (Milliyet, 29 Ekim 1968). Saat 11:15'te Yeşilköy Havaalanından THY'nin 'Boğaziçi' jet uçağı ile Ankara'ya hareket eden misafir Cumhurbaşkanı ile Cumhurbaşkanı Sunay arasındaki resmi görüşmeler aynı gün sona ermiş, iki memleket arasında teknik ve kültürel işbirliği anlaşması imzalanması kararlaştırılmıştır. Öte yandan, kültürel işbirliği konusunda da münasebetlerin sıklaştırılması taraflarca ele alınmış ve evvelce imzalanmış bulunan kültür anlaşmasının daha geniş bir şekilde işler hale getirilmesi için mutabakata vermiştir (Milliyet, 29 Ekim 1968).

4. De Gaulle İkinci Defa Ankara'da

Cumhuriyet'in 45.yıldönümünü bütün yurttta, Kıbrıs'ta ve yabancı ülkelerdeki temsilciliklerimizde törenlerle kutlanmıştır. Ankara'daki tören sabah saat 09:00'da yağmur altında Anıt-Kabir'de başlamış bunu Meclis salonlarında yapılan kabul resmi ile öğleden sonra Hipodrom'da yapılan geçit resmi izlemiştir. Cumhurbaşkanı Sunay'ın konuğu olarak yurdumuzda bulunan Fransız Devlet Başkanı General De Gaulle sabah TBMM'ne giderek Sunay'ı tebrik etmiş, öğleden sonra da Hipodrom'da yapılan töreni izlemiştir. Saat tam 14:10'da Fransa Devlet Başkanı askeri elbisesi ile Sunay'la birlikte şerek locasına gelmiştir. Daha

önce Başbakan ve ana muhalefet partisi lideri İnönü, şeref locasına girmiştir. İnönü, Hipodroma girişinde ve locaya oturduğu sırada halk tarafından alkışlanmıştır. Fransız gazetecileri, alkışlananın İnönü olduğunu öğrenince fotoğraf çekmeye başlamıştır. Geçit töreni başladığı sırada her iki Devlet Başkanı ayakta birlikleri selamlamıştır. Ancak Sunay, Fransa Devlet Başkanı'nın irtibat etmesini istemiş ve De Gaulle'ü oturtmuştur. Kara Harp Okulu geçerken şeref locasındakiler hep birlikte ayağa kalkmıştır. Bunu gören De Gaulle tercüman vasıtasıyla Sunay'dan geçen birliğin adını sormuş. Sunay 'Harp Okulu geçiyor' karşılığını vermiştir. De Gaulle bundan sonra tekrar selama otururken kendi kendine iki üç kere 'Harp Okulu' kelimesini tekrarlamıştır (Milliyet, 30 Ekim 1968).

General De Gaulle ve eşi, akşam Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cemal Tural ve eşinin Cumhuriyet'in 45 inci kuruluş yıldönümü dolayısıyla Orduvinde verdikleri bir yemeğe katılmıştır. Yemekte Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'da bulunmuştur (Milliyet, 30 Ekim 1968).

Fransız Cumhurbaşkanı General De Gaulle 30 Ekim günü sabah saat 11:30'da beş günlük resmi ziyaretini bitirmiş ve Türkiye'den ayrılmıştır. Sabah Ankara Belediye Başkanı Ekrem Barlas, Generalin kaldığı Hariciye Köşkü'nde, Başkan'a Ankara'nın altın anahtarını vermiştir. Başkan anahtarı aldıktan sonra, 'Ankara halkının bana gösterdiği sevgi tezahüratını hiç unutmayacağım. Türkiye'de bulunduğum beş gün içinde beni hislendiren çok olaylar geçti. Bu anahtarı onların bir hatırası olarak saklayacağım. Ve sayın Belediye Başkanı hiç korkmayın Ankara'nın anahtarını kötüye kullanmayacağım, kimseye vermeyeceğim ve devamlı yanımda taşıyacağım...' demiştir (Milliyet, 31 Ekim 1968).

General bundan sonra yola çıkmış ve bu defa üstü kapalı bir araba ile Esenboğa Havaalanına gelmiştir. Milli marşlar dinlendikten sonra şeref Kitasını denetlemiş ve ilk defa 'Allahaismarladık Asker' demiştir. Şimdiye kadar yabancı devlet büyüklerinden hiç biri bu kelimeyi kullanmamıştır. General yabancı misyon şeflerine de veda ettikten sonra uğurlamaya gelen İsmet İnönü'ye "Sayın Başkan sizinle ikinci defa karşılaşmak beni çok memnun etti" demiş ve İnönü'de Fransızca 'Başarılarınızın devamını diliyorum ve bekliyorum General' diye cevap vermiştir. Başkanın uçağı havalanırken Türk Hava Kuvvetlerine mensup bir jet filosu yakından uçarak General'e veda etmiştir. General De Gaulle basına her hangi bir demeç vermemiş, Dışişleri Bakanı Michel Debre işe Fransız radyosuna verdiği kısa bir demeçte, "Müzakereler gayet açık cereyan etti, hemen her konuda bir görüş birliği ve anlayış hasıl oldu" demiştir (Milliyet, 31 Ekim 1968).

Mehmet Ali Birand General De Gaulle 'ün Türkiye gezisinin önemi ve sonuçlarına dair şu değerlendirmeyi yapmıştır: "... Ve De Gaulle gitti. Tam beş gün bin bir yanda, protokol yetkilileri, polisler, devlet adamları, dolmuşçular,

askerler öte yandan tam bir koşuşma maratonu geçirdik. Size, haber sütunlarına geçmeyen olaylardan bahsedeceğim. Tam beş gün süreyle De Gaulle'ün ardından koşup polislerle itişenler arasında bende vardım. Biz beş gün içinde bir kere ev yemeği yiyebildim. Verilen ziyafetlerde bile, davetlilerden bize pek sıra gelmedi...Ankara'daki taklar, bayraklar, hediyeler, yemekler: İstanbul'daki resepsiyonlar, davetler ve özel dolaşmalar acaba kaç mâl oldu? Dışişleri yetkilileri 'Bunu tam tahmin etmek kolay değildir. Zaten bazı dedikodulara sebep olacağı için kimse de söyleyemez' dediler. Daha önceki ziyaretlerin sonuçlarına bakarak bu ziyaretin en aşağı iki milyona çıktığını hesapladık. Bu rakamın çok iyimser olduğunu da söylememiz gerekir. En fazla acıdığımız, yemeklere harcanan paralara rağmen, General'in bu yemeklerden çok azını yemesiydi. Resepsiyonlarda 'portakal suyu' ve beraberinde getirdiği maden suyunu içmekle yetindi.. Yetkililer, 'Ne olursa olsun yine de bu kadar parayla beş gün durmadan Fransada ve dünyada reklamının yaptırtamayacağını' söylüyorlar.. Doğru.. Gaulle en fazla Çağlayangil'in elini sıkı.. Bu beş gün içinde hesap ettim, Sunay'ın 20 defa, Demirel'in 35 defa, çağlayangil'in ise 30 defa elini sıkı. Zira bütün gezisi sırasında Dışişleri Bakanı, Başkanın yanındayız ve her karşılaştıklarında el sıkışıyorlardı..Protokol icabı tabii. Başkan, Türkiye'de bulunduğu süre içinde eşi ile iki defa başbaşa yemek yiyebildi, beş defa resepsiyon ve davete katıldı, 9 yer dolaştı. 15 parça hediye aldı, 2 saatyaptı, 15 dakika karanlıkta kaldı. Ayrıca, sayabildiğim kadarıyla halktan 200 kişinin, karşılama törenlerinde ise 450 kişinin elini sıkı. Beni en çok şaşırtan 78 yaşındaki General'in bu beş günlük el sıkma ve dolaşma maratonunun içinde tam 18 defa kıyafet değiştirmesiydi. Başkan gazetecilerin karşısına üç defa ceket, dokuz defa sivil kıyafetle çıktı; iki defa smokin, dört defa da askeri frak giydi. Hem de madalyonlarını takmış olarak..Bu beş gün içinde en fazla polis ile gazeteciler boğuştu. Fakat bu genellikle sessiz ve birbirinin boşluklarına çaktırmadan vurulan darbelerle konuştuğu bir boğuşmaydı. Galiba (haydi bizimkileri bırakın) yabancı televizyon ve foto muhabirlerine engel olmanın hiçbir rütbe getiremeyeceğini bizim polis anlamayacak. Ankara tam bir köşe kapmaca, İstanbul ise tutuklama komedisi içinde geçti. Bu arada Ankara'da Başkan'ı takip eden foto muhabirlerinin yarısı 'Albümcüler'di. Ellerindeki uydurma kartlarla her yere girdiler, etrafı karıştırdılar ve resim meraklılarına bol resim attılar..Polis ise onları sadece seyretti...Genelkurmay Başkanı Tural'ın gazetecileri sevmediğini artık herkes bilir. Ancak Enformasyon Merkezine yeni tayin edilen Albay Sabri Deliç, yapılan Cumhuriyet Bayramı'nda De Gaulle'e verilen yemeğe gazetecileri davet ettirmeyi başarmıştı. Sunay yine de eski askerlikten jalma sertlikle olacak 'Bu kadar fazla gazeteciye ne lüzum vardı' diye sormaktan kendini alamadı. Tural bu soruyu cevapsız bıraktı. Genelkurmaydaki davete gelenleri, Orduevinin orkestrası karşılıyordu. Bir ara yorulup durunca Tural kaşlarını kaldırdı ve 'Benim bildiğim fon müziği durmak değil mi?' diye ikaz etti. Orkestra, gelenlere 'Samanyolu' ve 'Dünya dönüyordu' yu dinlettirdi! General gelirken de 'Paris'li Bayan' parçasını çaldılar.." (Milliyet, 1 Kasım 1968).

Sonuç

Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün Türkiye ziyareti, Eylül 1968'de gerçekleşmiş ve Türkiye-Fransa ilişkileri açısından önemli bir diplomatik temas olarak değerlendirilmiştir. Soğuk Savaş koşullarının belirleyici olduğu bu dönemde ziyaret, Fransa'nın NATO içinde daha bağımsız bir çizgi izleme arayışı ile Türkiye'nin Batı ittifakı içindeki konumunu güçlendirme hedeflerinin kesiştiği bir bağlamda yapılmıştır. De Gaulle'ün Türkiye'ye gelişi, iki ülke arasında 1920'lerden itibaren süregelen siyasi ve kültürel ilişkilerin üst düzeyde teyit edilmesi anlamını taşımıştır.

Ziyaret kapsamında de Gaulle, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve dönemin Türk yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirmiş; görüşmelerde başta güvenlik meseleleri olmak üzere Avrupa'nın geleceği, NATO'nun rolü ve Doğu-Batı dengesi ele alınmıştır. De Gaulle, Türkiye'nin stratejik konumuna vurgu yaparak, ülkenin Avrupa ve Akdeniz güvenliği açısından taşıdığı önemi dile getirmiştir. Bu yaklaşım, Fransa'nın Türkiye'yi yalnızca bir NATO müttefiki olarak değil, aynı zamanda Avrupa siyasetinin ayrılmaz bir unsuru olarak gördüğünü göstermiştir.

Ziyaretin dikkat çeken yönlerinden biri de kültürel ve tarihsel bağlara yapılan vurgudur. De Gaulle, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin tarihsel derinliğine atıfta bulunmuş; eğitim, kültür ve bilim alanlarında iş birliğinin geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede ziyaret, yalnızca siyasi bir temas olmanın ötesinde, iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışın güçlenmesine katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Charles de Gaulle'ün Türkiye ziyareti, Türkiye-Fransa ilişkilerinde sembolik ve stratejik önemi olan bir dönüm noktası olmuş; iki ülke arasında diyalog ve iş birliğinin derinleşmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Cumhuriyet gazetesi arşivi

Milliyet gazetesi arşivi.

**BAŞBAKAN İSMET İNÖNÜ’NÜN SSCB
ZİYARETİ (1932)**

“=====”

Bahattin Demirtaş ¹

¹ Prof. Dr. Bahattin Demirtaş, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, PFEF, Tarih Bölümü, Ankara, ORCID: 000-0001-8452-0019

Giriş

Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde şekillenmiş ve karşılıklı çıkarlar temelinde gelişmiştir. I. Dünya Savaşı sonrasında her iki ülke de Batılı devletlere karşı benzer siyasi baskılarla karşı karşıya kalmış, bu durum Ankara Hükûmeti ile Sovyet Rusya arasında yakınlaşmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye için bu ilişki, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli bir diplomatik ve askerî destek anlamına gelmiştir.

1920'de başlayan temaslar sonucunda Sovyet Rusya, Ankara Hükûmeti'ni tanıyan ilk büyük devlet olmuştur. Bu tanıma, Türkiye'nin uluslararası meşruiyet kazanmasında önemli bir dönüm noktasıdır. 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile iki ülke arasındaki sınırlar belirlenmiş, karşılıklı egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri kabul edilmiştir. Antlaşma aynı zamanda Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye sağladığı mali ve askerî yardımları da resmî bir zemine oturtmuştur. Bu yardımlar, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında önemli katkı sağlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk-Sovyet ilişkileri dostane bir çizgide devam etmiştir. 1925'te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması, iki ülke arasında güven ortamını güçlendirmiştir. Bu antlaşma, Türkiye'nin dış politikasında benimsediği “denge” ve “barışçı” yaklaşımın bir yansımasıdır. Atatürk, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurarken aynı zamanda Batı dünyasıyla da ilişkileri geliştirmeye özen göstermiştir.

Atatürk döneminde Türk-Rus ilişkileri ideolojik yakınlıktan ziyade pragmatik ve karşılıklı çıkarlara dayalı bir anlayışla yürütülmüştür. Bu ilişkiler, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını pekiştirmesine ve uluslararası alanda güvenilir bir aktör olarak yer almasına önemli katkılar sağlamıştır.

Sovyet Rusya Yolculuğu ve İlk Temaslar

SSCB hükûmeti tarafından davet edilen Başbakan İsmet İnönü ile Hacıye Vekili Tevfik Rüştü Bey ve beraberlerinde bulunanlarla beraber Ankara'dan tren saat dokuz buçukta Haydarpaşa'ya gelmiştir. Garda, Vali Muhtittin, H. Fırkası merkezi Umumi Kâtibi Recep, Vali muavini Fazlı Beylerle Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa, Rus sefiri Suriç Yoldaş ve refikası, Polis Müdürü Ali Rıza, Seyrisefain Umumi Müdürü Sadullah, H. Fırkası İstanbul merkezi idare heyeti reisi Cevdet Kerim, Afyon milletvekili Ali, Siirt milletvekili Mahmut, Ruşen Eşref Beyler ve daha birçok mebuslarla eski Tütün İhisarı Müdürü Behçet, Merkez Kumandanı ve askeri ümera, vilayet ve belediye erkânı hazır bulunmuştur. İsmet İnönü ile vekiller gardaki törenden sonra Dolmabahçe Sarayına geçmiştir. Sarayda İsmet İnönü, birçok kimseleri kabul etti, bu arada Rus sefiri Suriç Yoldaş ile seyahatin programı etrafında uzun uzadıya görüşmüştür. Başbakana Sarayda tazimatını arz edenler ara-

sında Riyaseti cumhur eski Umumi Kâtibi Tefvik Beyle eski başyaver Rüsuhi Bey yer almıştır. Bu arada Saraya İngiliz sefiri gelerek Tefvik Rüştü Beyi ziyaret etmiş ve yarım saat kadar görüşme gerçekleşmiştir. Sefir Başbakan ve Hariciye Vekiline iyi seyahatler temenni etmiştir. Ardından Japonya sefaret maslahatgüzarı da Hariciye Vekilini ziyaret ederek aynı temennide bulunmuştur. Başbakan İsmet İnönü saat birde refakatinde Hariciye Vekili, Vali Muhittin ve Kalemî Mahsus Müdürü Beyler olduğu halde Beyoğlu'na çıkarak öğle yemeğini Tokatlıyan otelinde yedikten sonra, Tefvik Rüştü Beyle beraber Kolordu Kumandanlığına ve Vilâyete kartını bırakmıştır. Sonra, otomobille Edirnekapı'sına kadar bir tenezzüh yaparak tekrar Dolmabahçe Sarayına gelmiştir. Başbakan Sarayda Milli Talebe Birliği idare heyeti murahhaslarını kabul etmiştir. Ve talebe mümessilleri birliğin yeniden teşekkül ettiğinden ve bu teşekkülün kuvvetli adımlarla ilerleyeceğinden, Darülfünun gençliğinin samimi fikir ve arzularından bahsetmiş ve Başbakana muvaffakiyet ve selamet temenni etmişlerdir. İsmet İnönü Darülfünunlu gençlerin sözlerinden çok mütehasıs olarak bütün gençliğe sevgi ve selamlarını bildirmiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan 1932).

Türk heyetini götürecek olan Galata rıhtımına yanaşmış olan Grusia vapuru Türk ve Rus bayraklar ile süslenmişti. Vapurun bordasına kırmızı atlasan büyük bir levha üzerine Türkçe olarak “hoş geldiniz” ibaresi yazılmıştı. Grusia vapurunun her tarafı çok temizdi. Yemek salonu da gene Türk ve Rus bayraklar ile süslenmişti. İki dost memleketin devlet adamlarının resimleri yan yana asılmıştı. Bu resimlerin aralarında gene kırmızı atlas kumaşlar üzerlerine sarı ipekle “Dost Türkiye Cumhuriyeti'nin muhterem mümessillerini hürmetle selâmlarız”, “Türk Sovyet dostluğu yaşasın”, “Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti” cümleleri yazılmıştı. Saat dörtten itibaren Başbakan İsmet İnönü ile beraber gidecek olan zevat vapura gelmeğe başlamıştır. Halk rıhtım caddesini tamamen kaplamıştı. Rıhtım dâhili de teşyie gelen yüzlerce kişi ile dolu idi. Bir bölük asker ve bir müfreze polis vapurun önünde mevki almıştı. Saat altıya doğru yükseklere tırmanan halk safları arasında bir alkış tufanı kopmuştur. Liman dâhilinde bayraklarla süslenmiş yüzlerce kayık, römorkör, istimbot ve motorlar arasında Sakarya motoru bir beyaz martı gibi ilerlemiştir. Halk İsmet İnönü'yü alkışlamış, Başbakana hayırlı seyahat temenni etmiş, İsmet İnönü da Sakarya'nın güvertesinde halkı selamlamıştır. Rıhtıma çıkarken mızıkla çalmağa başlamıştır. Grusia vapuru süvarisi Başbakanı merdivenin alt basamağında karşılamıştır. İsmet İnönü, Rus süvarisinin elini sıkmıştır. Grusia vapuru saat altıda mızıkanın terennümleri arasında rıhtımdan ayrılmıştır. Vapur, geceyi Büyükdere'de geçirmiş ve sabah erkenden Odesa'ya hareket etmiştir. Vapura Boğaza kadar Kocatepe muhribi eşlik etmiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan 1932).

Vapurun hareketinden önce Vali Muhittin Bey ile Rus sefaretî ve kolonisi tarafından İsmet İnönü'ye, Hariciye Vekiline ve Rus sefirinin refikalarına

birçok buketler verilmiştir. Başbakana bu seyahatte refakat eden Rus sefiri Suriç Yoldaş, hareketten evvel bir muharririmize seyahat programı hakkında şu beyanatta bulunmuştur: “Grusia vapuru salı günü 6.desa’ya vasil olacaktır. Odesa’da bir gün kalınacak, burada İsmet İnönü, Odesa Belediyesi namına karşılanacaktır. Odesa’da misafirlerimiz şerefine tiyatrodan bir müsamere ve temsiller verilecektir. O gece yarısı Odesa’dan trenle Moskova’ya hareket edilecektir. Yolda tren, Kiyev’de duracak, burada üç buçuk saat kadar bir gezinti yapılacaktır. Moskova’ya ayın yirmi sekizinde vasil olunacaktır. Nisanın 29, 30 ve Mayısın 1 ve 2 inci günleri Moskova’da kalınacaktır. Buraya ait büyük program ve emsalsiz tezahürat hakkında şimdiden bir şey söyleyemem. İki mayısta Leningrad’a hareket edilecek, burada da iki gün kalınacak, sonra Moskova’dan geçilerek Sivastopol’e gidilecektir. Sivastopol’den sonra Kırım sahilleri gezilecek ve aynı vapurla avdet olunacaktır.” (Cumhuriyet, 25 Nisan 1932).

Başbakan İsmet İnönü Moskova’ya hareketinden evvel İstanbul’dan Reisicumhura şu telgrafnameyi göndermiştir: “Reisicumhurun yüksek huzurlarına. Dost memlekete hareket ederken benim ve arkadaşlarımın tazim ve merbutiyetlerini teyit ile mübahi dost memlekete hareket ederken benim ve arkadaşlarımın tazim ve merbutiyetlerini teyit ile mubahıyım.” Cumhurbaşkanı Atatürk’te İsmet İnönü’ye cevabi telgrafla mukabele buyurmuştur: “Başbakan İsmet İnönü Ne. Dost memlekete seyahatinizde size ve arkadaşlarınıza sıhhat ve sürur diler, gözlerinizden öperim. Reisicumhur Gazi M. Kemal.” (Cumhuriyet, 26 Nisan 1932).

İsmet İnönü Odesa’da

Sabahın saat sekizinde Prefintern kruvazörü Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey ile Ukrayna hükûmeti ve Hariciye komiserliği mümessillerini hamil bulunduğu halde Türk Başvekilini istikbal etmek üzere süratle ilerlemeğe başlamıştır. Biraz sonra ufukta Grouzia vapurunun geldiği görülmüş ve kruvazörde hazır ol kumandasının verildiği işitilmiştir. Nihayet gemi, Odesa limanı rıhtımına yanaşmıştır. Misafirler Sovyet hükûmeti erkânı ile beraber karaya çıkmış ve kendilerini rıhtımda eyalet ve belediye erkânı karşılamıştır. Mevcut geçit resmi yaptırıldıktan sonra Türk heyeti Londra oteline gitmiştir. İsmet İnönü’yü mıntika icra komitesi başkanı M. Pakhamof ile Ukrayna mümessili M. Brodosvki ve Hariciye Komiserliği mümessili M. Gaylunsky’yi ziyaret etmiştir. Öğleye doğru bu zevat İsmet İnönü ziyaretini iade etmiştir (Cumhuriyet, 27 Nisan 1932).

İzvestia gazetesi Sovyet münasebetinin merhaleleri unvan ile yazdığı bir makalede demiştir ki: “Türkiye Başvekili İsmet İnönü ile Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendinin Moskova’ya muvasalatları Türk Sovyet münasebatı için fevkalade ehemmiyeti haiz bir hâdisedir.” Bu gazete, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında mevcut olan münasebetlerin arizi olarak vücuda gelmiş

beynelmilel bir terkipten mütevellit değil, belki iki memleketi birbirine bağlayan sağlam ve müşterek menfaatlerin mevcudiyetinden mütehassıl tarihi bir dostluk esasına istinat etmekte olduğunu ehemmiyetle kaydeylemektedir. Türkiye Rusya dostluğunun esası Sovyet Rusya ve yeni Türkiye tarafından 1919-1920 senelerinde vuku bulan militarist müdahaleye karşı yapılmış olan kahramanane mücadele esnasında atılmıştır. Mezkûr gazete, Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki münasebatın inkişafı safahatını teferruat ile tahlil ettikten sonra diyor ki: “1921 tarihinde Moskova’da imza edilmiş bulunan muahedename iki memleket arasındaki muhadenet ve teşriki mesainin sağlam bir esasını teşkil etmiş ve 1925 tarihinde Paris’te imza edilmiş olan Rus. Türk âdemi tecavüz misakı beynelmilel münasebetin umumi sahasında yeni bir vesika olmuştur. Türkiye ve Rusya’nın harici siyasetlerini idare eden zevat arasındaki temaslar da aynı devrede teessüs etmiştir. 1926 senesinde M. Çiçerin ile Tevfik Rüştü Bey arasında Odesa’da vuku bulan mülakat. Sovyet Rusya ile Türkiye’nin sulhcuvane siyasetinin bir tezahürüdür. Bu mülakat sulh işine şüphesiz hâdim olmuştur. 1929 senesinde M. Karahan’ın iade-i ziyaret etmesi ve Karahan protokolünün imza olunması beynelmilel siyasi meselelerde Sovyet Rusya ile Türkiye arasında vuku bulan temasların inkişafı sahasında yeni bir merhale teşkil etmiştir. 1930 senesinde Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyfendinin Moskova’ya muvasalatları bu temasın mahiyetini ve iki devletin takip etmekte oldukları siyasetin sulhcuyane olan vasfı mümeyyizini büyük bir vuzuh ile meydana çıkarmıştır. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki münasehatın mahiyeti M. Litvinov’un 1931 senesinde Türkiye’ye vuku bulan ziyareti ve Litvinov protokolünün imzası esnasında daha bariz bir surette tezahür etmiştir. İktisadi faaliyet ve ıslahatımızın muvaffakiyeti Rus Türk münasebatının tevessüü ihtimallerine bağlıdır. Bu münasebat, hiç şüphesiz iki devlet arasında iktisadi meselelerde bir temas ve teşriki mesai vücuda getirmek imkânının tahakkuku nispetinde yeni bir inkişaf sahasına girecektir. Türkiye Cumhuriyeti’nin en mütehayyir siyaset adamlarının baslarında Başbakan İsmet İnönü ve beraberlerinde Türkiye Milli iktisat ve Ziraat Nezaretleri mümessilleri bulunduğu halde Moskova’ya muvasalatları, Sovyet Rusya ve Türkiye iktisat teşkilât ve müessesatı mümessilleri arasında daha yakın tanışmanın, mukarenet yolunda yeni bir safha teşkil edeceği ve Rus Türk tarihi muhadenetinin tarsin ve tevsii vadisinde yeni bir amil olacağı neticesini istihraça müsaittir (Cumhuriyet, 27 Nisan 1932).

Türk misafirler, öğle yemeğinden sonra şehri gezmişler ve Sovyet İttihadının en büyük limanı olan Odesa’da imalathanelerini ziyaret etmişler. Türk gazetecileri, matbuat yurdunu ziyaret etmişler, orada kendilerine bir çay ziyafeti verilmiştir. Misafirlerin geçtikleri yollarda Türk lisan ile yazılmış birtakım levhalar göze çarpmakta idi. Ahali güzide misafirleri hararetle karşılamıştır. İcra komitesinin ziyafeti Saat 18.00’de mıntika icra komitesi reisi M. Pakhomoff tarafından bir ziyafet verilmiştir. Ziyafet esnasında M. Pakho-

moff, bir nutuk irat ederek Sovyet ittihadı ile Türkiye'nin iki milleti asırlarca kanlı bir cidale atmış olan Çar ve Sultan rejimini yıkmış olduklarını söylemiştir. İsmet İnönü cevaben dostane bir konuşma yapmıştır (Cumhuriyet, 28 Nisan 1932).

Moskova'ya Varış ve Diğer Ziyaretler

İsmet İnönü ile maiyetinde bulunanlar 28 Nisan sabah saat 10,45'te Briyanski istasyonuna vasil olmuştur. Şehir baştanbaşa Türk bayraklar ile donanmış ve birçok noktalarda Türkçe levhalar asılmıştı. Matbuat Türkiye ve Türk dostluğu hakkında samimi makaleler yazmış, İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey'in resimlerini basmıştır. Başbakan İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Beyefendiyi ve refakatindeki zevatı getiren özel tren sabah saat 10.45'te Moskova'ya muvasalat etmiştir. Misafirler istasyonda halk komiserleri Meclisi Reisi M. Molotof, Hariciye Komiseri M. Litvinov, Hariciye Komiserliği Koleji azaları, Moskova Sovyet Reisi, ihtilal harp meclisi azaları, Moskova Merkez Kumandanı ve yüksek memurları tarafından karşılanmıştır (Cumhuriyet, 29 Nisan 1932).

29 Nisan sabahı Başbakan İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey ve refakat ve maiyetlerindeki zevat Amo fabrikasıyla Kusine bilyaları imal eden fabrikayı ziyaret etmiştir. Misafirler Amo fabrikasındaki mesai tarzını görmüş ve otomobil imali için takip edilen usulleri müteaddit şubelerde tetkik ederek bu sırada ikmal edilmiş iki seri kamyonun müteharrik zemin üzerinden imalathaneden depoya nasıl sevk edildiğini müşahade eylemiştir. Her iki fabrikanın heyet tarafından ziyareti üç saat sürmüştür (Cumhuriyet, 30 Nisan 1932).

Moskova Sovyet'inde yapılan resmî kabul bir dostluk havası içinde geçmiştir. İsmet İnönü, başta M. Boulganine olmak üzere Moskova Sovyet heyetine hitaben söylemiş olduğu Moskova Sovyet'ine selam, muhabbet ve dostluk sözleri şiddetli bir alkış tufanı ile karşılanmıştır. Çay ziyafeti esnasında Sovyet Reisi M. Boulganine kısa bir hitabe irat ederek demiştir ki: "Moskova işçileri Türkiye Cumhuriyeti ile aramızda mevcut olan dostluğu yüksek bir surette takdir etmekte ve Sovyetler ittihadı ile Türkiye arasındaki bu dostluk devresi esnasında Türkiye'nin Gazi Mustafa Kemal ve İsmet Paşalar hazretlerinin sevk ve idaresi altında iktisadi ve siyasi kudret ve hâkimiyetini muvaffakiyetle inkişaf ettirmiş olduğunu müşahade etmektedirler. Aynı devre zarfında Moskova Sovyetlerinin faaliyetinden bahseden M. Boulganine, bu sene esnasında Moskova şehrinin yeniden tanzimine numunelik bir şehir haline getirilmesini istihdaf eden programın tatbikine başlanacağını söylemiştir. Mumaileyh Moskova Sovyetlerinin diğer bütün Sovyetlerle arasında hakiki bir sulhun tahakkuku yolunda sarfı mesai ettiğini kaydetmiş ve bu ziyaretin iki memleket arasındaki dostluğu daha ziyade kuvvetlendireceği kanaatini izhar eylemiştir. İsmet Paşa Hazretleri irat ettikleri, cevabi nutuklarında Ankara'nın Moskova'ya selâmlarını ıblâğ eylemişler ve kendilerine gösterilen

dostane hüsnü kabule teşekkür ederek demiştir ki: “Bize gösterdiğiniz muamele resmi merasim çerçevesini çok geçmiştir. Bu hal, münasebetlerimizin derinlik ve samimiyetini daha fazla tebarüz ettirmektedir. Hepimiz, benden başlamak ve en basit Türk işçisiyle en küçük Türk askerinde bitmek üzere, yeni Türkiye’nin ihyası için yorulmaz bir say ile çalışan Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin idaresi altında bulunan Kemalistleriz. Bütün Sovyet müessesasında hâkim olan dostane havayı görmekle derin bir haz duyduk. İsmet Paşa Hazretleri, Moskova’nın şehir olarak inkişafı yolunda sarf edilen mesaiyi takdirle zikretmiş ve beyanatını Yaşasın Türk- Sovyet dostluğu” diye bitirmiştir (Cumhuriyet, 30 Nisan 1932).

İsmet İnönü şerefine aynı gün öğleyin Harbiye Komiseri M. Vorosilof tarafından bir öğle ziyafeti ve Hariciye komiseri M. Litvinov tarafından da bir akşam ziyafeti verilmiştir. Her iki ziyafette de bütün Sovyet hükümet erkânı ile diplomasi âlemine mensup şahsiyetler hazır bulunmuşlardır. Ziyafet pek samimi bir hava içinde cereyan etmiş ve harareti nutuklar teati edilmiştir. M. Molotof Türk misafirleri şerefine akşam verdiği ziyafette şu nutku söylemiştir: “Başbakan Hazretleri; Sovyetler ittifadının hükümet merkezine geldiğiniz bugünü Türk-Rus dostluğunun inkişafı tarihinde hatırdan tutulmağa değer bir gün olarak tavsif etmeme müsaadenizi rica ederim. Bu telakkimin ilk sebebi Sovyetler birliği hükümeti azasının dost Türkiye Cumhuriyeti’nin Zatı Devletleri gibi güzide ve şanlı bir siyaset adamı ile doğrudan doğruya temas hâsıl etmeğe imkân bulmalarından ibarettir. Moskova’yı ziyaret ettiğiniz bugünü mühim ve tarihi addetmemin diğer bir sebebi de Sovyetler birliği topraklarına yeni Türkiye’nin siyaset, matbuat, milli iktisadiyat ve hars âlemlerinin en yüksek mümessilleriyle birlikte gelmiş olmanızdır. Onların Sovyetler ittifadı diyarında ikametleri Sovyetlerin içtimai teşkilatının bütün şubelerini tanıyıp öğrenmeleri, iktisadiyat, hars ilim ve fen sahalarında Türk ve Sovyet müesseseleriyle doğrudan doğruya temas peyda etmelerine imkân hazırlamak itibarıyla birinci derecede ehemmiyeti haiz olacaktır. Bu nokta üzerinde bilhassa ısrar ediyorum. Çünkü bu karşılıklı tanışma Türk Rus dostluğunun zaten sağlam temelini teşkil eden müteakıl anlaşmanın bir zamanı mahiyetinde bulunmaktadır. Şümul ve ehemmiyeti memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin çerçevesini vasi mikyasta aşan bu Türk Sovyet dostluğu beynelmilel hadiselerin potasında tecrübe edilmiş eski bir dostluktur. Bu dostluk gerçekten tarihi bir vasıf ve mahiyeti haiz addedilebilir. Bu dostluk müstakil bir varlık temin etmek ve hayatlarını menfaatlerine uygun yeni temeller üzerine kurmak hakkını elde etmek için Türk ve Rus milletlerinin emperyalizm hükümetlerine karşı çetin bir mücadeleye göğüs germeğe mecbur kaldıkları bir zamanda ve emperyalist harbinin neticesi olarak doğmuş bulunmaktadır. O zaman memleketlerimiz yalnız eski idare tarzının doğurduğu neticelere karşı mücadeleye mecbur olmakla kalmayıp inkılap sahasında elde ettikleri muvaffakiyetleri de ecnebi müdahalesine karşı

müdafa zaruriyetiyle karşılaşmışlardır. Milletlerimiz arasındaki dostluğun ve mesai iştirakinin temellerinin atılması, işte tam bu devre tesadüf etmiştir. O zamandan beri geçen 12 rene münasebetlerimizin ve Türk – Sovyet mesai iştirakinin daima daha derin ve daha devamlı surette inkişafıyla temayüz etmiştir. Bu hal ve vaziyet iki tarafın menfaatlarına tekabül eden ve memleketlerimize has devamlı sulh siyasetine birer makas olan son derecede mühim bir takım siyasi ve iktisadi muahede ve itilaflarda hakiki ifadesini bulmuştur. Siyasi münasebetler sahasında Türk Sovyet mesai iştiraki âdemi tecavüz ve bitaraflik misakları gibi siyasi mahiyeti haiz yeni bir itilaflar manzumesi vücud getirmiştir. Bu manzumenin ilk misalini 17 kânunuevvel 1925 tarihli misak teşkil etmiştir. Bu misak iki tarafın üçüncü bir tarafla münasebetlerini tanzim hususunda birçok defalar misal teşkil etmiş ve etmekte devam etmiştir. Türk. Sovyet münasebetlerine bu suretle esas tutulan bu prensipler, zamanın her türlü tecrübe ve imtihanlarını muvaffakiyetle geçirmiş, bütün hayat kabiliyetlerini ve her taraf için haiz oldukları büyük ehemmiyeti ispat etmiştir. İktisadi münasebetlerimizde, memleketlerimizin iktisadi ve içtimai bünyeleri arasında farka rağmen, inkişaf etmektedir. Sovyetler birliğinin iktisat sahasındaki terakkileri ve Türkiye'nin iktisadi hayatında elde ettiği gayet büyük muvaffakiyetler memleketimiz arasındaki iktisadi mesai iştirakinin ileride daha ziyade derinleşip artacağını ümit ettirecek bir mahiyeti haiz bulunmaktadır. Türk Sovyet münasebatı dostanesinin inkişaf ve tarsini iki devletin siyasi rical ve zimamdarları arasında yapılan devamlı şahsi temaslarla ehemmiyetli surette kolaylaşmıştır. Türkiye ve Sovyet harici siyasetlerini sevk ve idare edenler arasında vuku bulan müteaddit temaslar, birbirlerinin hükümet merkezlerine yaptıkları ziyaretler ve beynelmilel büyük meseleler hakkında aralarında vuku bulan fikir teatileri bu meselelere ait noktai nazar birliklerinin teessüsü için en müsait şeraiti yaratmağa devamlı bir tarzda yardım etmiştir. Hali hazırda beynelmilel sahada umumi sulh meselesine karşı gittikçe daha husumetkârane olan tesir ve nüfuzların tesadüf etmekte olduğu bu saatte Moskova'yı ziyaretiniz, çok hususi bir mahiyeti haiz bulunmakta ve umumi sulh meselesi için olduğu kadar memleketimizin menfaati için de Türk Sovyet dostluğunun büyük şümül ve hududunu göstermektedir. Başbakan Hazretleri, Sovyet ittifadı hükümeti ve memleketimiz efkârı umumiyesi yeni Türkiye tarihinde şahsen oynamış olduğunuz rolü tamamen bilmekte ve takdir eylemektedir. İsminiz, yeni Türkiye'nin mümtaz reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin ismine hususi ve hakiki bir surette bağlıdır. İsminiz, Türkiye Cumhuriyetinin inkişafında unutulmaz tarihler teşkil eden, Anadolu mücadeleleri, Lozan müzakereleri, Türk Cumhuriyetinin milli iktisadi ve fikri ihyası programı ve Sovyet Türk münasebatının büyük merhaleleri gibi tarihlerin lazımı gayri mufarikıdır. Bu münasebetle Sovyet İttihadının hükümet merkezinde size hoş geldiniz demekte ve sizin şahsınızda kahraman Türk milletini selâmlamakta tamamen hususi bir zevk hissediyoruz. Aynı zamanda bize dostluğu mücerrep olan Türkiye Hariciye Vekili Tevfik Rüş-

tü Beyefendiye hösemedi temenni etmekle de bahtiyar olduğum gibi Türk Cumhuriyetinin bugün burada hazır bulunan mümtaz şahsiyetlerini ve Türkiye'nin muhtelif illi iktisat sahalarında mütehassısları olan zevatı da selamlarım. Türk milletinin kahramanca mücadelelerine hayat veren Büyük şefi Türkiye, muhterem misafirimiz Türkiye Reisi cumhuru ve yeni Türkiye'nin banisi, Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin, muhterem misafirimiz Türkiye Başvekili İsmet Paşa Hazretlerinin Türkiye'nin mümtaz Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin Moskova'daki büyükelçisi muhterem Hüseyin Ragıp Beyin ve burada hazır bulunan bütün Türk misafirlerimizin sıhhatlerine ve dost Türkiye Cumhuriyetinin saadet ve şerefine kadehimi kaldırıyor ve Türk-Sovyet dostluğunun her iki memleketin ve umumi sulhun menfaati için daima inkişaf ve resanet bulmakta devam edeceği teminatını izhar ediyorum. Yaşasın Türk-Sovyet dostluğu." (Cumhuriyet, 30 Nisan 1932).

Başbakan İsmet İnönü M. Molotof'a cevaben şu nutku irat buyurmuştur: "Reis Hazretleri, hanımlar, beyler. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ittihamı hükümetinin bize göstermek lütfunda bulunduğu samimi ve parlak istikbal için derin teşekkürlerimi arz ederken İttihat milletleri ile mümtaz zimamdarlarının Türk milleti ve onun büyük şefi Reiscumhurumuz hakkında besledikleri hissiyat ifade hususunda kullandığınız hararetili ve samimi lisandan da ne kadar mütehassıs olduğumu behemehâl söylemek isterim. Aynı zamanda şahsıma tevcih ile beni derin bir surette mütehassıs etmiş olduğumuz nazikâne ve sevimli sözlerden dolayı da bütün kalbimle teşekkür ederim. Bundan maada, Hariciye Vekilimiz Tevfik Rüştü Beyefendiyle refakatinde bulunan bütün arkadaşlarımın vuku bulan hoşamedi temennilerinize mukabil hararetili teşekkürlerini iblâğa tercüman olmaklığıma müsaadenizi rica ederim. Ben ve arkadaşlarım İstanbul'da güzel Sovyet vapuruna bindiğimiz andan itibaren ve misafirperver büyük dost toprağının her tarafında bize karşı gösterilen kıymetkar samimiyet eserlerinin unutulmaz hatırasını daima muhafaza edeceğiz. Dostluğumuzun kuvvet bulmasında şahsi temasların faik ve ehemmiyetli bir mevki tuttuğunu tecrübe bize göstermiştir. Tecdüt sahasında kattettiği merhaleleri çok yakından takip ettiğim ve dostluğunu arttırmağı anşimülkalp arzu ettiğim güzel memleketinizi gelip görmeği çoktan beri istiyordum. Bu arzuyu tahakkuk ettirmeğe ve bugün aranızda bulunmağı imkân bulduğumdan dolayı kendimi çok bahtiyar addediyorum. Güzel hükümet merkezini ve yüksek meziyetlere malik milletlerle meskûn bulunan geniş memleketinizin bazı ehemmiyetli merkezlerini ziyarete gelmek ve sizlere Türk milleti tarafından samimi bir kardeş selâmı getirmekle memnun bulunuyoruz. Son on iki sene zarfında kendisiyle karşılıklı ve samimi dostluğumuz gittikçe daha sağlamlaşan Sovyet'ler ittihamı milletinin ve zimamdarlarının müşterek azim ve iradesiyle muhtelif sahalarda vücuda getirilmiş olan muhteşem eserleri çok yakından müşahade ve takdir husu-

sunda yeni bir fırsat elde edebilmek ayrıca memnuniyetimizi mucip olmuştur. Filhakika memleketlerimizin tesis ettiği yeni rejimlerle birlikte doğan bu dostluk, bu muazzam eserlerle yaşıttır ve işte bundan dolayıdır ki, bu dostluk tarihi bir mahiyet kazanmaktadır. Bu dostluk haklarını tanıttırmak hayatlarını yeni esaslara göre tanzim etmek arzu ve menfaatlerine uygun olan idare tarzını kabul etmek ve dünyada layık oldukları mevki ele geçirmek uğrunda milletlerimizin giriştikleri kahramanca mücadelelerden doğmuştur. 17 kânunuevvel 1925 tarihli Ankara’da M. Litvinov ve M. Karahan taraflarından imza edilen protokoller- bu kadar kuvvet ve sarahatle izah buyurduğunuz veçhile tam olarak münasebetlerimizi idare ve memleketlerimizin karşılıklı menfaatlerini muhafaza eden prensipleri tesis eylemişlerdir. Bu prensipler, cihan için kıymetli bir amil ve memleketlerimizin beynelmilel münasebetleri için mesut bir misal teşkil etmektedir. Nutkunuzun iktisadi münasebetlerimiz ve şahsi temaslarımıza müteallik olan kısmı, memleketlerimizin iktisadi ve içtimai bünyeleri arasında mevcut farklara rağmen, bu münasebetlerin müstakbel inkişafı için haz ve memnuniyeti cazip bulunmaktadır. Kemalist Türkiye şimdiye kadar bize müteaddit misallerini vermiş olduğu veçhile sulh davasına karşı merbutiyetini göstermiştir. Türkiye beynelmilel tesanüt prensibinin zafer bulacağına emindir. Ve bu tesanüt hissidir ki, bizim hepimizi bu akşam bu sofrada toplamıştır. Binaenaleyh bu hisler ve kanaatlerden ve mütekabil münasebetleri daima emniyet bahis olmuş.” 29 Nisan akşamı Türk misafirler şerefine Moskova büyük tiyatrosunda bir konser verilmiştir. Konserden evvel ve Türk misafirlerinin muvasalatları esnasın da Türkiye milli marşı çalınmıştır. Konserde Türkiye’nin Moskova sefaretı erkânı, M. Litvinov, M. Krestinski ve Karahan ile sefirler ve Sovyet hükümeti erkânı, halk komiserleri ve Sovyet mümessilleri hazır bulunmuştur. Misafirlerin hükümet locasında görülmeleri hararetle alkışlarla karşılanmıştır. M. Molotof birinci perde arasında tiyatroya gelmiştir. Tiyatro meydanında toplanan halk, İsmet İnönü ile M. Molotof hararetle tezahürlerle alkışlamıştır (Cumhuriyet, 30 Nisan 1932).

Başbakan İsmet İnönü refakatlerinde Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey ile diğer Türk misafirler olduğu halde Moskova at yarışı meydanını ziyaret etmiş ve orada M. Litvinov, M. Vorosilof, M. Karahan, M. Budeni ile diğer Sovyet hükümet erkânı ve sefirler tarafından ve Türk milli marş ve enternasyonalin terennüm atı ile karşılanmıştır. Yarış yerinde bulunan halk misafirleri hararetle tezahürlerle alkışlamıştır. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal ve Başbakan İsmet İnönü Hazreti ve Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Beyefendi ile Türkiye Cumhuriyeti isimlerine izafe edilmiş olan yarışlar ile süvari kıtaatının talimleri çok hususi bir alâkayı mucip olmuştur. Aynı gün Türk sanayi grubu, başta Şerif Bey bulunduğu halde Sovyet ağır sanayi halk komiserliği tarafından tertip edilen ziyafette bulunmuştur. Ziyafet esnasında Sovyet sanayi komiserliği koleji azasından M. Davtian ile Şerif B. arasında hosamedî ve

mukabil teşekkür nutukları teati edilmiş ve müteakiben şeker sanayii fenni tetkikat enstitüsü ziyaret olunmuştur. Türk gazetecileri ile Türk sıhhati umumiye mütehassısları da Sovyet Sıhhati umumiye Halk komiserliğine merbut birçok müesseseleri ziyaret etmişlerdir (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1932).

1 Mayıs gününün arifesinde Moskova şehri bir bayram manzarasını almıştı. Şehrin her tarafı şeffaf bayraklar ve faaliyet haline gelen fabrikalar ve imalathanelerin küçük mikyasta numuneleri ve mücessem şekilleri ile donatılmıştı. Tiyatro meydanında Dnieprostrois bendinin ve yatak bilyaları fabrikasının muazzam birer modelleri yapılmıştır. Geceleyin şehir zengin bir şekilde donatılmış bulunmakta idi. Sabahın saat dokuzunda Kızıl meydanda askeri geçit resmi başlamıştır. M. Stalin ile M. Molotof ve Sovyet hükümeti siyasi bürosu erkânının Lenin'in mezarı önünde yükseltilmiş olan tribünde görülmeleri, meydana toplu bulunan halk tarafından gök gürültülerine benzeyen alkışlarla karşılanmıştır. Bütün sefaretle heyeti geçit resminde hazır bulunmuşlardır. Hususi olarak inşa edilen tribünde başta İsmet İnönü olmak üzere bütün Türk misafirleri ahzı mevki etmişler ve keza meydandaki halk tarafından şiddetle alkışlanmıştır. Deniz ve kara harp komiseri M. Vorosilof'un irat ettiği nutuktan ve Kızıl ordunun genç muhاریlerinin yemin merasiminden sonra piyade süvari, topçu, tanklar ve motorlu bölükleri büyük bir intizam içinde yaptıkları geçit resmi görülmüştür. Bu merasimi Başbakan İsmet İnönü, özel tribünden seyrettiği sırada muntazam kollara ayrılarak uçmakta olan tayyare grupları meydanın üzerinden geçmiştir. Bunu müteakip Tayyare cemiyeti, kimyevi müdafaa, kıdemli muhاریler, komünist gençliği ve talebe teşkilatı bölükleri de M. Vorosilof'un kumandası altında diğer bir geçit resmi icra etmiştir. Bundan sonra da işçilerin Kızıl meydandan geçişleri başlamıştır. Nümayişler hararetle akşama kadar devam etmiştir (Cumhuriyet, 2 Mayıs 1932).

Resmigeçitten sonra, Türk gazetecileri ile edipleri, şereflerine Tass Ajansı müdürü M. Doletzky tarafından verilmiş olan ziyafette bulunmuştur. Bu ziyafette Türk misafirlerden başka, Türkiye sefareti müsteşarı Cevat Bey ile Sovyet matbuatı mümessilleri ve aralarında Izvestia gazetesi başmuharriri M. Gronskilurg bulunan gazete başmuharrirleri ve keza aralarında M. Bedny bulunan Sovyet edebiyatı mümessilleri ve Hariciye komiserliği matbuat idaresi murahhasları ve Tass Ajansının mesul erkânı hazır bulunmuştur. Ziyafet esnasında M. Doletzky, bütün Sovyet matbuatı namına Türk edipleriyle gazetecilerine hosamedî beyan eylemiştir. Mumaileyh demiştir ki: "Falih Rifkî, Mahmut, Hakkı Tarık, Yunus Nadi, Yakup Kadriye Ruşen Eşref Beylerle diğer maruf Türk edip ve gazetecileri gibi Sovyet Rusya'nım içtimai bünyesi hakkında hakikaten vukuf sahibi olan zevatın Sovyet Rusya'yı ziyaretleri Türk-Sovyet dostluğunu tarsin edecektir." M. Doletzky, bundan sonra müteakibil ziyaretlerin iki milletin yekdiğerini tanımasını ve uzun senelerden beri mevcut olan dostluğu tevsi etmesini temin edecek çarelerin en iyisi olduğu

kanaatini izhar etmiştir. Mumaileyhi müteakip, Yunus Nadi B. söz alarak, yeni Rusya'nın bütün dünyaya meydan okuma kabilinden olan hareketleriyle Türk milli hareket ve inkılabının aynı tarihlere tesadüf ettiğini hatırlatmıştır. Yunus Nadi'den sonra söz alan M. Bedny, müteakib teveccüh ve muhabbet tezahüratı sahasında Türk misafirlerle rekabete girişmeğe amade bulunduğunu söylemiştir. Ruşen Eşref Bey, irat etmiş olduğu nutukta ezcümle şunları söylemiştir: “Bugün Kızıl meydanda gayet muazzam bir şevku vecde şahit olduk... Bugün, Sovyet Rusya ve Türkiye geçit resimlerinde müşahede etmekte olduğumuz şayanı imtisal intizam geçmiş senelere ait şevkin semeresidir. Hepimiz, dostluğun büyük heyecanını hissetmekteyiz.” (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1932).

2 Mayıs akşamı Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği tarafından Başbakan İsmet İnönü ile Ruşen Eşref Bey, Tefik Rüştü Bey ve Türk misafirler şerefine bir akşam ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafette M. Molotof, Vorosilof, Grinko, Boudinov, Hariciye Halk Komiseri M. Litvinov ile Hariciye Komiserliği kolej azaları ve bu dairenin mesulü yüksek memurları hazır bulunmuştur. Ziyafetten sonra verilen resmîkabalde de ziyafette bulunan Sovyet siyasi ricali ve hükümet zıamdarları ile M. Boulnov, Umumi Sıhhat Halk Komiseri M. Vladmirsky Boud yeni ve Sovyet fikri münasebetler Cemiyeti reisi M. Petrov, Sovyet edebiyat ve sanat âlemi mümessilleri ve en kıdemli sefir M. Dirokse ile beraber bütün sefirler heyeti ispatı vücut etmiştir. Moskova büyük tiyatro ve akademisi artistleri müntahap parçalar oynamıştır (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1932).

Başbakan İsmet İnönü, Hariciye Vekili Tefik Rüştü Beyle refakatlerindeki zevat 3 Mayıs akşamı Leningrad'a hareket etmiştir. Türk heyeti tren istasyonunda muazzam tezahüratla teşyi edilmiştir. Türk ve Sovyet bayraklar ile donatılan istasyon çok kalabalıktı. Teşyi merasiminde Sovyet hükümet erkânı hazır bulunmuştur. Tren binlerce halkın alkışları arasında Moskova'dan ayrılmıştır (Cumhuriyet, 3 Mayıs 1932).

Türk heyeti 3 Mayıs günü Leningrad'da büyük tezahürat arasında ziyaretlerde bulunmuştur. Heyet aynı gün akşam Moskova'ya hareket etmiştir (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1932). 1 Mayıs günü Moskova Belediye dairesinde Türk misafirleri şerefine Sovyet Rusya ticaret odası tarafından bir kabul resmi tertip edilmiştir. Türk misafirlerle, Türkiye sefareti erkânı, Sovyet hükümeti erkânı, sanayi ve harici ticaret zıamdarları, Halk komiserlikleri erkânı, Sovyet matbuatı ile umumi teşekküller murahhasları bu resmîkabalde hazır bulunmuşlardır. İsmet İnönü ile Tefik Rüştü Beyefendi, Hüseyin Ragıp, Ali ve Recep Beyefendiler, harici ticaret komiseri muavini ve Sovyet Rusya ticaret odası reisi M. Eliva, Sovyet Rusya ile ecnebi memleketler arasındaki münasebetler cemiyeti reisi M. Petrov, Rusya'nın Türkiye sefiri Souritz Yoldaş, Türkiye'deki Rus ticaret ataşesi M. Khodorovski, Hariciye Komiserliği sark işleri birinci departmanı müdürü M. Pastoukhov bu içtimain riyaset divanı

azalığına intihap edilmiştir. M. Eliva, içtimai küşat etmiş ve Türk misafirleri ticari ve sınai teşekküllerle Sovyet Rusya ticaret odası namına selamlamıştır. M. Eliva demiştir ki: “Mümtaz misafirlerimizin kabulü hususunun 1 Mayısın tesidine tesadüf etmesi siyasi, iktisadi ve harsı münasebetlerimizin resanet bulmasına ve inkişaf peyda etmesine medar olacak sıkı temasların mukaddimesidir. M. Eliva, Sovyet Rusya iktisat teşekkülleri zimamdarlarını Türk milli iktisadiyatıyla yeni Türkiye’nin ihya ve imar faaliyeti hakkında derin tetkikat icrasına davet etmiştir. Mumaileyhi müteakip, Sovyet Rusya ile ecnebi memleketler arasında harsı münasebetler cemiyeti reisi M. Petrov, söz alarak Sovyet Rusya’nın hars sahasındaki ihya faaliyetini izah etmiş, Sovyet Rusya ile Türkiye’yi yekdiğerine bağlayan rabitaların hars sahasında da inkişafı temennisinde bulunmuştur. Ticaret odası namına söz alan M. Begge, Türkiye siyaset ve ticaret zimamdarları ile Sovyet Rusya iktisadi teşekkülleri zimamdarları arasındaki şahsi temasın iki devlet arasındaki ticari münasebetlerin salah ve inkişafına medar olacağına şüpheden azade bulunduğunu beyan eylemiştir. İsmet İnönü şiddetle alkışlanan bir nutuk irat ederek demiştir ki: “Bir mayıs gününde Türk mümessilleriyle telakki etmek lütfunda bulunmuş olan Sovyet Rusya iktisat ve hars mümessil ve zimamdarlarının bu meclisinde söz almak fırsatına nail olduğumdan dolayı pek ziyade memnunum. Bütün Sovyet arazisinde bize kar 31 gösterilmiş olan dostluktan son derece mütehasşısız. Yapılan bu dostane kabul, hafızamızdan uzun müddet silinmeyecektir. Hatiplerin mevzuu bahsetmiş oldukları meseleler evvelce de bizim nazari dikkatimizi celp etmişti. Sovyet Rusya’nın iktisat ve hars sahalarındaki terakkiyatını takip etmiş olan bizler için memleketinizde gördüklerimiz dostumuz olmak itibariyle sevinçle karşıladığımız muvaffakiyetlerinizin bıraktığı intibai takviye etmekten hali kalmayacaktır. Ben size Türkiye’nin elde etmiş olduğu neticeleri tahakkuk sahasına isal eylemiş olduğu hususâtı nakledeceğim. Tabii dostumuz olmak itibariyle siz de memnun olacaksınız. İki tarafın girişmiş olduğu işlerin vüsatı arasındaki farktan kat’i nazar, Türkiye’nin ihya ve imarı için sarf edilmiş olan mesai mühim neticeler vermiştir. Türk milliyetperverleri, milletlerimiz arasındaki dostluğun başlangıcında ne idiseler, bugün de öyledirler. İşte bu sebepten Moskova’yı ziyaretimin 1 Mayıs bayramına tesadüf etmiş olmasından dolayı bahtıyarım. İsmet İnönü, Sovyet Rusya ile olan muhadenetin 12 seneden beri devam etmekte olduğunu kaydeyledikten sonra sözlerine şu suretle devam etmiştir: “İstikbalde dostluğumuz daha ziyade kuvvetlenecek ve dostluğumuzun zeval bulacağını zan ve ümit edenler hayal inkisarına uğrayacaklardır.” İsmet İnönü, iki millet arasında sağlam dostluğun yalnız siyesi sahaya inhisar etmemesi, iktisadi ve ticari münasebetlerin de genişlendirilmesi lazım olduğunu söylemiştir. İsmet İnönü’nün nutku, müteaddit defalar yapılan şiddetli alkışlarla inkıtaa uğramıştır. Bu içtimadan sonra bir konser verilmiş ve müteakiben belediye dairesinin mermer salonunda bir ziyafet çekilmiştir. Türk misafirlerinin kabulü münasebetiyle Sovyet Rusya ticaret odası, Sovyet Rusya’nın iktisadi ve harsı

sahalarda ihya ve imar faaliyeti hakkında Fransızca bir risale neşretmiştir (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1932).

Türk misafirler, başta İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey olmak üzere 3 Mayıs günü Dinamo stadında şereflerine tertip edilen spor şenliğinde hazır bulunmuştur. M. Litvinov, Karahan ile M. Boudeny ve diğer Sovyet hükümet erkânı şenliklerde ispatı vücut etmişlerdir. Dinamo stadı, Türkçe hoşamedi cümlelerini ihtiva eden muazzam levhalarla tezyin edilmişti. İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey'in huzurları şiddetli bir alkış tufanı ile karşılanmıştır. Şenliklerde 50.000 seyirci bulunmuştur. Şampiyonların iştirak ettikleri büyük bir bisiklet yarışı ile Pushball maçı yapılmıştır. Müttehit R. S. F. S. R. ve Ukrayna takımları arasında bir futbol maçı yapılarak şenliklere nihayet verilmiştir. Muhtelif spor müsabakalarının icrasından evvel de sporcular tarafından yapılan büyük bir geçit resmi seyredilmiştir (Cumhuriyet, 4 Mayıs 1932).

İsmet İnönü ile Türk misafirlerini hâmil elan hususi tren 4 Mayıs sabahı saat 11.00'de Leningrad'ın Moskova istasyonuna vasil olmuştur. Katar yavaş yavaş ve Türk milli marşının terennümleri arasında mevkie dâhil olmuştur. Burada Sovyet Hariciye Halk Komiserliği Leningrad mümessili, müşarünileyhe, mahalli ordu kumandanıyla Baltık filosu kumandanını ve erkânı memurini takdim etmiştir. Resmi takdimin ifasından sonra kendilerine beyanı hosamedi eden Leningrad mıntıkası icra komitesi reisi M. Kdatski'nin bu sözlerine cevap veren İsmet İnönü şunları söylemiştir: "Arkadaşlarım ve ben burada bize gösterilen büyük hüsnü kabulden fevkalade mütehasşısız. Leningrad'a gelmiş olmaktan çok memnunuz. Burasının Sovyetlerin en ehemmiyetli sanayi ve hars mıntıkası olduğunu biliyorum. Leningrad'ın Rus inkılabında oynadığı büyük rol hesabıyla burada bize yapılan hüsnü kabulü bir kat daha takdir ediyoruz. Paşa istasyon meydanının bulunan askeri kıtayı bir daha tefiş ettikten sonra refakatinde diğer Türk misafirler olduğu halde kendi ikametlerine tahsis edilmiş o olan Astorya otelindeki dairesine azimet etmiştir. İstasyon ile civarındaki sokakların hepsi Türk bayraklarıyla donatılmış ve Türkçe hoşamedi cümleleri yazılı olan levhalarla tezyin edilmiştir. 25 teşrinievvel caddesinden geçmekte olan Türk misafirler kafilesi halk tarafından şiddet ve şevk ile alkışlanmıştır (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1932).

İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey, Recep, Ali ve Hüseyin Ragıp Beyler aynı gün eski Smolny enstitüsü binasında kâin Leningrad mıntıkası Sovyet riyasetini ziyaret etmiştir. Müşarünileyh ve refakatlerindeki zevat burada, Leningrat icra Komiseri reisi M. Kadatski ile riyaset divanı azaları tarafından karşılanarak selamlanmıştır. Türk misafirleri Leningrad'ın iktisadi ve beledi inkişafına ait meseleleriyle alakadar olmuşlar ve şehrin nahiye ve cemaat teşkilatına ait haritayı tetkik eyledikten sonra mukaddema Smolny enstitüsünde Lenin tarafından işgal edilmiş olan odaları gezmişlerdir. Heyetin diğer azaları Ermitaje galerisindeki tabloları ve inkılâp müzesini ziyaret etmişlerdir. Üçüncü bir grup Leningrad'daki fabrikaları ziyaret etmiştir. Yemekten sonra

bütün heyet Leningrad ulum akademisine gitmişler ve burada akademi reisi Akarpinski ile umumi kâtip Volkim taraflarından karşılanmışlardır. Mumaileyh irat ettiği nutukta ulum akademisinin geçirdiği muhtelif safhaları izah etmiş ve akademi şubelerinin tarzı teşkili hakkında tafsilat vermiştir. M. Volkin akademi bütçesi hakkında heyete malumat vererek akademinin geçirdiği safahatı anlatmıştır. İsmet İnönü cevaben irat ettikleri kısa bir nutukta büyük mesai ve ilmi taharriyatı Türk misafirler etrafından iyice malum olan ilim akademisini ziyaretinden mütevellit memnuniyetini izhar etmiştir. Türk misafirler akşamüstü Leningrad operasında şereflerine verilen temsilde ve balet dansında hazır bulunmuşlardır (Cumhuriyet, 5 Mayıs 1932).

5 Mayıs sabahı bir takım Türk mütehassıslar ile birçok Türk gazetecilerinden müteşekkil bir grup Karasnaia Zaria imalathanesini ziyaret etmiş ve telefon aletlerinin imali hakkında malumat almıştır. Orada kendilerine telefon merkezi cihazlarından biri hediye edilmiştir. İsmet İnönü başta olmak üzere Türk misafirleri ekserisi Lenin ziraat akademisini ziyaret etmiştir. Akademiyi ziyaret, Sovyet Türk dostluğunu bir kere daha ispat etmiştir. Akademi azasından M. Vavilov'un Lenin'in teşebbüsü ile vücuda getirilmiş olan akademinin teşkilatı ve tarihçesini çizen nutkunu müteakip misafirler, Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ve sair memleketlerin nebatî zümrelerini teşhir eden sergiyi gezmiştir. M. Vavilov, akademinin muhtelif şubelerinin faaliyeti hakkında etraflı izahat vermiştir. İsmet İnönü bütün nebatları tetkik etmiş, bunlar hakkında izahat almıştır. Misafirler, bilhassa Rusya haricinden getirilmiş olan nebatların ziraatına ait tecrübelerle karşı büyük bir alaka izhar etmiştir. Başbakan İsmet İnönü, M. Vavilov'a Türkiye'ye avdet eder etmez Lenin akademisi mesaisine iştirak etmek üzere Türk mütehassısları göndermeğe çalışacağını beyan etmiştir. Akademinin ziyaretinden sonra Türk misafirler şerefine Astoria otelinde bir öğle ziyafeti verilmiştir. Bu ziyafette M. Vavilov ile mesai arkadaşları hazır bulunmuştur. Öğleden sonra misafirler, gayet kuvvetli türbinler imal eden Elektrosila fabrikasını gezmiştir. Müteakiben İsmet İnönü ile arkadaşları Letskoe Selo'ya gitmiş ve orada eski çarlara ait olan ve bugün müze haline getirilmiş bulunan sarayları gezmiştir. Bundan sonra Lomonosov porselen fabrikasını, mahalli müzeyi gezmişlerdir. Müzede kendilerine bir takım hediyeler verilmiştir. Gece Leningrad Sovyet heyeti tarafından İsmet İnönü ile arkadaşları şerefine bir ziyafet verilmiş ve bu ziyafette müşarünileyh ile Leningrad Sovyet heyeti reisi M. Kadatzki nutuklar söylemiştir (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1932).

İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Bey ve kendilerine refakat eden Türk misafirleri 6 Mayıs sabahı Leningrad'dan Moskova'ya gelmiş, istasyonda M. Litvinov, M. Krestinaki, M. Karahan, M. Sotomoniako, Hariciye Komiserliği ve Türkiye sefareti yüksek memurları tarafından karşılanmış ve selâmlanmıştır (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1932).

Türk mebus, muharrir ve gazetecileri 6 Mayıs sabahı Moskova'ya 35 kilometre mesafede bulunan Bolshevo nahiyesini ziyaret etmiştir. Bu nahie hapis ile mahkûm nahiedir. Türk misafirler buradaki müşahedelerinden iyi ihtidalarla dönmüşlerdir (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1932).

Leningrad'daki ziyafet esnasında Leningrad Sovyet'i Reisi M. Kadatzki ile İsmet İnönü arasında nutuklar teati edilmiştir. M. Kadatzki, nutkunda "Türk misafirlerin Leningrad'a gelmiş olmalarından dolayı memnuniyetini izhar ederek bu ilim ve sanayi muhiti namına sizi selâmlarım" demiş ve bu ziyaretin sulhun muhafazasında aynı derecede alakadar olan iki dost milletin harsı ve iktisadi münasebetlerinin inkişafına medar olunacağını beyan etmiştir. Başbakan İsmet İnönü bu nutka verdiği cevapta, bu kadar güzide bir heyet huzurunda söz söylemekten mütevellit bahtiyarlığını ifadeden sonra Odesa'dan Baltık denizine kadar bütün Rusya'da gördüğü samimi hüsnü kabul ve hararetle dostluk tezahüratından fevkalade mütehasıs bulunduğunu ve bu sözleriyle tek mil arkadaşlarının hissiyatına tercüman olduğunu söylemiştir. Başvekil, protokol dairesinde cereyan eden merasim haricinde gösterilen samimiyet ve muhabbet tezahüratının Türk misafirlerce hakiki kıymetleriyle takdir edildiğine işaret ettikten sonra Leningrad'da Sovyet Rusya'nın büyük bir ilim ve âlim muhitiyle karşılaşmış olmaktan mütevellit tahassüslerini ve Sovyet Rusya'nın bu mesai ile bihakkın mağrur olabileceğini kaydetmiştir. İsmet İnönü, milliyetperver Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki dostluğun, 12 seneden beri olduğu gibi, bugün de her iki milletin müşterek menfaatlerine ve kendi sahalarında muslihaneninki saflarına hadim ve coğrafi ve hakiki icap ve ihtiyaçlara müstenit, sağlam ve müstakar bulunduğunu söylemiş ve Leningrad Sovyet'i Reisi M. Kadatzki ile Sovyet'ler İttihadının şefleri M. Stalin, M. Molotof, M. Kalenin, M. Verosilof ve nihayet Türk Sovyet dostluğu şerefine kadehini kaldırmıştır (Cumhuriyet, 8 Mayıs 1932).

Hariciye Vekili Tefik Rüştü Bey 8 Mayıs saat 18.30 da Türkiye Büyükelçiliğinde ecnebi gazetecilerini kabul etmiştir. 10 ecnebi 10 yerli gazeteciye beyanatta bulunmuştur. Bilhassa Fransız gazetecileri Hariciye Vekiline birçok sualler sormuştur. Tefik Rüştü Bey ezcümle demiştir ki: "Her şey Başvekilimin bilhassa Leningrad'da irat ettikleri nutukta mevcuttur. Sovyet ricali ile vuku bulan temas ve mütalaamızda gizli hiçbir şey konuşmadık. Birbirimize gizli muahedelerle bağlı değiliz. Direkt temaslara devam edeceğiz. Cemiyeti Akvama karşı vaziyetimiz, beyannamemizdeki gibidir. Cemiyeti Akvam da kürsü pazarlığına girişmedik. Rusların bize açtıkları sekiz milyon dolarlık krediyi biz tayin ettik. Sovyet'ler, fazlasını da verebilirlerdi. Yunanistan ve Bulgaristan ile bir blok teşkil edileceği haberleri yalandır. On iki seneden beri istikraz yapmadık. Gene yapmamağa çalışacağız. İsmet İnönü ile birlikte ayın yirmi beşinde Roma'da bulunacağımızı zannediyorum. Sovyet'lerine samimiyetine meftunum. Gördüğümüz büyük terakkiyi söylemek mecburiyetindeyim. Vazifemiz muvaffakiyetle neticelendi diyebilirim. Ayın

11'inde İstanbul'da bulunacağız.” (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932).

Başbakan İsmet İnönü ile Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey, Rusya'da ikametleri esnasında Sovyet hükümetinin en salahiyettar mümessilleriyle müteaddit mülakatlar yapmıştır. İki hükümetin birbiri nezdindeki büyükelçileri bu mülakatlarda hazır bulunuyorlardı. Bu mülakatlar, sureti mahsusada samimi ve dostane bir mahiyet almış ve iki tarafın doğrudan doğruya münasebetlerine müteallik olduğu kadar iki memleketi alakadar eden birçok beynelmilel meselelerin de geniş bir surette tetkikine imkân vermiştir. Bu mükâlemelerde Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler ittifadı arasındaki iktisadi ve fikri münasebat sahasına hususi bir dikkat atfedilmiştir. Türk misafirlerin Sovyet Rusya'nın iktisat, nafia ve ilim sahalarındaki ihya faaliyetine daha yakından vâkıf olmaları, birçok vakalarda olduğu gibi, iki memleketin karşısında bulundukları aynı neviden meseleler arasında mevcut müşâbeheti ve bu zeminde de daha sıkı ve müsmir bir temasın bilâmel mümkün olduğunu göstermeğe müsaade bahsolmuştur. Bu ameli teması tenmiye edecek tedbirler üzerinde bir prensip itilafına varılmış ve bu maksatla Sovyet mamulatından asri cihazlar satın alınmak üzere Sovyet hükümeti tarafından 8 milyon dolarlık uzun vadeli bir kredi açılmıştır. Bu kredi senelik taksitlerle eşya olarak ödenecektir. İki memleket arasındaki harsı rabitaların takviyesi ve bilhassa ilim müesseseleri arasında daha canlı ve daha doğrudan doğruya mübadeleler yapılması aynı derecede faydalı görülmüştür...” (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932).

Başbakan İsmet İnönü ile Tevfik Rüştü Bey, refakatlerinde bulunan diğer zevat ve Türkiye'nin Moskova sefiri Hüseyin Ragıp Gey ile Sovyet Rusya'nın Türkiye elçisi M. Souritz Yoldaş Cenapları, 8 Mayıs gecesi hususi trenle Sivastopol'e hareket etmiştir. M. Litvinovf, Sovyet Hariciye Halk Komiserliği yüksek memurları, Tass Ajansının mümessili Sivastopol'e kadar İsmet İnönü'ye refakat etmiştir. M. Molonof, Krestinsky, Karahan, Stononiakov ile Almanya, İtalya ve İran sefirleri, heyeti süferanın diğer azaları, harp ihtilâl meclisi azasından M. Egorov, Sovyet iktisadi teşekküller zimamdarları, Sovyet Hariciye Halk Komiserliği erkânı ile diğer halk komiserlikleri yüksek memurları ve matbuat mümessilleri İsmet İnönü'den istasyondan müsaade almışlar ve veda eylemişlerdir. İstasyon çiçekler ve Türk Sovyet bayraklar ile tezyin edilmiş ve elektriklerle donanmıştır. Katar, tam saat 24.00'te Türk milli marşı ve bütün hazirunun heyecanlı alkış ve hurra nidaları arasında hareket etmiştir (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932).

Leningrad'da verilen ziyafet esnasında Leningrad Sovyet Reisi M. Kadatzki ile İsmet İnönü arasında teati edilen ve dün hülasası bildirilen nutuklarının metni bervechi atidir: M. Kadatzki nutkunda demiştir ki: “Leningrad'ı ziyaretinizden mütevellit memnuniyetimi izhar etmekle sizi şehrimizin, umumi, sınai ve ilmi mahfeleri namına selâmlamış oluyorum. Topraklarımızın üzerinde ikametinizin, sulhun muhafazasında müsavi derecede alâkadar

olan iki millet arasındaki dostluğun resanet peyda etmesine hizmet edeceğine kanaatim. Bu da her iki cumhuriyetin iktisadi ve harsı münasebetlerinin müstakbel resaneti için bir teminat olacaktır.” Buna cevaben İsmet İnönü’nün irat ettikleri nutkun metni şöyledir: “Bu kadar yüksek ve mümtaz bir cemiyet içinde söz söylemek benim için büyük bir zevk ve bilhassa saadet verici bir fırsat olduğu kadar müşküldür. Bu vaziyetlerde insani muvaffakiyete çıkaran yalnız ve tek bir yol vardır. Bu yol, düşüncesini açıkça söylemesini bilmektir. İhtimal, sözlerimde eksiklikler bulacaksınız. Fakat sözlerim daima tam bir hakikatle meşbu olacaktır. Odesa’dan Baltık denizine kadar imtidat eden bu sahayı geçerken ittihat arazisinin yalnız bir kısmını değil, aynı zamanda dünyanın en mühim bir parçasını geçmiş idim. Bu mesafe üzerinde bize karşı gösterilen hakiki tezahürleri zevkle kaydettim. Bütün arkadaşlarım bu kanate samimiyetle iştirak etmektedirler. Resmi ziyaretlerde protokol icabı yerine getirildiği vakit her iki tarafta mutat veçhile memnun kalırlar. Bizim bu çok hususi olarak kabul tarzımızdan tebarüz ettirmek istediğim bir şey vardır; bu da, birbirimizle olan temaslarımızda yekdiğerimize karşı göstermiş olduğumuz emniyet ve itimattır. Söylenmeğe değer ikinci bir nokta daha vardır; bu tezahürat hissiyatımızın bütün manasıyla ve tam kıymetleriyle anlaşılmış bulunduğunu parlak bir surette ispat etmektedir...Aziz dinleyicilerim; deruhte ettiğim vazife beni mesul bir insan mevkiine koymuştur. Başka bir mahfilde burada söylediğimden başka türlü konuşmam. Bu saatte söylemiş olduğum şeyler bütün vüsat ve şümule maliktir. Eğer bu tarzda konuşuyorsam bu, benim her yerde aynı suretle konuşmak hususundaki kararımın metin ve kat’i olmasındandır. Benim için tasdik etmekte olduğunuzu gördüğüm bu beyanattan daha basit ne vardır? Sadelik şunda mündemiçtir: Şimdiye kadar kendi kendimizi hiçbir zaman tekmiz etmedim ve daima takip ettiğim bu mantıkla sizin muhabbetlerinizi kazanmış olduğumu zannediyorum. Nezaketinizi daha fazla suiiistimal etmek istemem. İhtisastım iki kelime ile telhis edeceğim. Hepimiz yaptığımız temaslardan dolayı çok müteheyyiciz. Beynelmilel münasebetlerde dostluklar coğrafi ihtiyaçlara, müşterek menfaatlere ve bunlara benzeyen diğer amillere tekabül ettikleri zaman sağlam olurlar. Türkiye ve Sovyet’ler arasındaki dostluk istikrar ve metanetini bu dostluğun esasını teşkil eden bu amillerden alıyor. Eminiz ki, her fırsatta, Sovyet’ler bizi kendilerine bağlayan dostluğu daima yüksekte tutacaklarıdır. Bunun gibi Türkiye de her nerede olursa olsun Sovyet dostluğunu daima kalbinde taşıyacaktır. Leningrad şehri bizi Sovyet Rusya’nın çok büyük âlim ve ilim muhiti ile temasa geçirdi. Aynı zamanda bize Sovyet zımamdarlarının her türlü işgal altında sanat ve ilme atfettikleri büyük ehemmiyeti görebilmek fırsatına da verdi. Sovyet ittihadı, bazılarını takdir edebilmek fırsatını bulduğumuz âlimleri ve ilim müesseseleriyle iftihar etmek haklıdır. Leningrad muhiti ile daha ilk temasımızdan itibaren vazifelerinde muvaffak olmuşken ve neşeli insanlar arasında bulunduğumuz intibamı hâsıl ettik. Sovyet ittihadının diler şehirleri kıskanmasınlar, şunu söylemeğe mecburum ki Leningrad inkılap yolu

üzerinde birinciliği kazandığı gibi ilim yolu üzerinde de ilk safta görülmektedir. Size bu tarzda söz söylemekle yalnız şehrinizin kalplerimizi ne kadar teshir etmiş olduğunu söylemeği değil, fakat ve bilhassa gene sizin vasatınızla Sovyetlere Kemalist Türkiye arasındaki büyük dostluğun daha fazla vüsat ve salabet kesp etmesi arzusunda bulunduğu ifade etmek isterim...” (Cumhuriyet, 9 Mayıs 1932).¹

Sonuç

Başbakan İsmet İnönü’nün 1932 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’ne (SSCB) gerçekleştirdiği ziyaret, Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasındaki dostane ilişkilerin güçlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Atatürk döneminin barışçı ve dengeli dış politika anlayışının somut bir yansıması olan bu ziyaret, iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve kültürel iş birliğini derinleştirmeyi amaçlamıştır. Ziyaret, özellikle Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’nin kalkınma hamlelerine dış destek arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

İsmet İnönü başkanlığındaki Türk heyeti, 1932 yılının Nisan ve Mayıs aylarında SSCB’yi ziyaret etmiş; Moskova ve Leningrad başta olmak üzere çeşitli şehirlerde temaslarda bulunmuştur. İnönü, Moskova’da Sovyet lideri Josef Stalin, Dışişleri Komiseri Maksim Litvinov ve diğer üst düzey Sovyet yetkilileriyle görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin yanı sıra ekonomik iş birliği, sanayi yatırımları ve teknik destek konuları ön plana çıkmıştır. Türkiye, sanayileşme sürecinde Sovyet deneyiminden yararlanmayı hedeflemiş; Sovyetler Birliği ise Türkiye ile dostane ilişkileri sürdürmeyi bölgesel istikrar açısından önemli görmüştür.

Ziyaretin en önemli sonuçlarından biri, Türkiye’nin sanayi planlaması konusunda Sovyet desteğinin somutlaşmasıdır. SSCB, Türkiye’ye uzman,

1 Yunus Nadi’nin, “İsmet Paşanın Rusya’ya seyahati ve neticeleri” yazı dizinden: “...Filhakika İsmet Paşanın komşu ve dost memleketteki seyahati bidayetinden nihayetine kadar emsali bütün dünyada kolay kolay bulunmaz hürmet ve muhabbetlerle muhat olarak geçti. Bu makalelerin birinde söylemiş olduğumuz veçhile bizce şimdiye kadar hiçbir hükümdar hiçbir zaman ve mekânda bu kadar samimi itina ve ihtimamlarla kabul olunamamıştır. Bu halin basit sebebi sudur ki Sovyetler Rusya’sının yeni Türkiye Başvekiline karşı gösterdiği büyük itina ve ihtimam tepeden tırnağa samimiyetle meşbu idi. Hükümdar idarelerinde böyle samimiyet bulunamaz. Samimiyetin ta bu derecesi ancak inkılâpçı milletlerde bulunabilir. Olan budur. Rusya’da çok büyük dostluk tezahürleri gördük. Bunların kıymetini hayallerin yetişemeyeceği kadar yüksek kılan keyfiyet ise dost memlekette en küçük millet ferdinden kudretli idareci Stalin Yoldaş’a varıncaya kadar bil istisna ve umumen herkesin kalbinden biz Türklere karşı samimi muhabbetten ibaretti. Böyle yüksek tezahürler için de geçen Türk. Rus telakisinin zaten kuvvetli Rus-Türk dostluğunu bir kat daha ve fevkalade bir surette takviye etmiş olduğunu söylemek fazladır. Beynelmilel âlemde iki komşunun bu kadar kuvvetli dostluğunu çekemeyecekler dahi bulunacağını anlamak içinse ne keşfe ihtiyaç vardır, ne de keramete. İnkılâpçı Rusya’nın Türkiye’ye karşı dostluğu, bu komşumuzun veni Türkiye mevcudiyetine atfettiği büyük ehemmiyetten ileri gelir. Gazi Mustafa Kemal Türkiye’sinin dünya içinde işte böyle bir mevkii vardır.” 14 Mayıs

mühendis ve teknik ekipler göndererek özellikle ağır sanayi, dokuma ve enerji alanlarında önemli katkılar sağlamayı kabul etmiştir. Bu iş birliği, daha sonra uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (1934-1938) hazırlanmasında ve hayata geçirilmesinde belirleyici rol oynamıştır. Kayseri Bez Fabrikası ve Nazilli Basma Fabrikası gibi önemli sanayi tesisleri, bu dönemde Sovyet teknik ve mali desteğiyle kurulmuştur.

İsmet İnönü'nün SSCB ziyareti, yalnızca ekonomik boyutla sınırlı kalmamış, aynı zamanda iki ülke arasındaki karşılıklı güvenin pekişmesine katkı sağlamıştır. Ziyaret sırasında taraflar, mevcut dostluk ve tarafsızlık politikalarının sürdürülmesi konusunda mutabık kalmış, uluslararası sorunlarda barışçı çözümlerin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye, bu süreçte Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken, Batılı devletlerle olan diplomatik temaslarını da sürdürerek çok yönlü bir dış politika izlemeye devam etmiştir.

Sonuç olarak Başbakan İsmet İnönü'nün 1932 SSCB ziyareti, Türkiye-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Bu ziyaret, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlamış, aynı zamanda Atatürk döneminin karşılıklı saygı ve çıkarlar temelinde şekillenen dış politika anlayışını güçlendirmiştir. Ziyaretin ortaya koyduğu iş birliği modeli, iki ülke ilişkilerinin uzun yıllar istikrarlı bir zeminde devam etmesine zemin hazırlamıştır.

Kaynakça

Cumhuriyet gazetesi arşivi